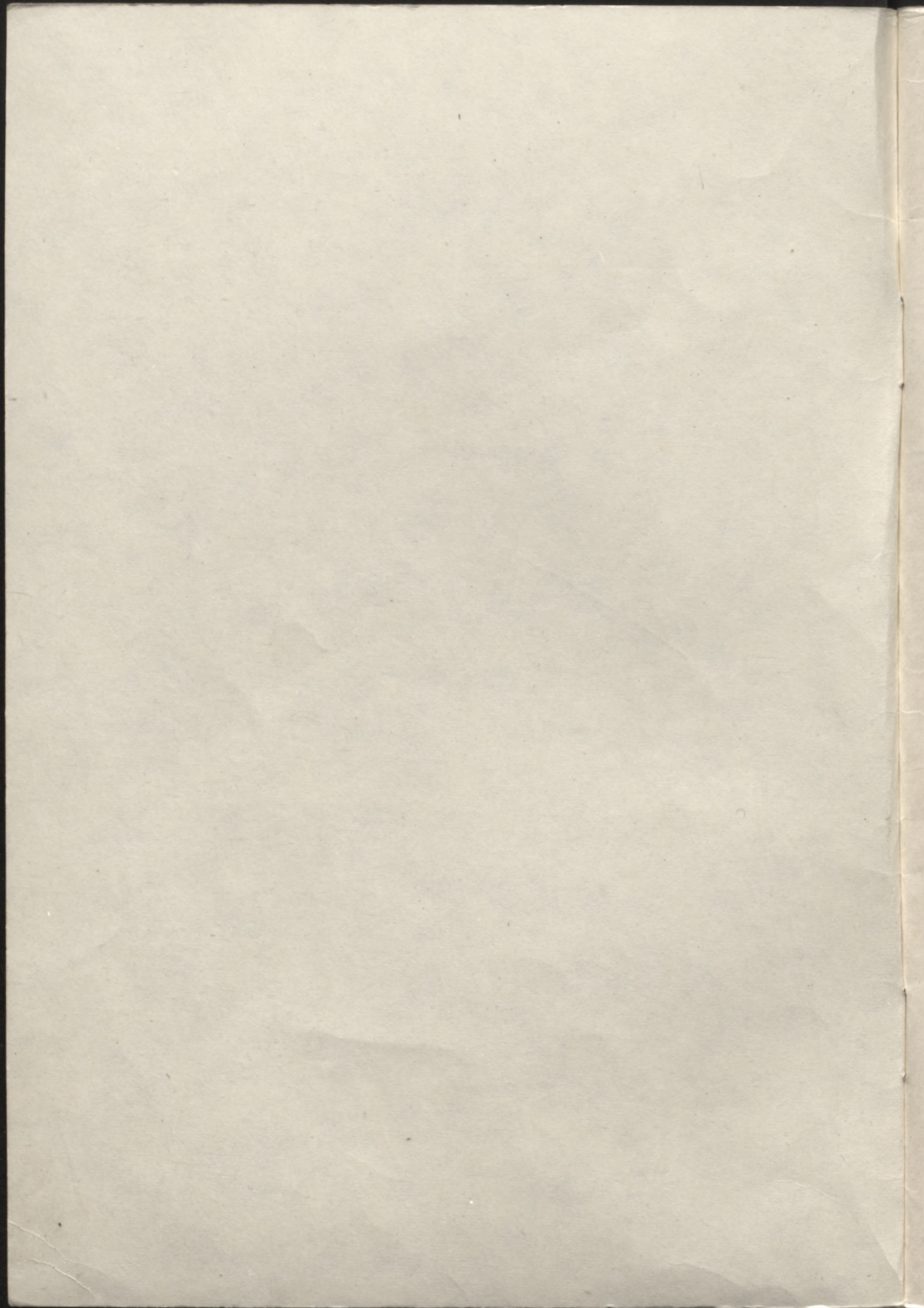

Latvijas Sporta pedagogijas akadēmija

A.KUZŅECOVA

**FILOZOFIJAS
VĒSTURES AKTUALITĀTES
2.daļa**

Rīga - 1998

99-3

L 633

L
1

LATVIJAS SPORTA PEDAGOĢIJAS AKADEMIJA
Vadības un sociālo zinātņu katedra

AINO KUZNECOVA

**FILOZOFIJAS
VĒSTURES AKTUALITĀTES
2.daļa**

Mācību līdzeklis LSPA studentiem

Rīga, 1998

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-14.375~~

0300036569

IV. JAUNO LAIKU FILOZOFIJA

IEVADS

Pārmaiņas garīgajā dzīvē, ko dēvē par Jaunajiem laikiem, sākas XVII gadsimtā.

Filozofiskās un pasaules ainas attīstību XVII gs. ļoti būtiski ietekmē dažādi faktori. Pirmkārt, lielle ģeogrāfiskie atklājumi deva cilvēkiem jaunas zināšanas par pasauli, kurā tie dzīvo. Ģeogrāfiskiem atklājumiem līdzī nāca lielas saimnieciskas pārmaiņas un jaunu politisko spēku attīstība (Spānija, Portugāle, Venēcija u.c.). Otrkārt, lielle astronomiskie atklājumi (N.Koperniks, G.Galilejs, Dž.Bruno u.c.) deva jaunus uzskatus par cilvēka vietu Visumā. Zeme ar cilvēkiem vairs neatradās Visuma centrā, bet bija tikai viena no planētām. Treškārt, aktivizējās senatnes pētniecība, kas tika uzsākta renesanses laikmetā. Cilvēki studēja senās valodas (grieķu, ebreju u.c.), pētīja manuskriptus, interesējās par senatnes mākslu. Tas deva cilvēkiem daudz plašāku vēstures izjūtu un izpratni. Ceturtkārt, straujā tehnoloģijas attīstība mainīja cilvēka dzīves veidu un uzskatus. Īpaši liela loma bija grāmatu iespiešanai, kas izraisīja revolūciju zināšanu izplatīšanā un informācijas apmaiņā. Ikviens tika aicināts pārbaudīt savus uzskatus par visām lietām. Tas viss izmainīja cilvēka vietu pasaules ainā. Cilvēks vairs netika atzīts par pasaules kroni tāpēc vien, ka to bija radījis Dievs.

Pašam cilvēkam bija jāattīsta savs prāts un jāiegūst zināšanas par pasauli, lai varētu realizēt savus mērķus. Tieši tāpēc Jaunlaiku filozofijas attīstību iezīmē jauna problemātika. Filozofi pievērsās jautājumam par pareizo metodi, kas dotu cilvēkiem droši ticamas un pamatotas zināšanas par pasauli, jo bija pārliccināti, ka lielā mērā Viduslaikos zinātnes un filozofijas attīstību aizkavēja pareizās metodes trūkums.

Metodes meklējumi ievirzīja Jauno laiku filozofiju divos virzienos: viena virziena pamatā tika likta empīriskā tradīcija (F.Bēkons u.c.), otra pamatā racionālisma tradīcija (R.Dekarts u.c.). Jauno laiku filozofijā XVIII gs. īpašu vietu ieņem franču apgaismotāju Fransuā Voltēra, Žana Žaka Ruso, Denī Didro, Kloda Helvēcija un Pola Holbaha uzskati.

Tomēr Jauno laiku filozofijas augstākā attīstības pakāpe ir vācu klasiskā filozofija XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā. Tās ievērojamākie pārstāvji ir Imanuels Kants un Georgs Vilhelms, Frīdrihs Hēgelis.

Dotajā darbā raksturota:

1. Jauno laiku filozofijas empīrisma un racionālisma būtība (F.Bēkona un R.Dekarta uzskati).

2. XVIII gs. franču apgaismība (F.Voltēra, Ž.Ž.Ruso) un filozofija (Lametrī, D.Didro, Helvēcija, Holbaha uzskati).

3. Vācu klasiskā filozofija (I.Kanta un G.V.F.Hēgeļa uzskati).

1. JAUNO LAIKU FILOZOFIJAS EMPĪRISMS UN RACIONĀLISMS

Empīrisko* tradīciju Jaunlaiku filozofijā aizsāk angļu filozofs, esejists, politiķis, jurists **Fransis Bēkons** (1561-1629).

F. Bēkons piederēja pie augstākajām sabiedrības aprindām un mantoja visus tās tikumus un netikumus. Viņa tēvs Anglijā bija lords zīmogglabātājs, tas nozīmēja trešo vietu valstī tūlīt aiz karalienes un kanclera. Savā dzīves gaitā Bēkons dabūja tēva amatu, bet vēlāk kanclera vietu un barona titulu. Kā par Bēkonu liecina laikabiedri, viņš nav bijis morāli izturēts cilvēks, kuru apkārtējā sabiedrība būtu mīlējusi un cienījusi. Tieši otrādi, Bēkona dzīvi daudzkārt raksturo ne sevišķi krietna rīcība. Daži domā, ka viņš ir bijis spējīgs spiegot, ko runā tauta, lai to darītu zināmu valdniekiem. Ir zināms fakts, ka Bēkonu ielika cietumā par kukuļņemšanu. Kad viņa draugu un aizbildni Esekssas grāfu sodīja ar nāvi, Bēkons neņēma vērā savas simpātijas un nepūlējās izveidot fundamentālu apsūdzības materiālu. Par Bēkonu mēdz teikt, ka viņš būtu bijis labāks filozofs, ja viņam būtu bijuši mazāki panākumi galmā. Bet viņš dzīvoja saskaņā ar savu lozungu: noturēšanās amatā prasa izveicību.

Tomēr ar visiem saviem piedzīvojumiem augstākajās aprindās, kur viņš "lidoja augšup un krita lejup", lai pēc laika atkal celtos aristokrātiskās sabiedrības acīs, Bēkons panāca, ka viņu ievēroja arī filozofu un dabaszinātnieku aprindās. Bēkonam bija iedzimti spožs prāts, runas veiklība, laba izglītība, lielas pretenzijas uz slavu un tieksme izprast savu laikmetu. Tas kopumā radīja apstākļus, lai Bēkons ieiektu Jaunlaiku vēsturē.

F. Bēkona darbā "Jaunais organons" (1620) izklāstīti empīriskās izziņas metodes pamatprincipi [1]. Bēkons ieteica "pilnīgu zinātņu, mākslu un visu cilvēka zināšanu rekonstrukciju" ar induktīvās un eksperimentālās metodes palīdzību. Viņš stingri norobežo zinātnei no reliģijas. Zinātnei, pēc viņa domām, jāpētī daba un tur reliģijai nav jāiejaucas. Reliģijas uzdevums ir dvēseles glābšana un tur zinātnei nav ko teikt. Tāpēc Bēkons atzīst, ka patiesībai ir divējāda forma: zinātnes patiesība un reliģijas patiesība. Viņš piesauc atteikties no reliģijas dogmu kritikas.

Bēkons prasīja, lai zinātne kalpotu praksei. Populārs kļūst viņa izteiciens: "Zināšanas ir spēks, un spēks ir zināšanas". Tāpēc Bēkons lielu uzmanību veltījis zinātnes attīstībai. Uzskata, ka par reālu spēku zināšanas var kļūt

*Empīrisms (sengrieķu val. empeiris - pieredze) ir filozofiska nostādne, kas atzīst, ka visām zināšanām jābalstās uz pieredzi.

tikai tad, ja tās ir patiesas, ja tās dibinās uz dabā notiekošo parādību patieso cēloņu noskaidrošanu.

Bēkons atzīst dabas daudzveidību un matēriju apskata kustībā. Pie kam uzskata, ka kustība matērijai piemīt iekšēji. Atzīst dažādas kustības formas. Lai zinātne varētu attīstīties ir vajadzīga pareiza pētīšanas metode - empīrisma metode uz indukcijas pamata. Viņš parāda indukcijas metodes nozīmi un kritizē dogmātisko metodi kā vienpusīgu. Zinātnes ceļš esot bites ceļš, kas vāc vielu no ziediem un to sevī pārstrādā.

Zinātniska metode prasa vispirms pārvērtēt šķēršļus, kas kā elki traucē zinātni. Tādu elku esot četri.

Cilts elks esot kļūdas, kas izriet no tā, ka cilvēki uzlūko dabu tāpat kā cilvēka dzīvi, meklē dabā mērķus. Pretstatā teleoloģijai (mērķtiecībai) Bēkons izvirzīja kauzualitātes principu (cēloņsakarības principu), kas jāiegūst, pētot dabu.

Alas elks - kad cilvēki uzlūko dabu no sava individuālā viedokļa, it kā no savas alas. Šis elks izrietot no audzināšanas, atsevišķa cilvēka gaumes, paradumiem un simpātijām.

Tirgus elks rodoties tā, ka cilvēki nekritiski pieņem valdošos uzskatus un priekšrakstus, lieto neatbilstošus, novecojošus jēdzienus un vārdus, un šos vārdus katrs izprot citādi.

Teātra elks ir akla sekošana autoritātēm, jo uz filozofijas skatuves darbojas daudzi filozofi. Nepelnītas autoritātes vietā Bēkons prasa pētīt dabu, novērot, eksperimentēt [1, 40.-41., 46.-49., 56.].

Zinātnes ceļš esot empīriska izziņa un cilvēka prāts. Bēkons ieteica no savāktiem datiem sastādīt tabulas. Lai sastādītu tabulas, savāktie fakti jāanalizē, jāsadala vienkāršās daļās un pēc tam jāsaprupē. 1.Līdzības tabulā jāuzrāda tā sastāvdaļa vai pazīme, kas vienmēr saistīta ar pētāmo parādību. Šo atsevišķo sastāvdaļu tad arī Bēkons uzskatīja par pētāmās parādības formu, likumu jeb cēloni. 2.Atšķirīgu faktoru tabulā meklē to atsevišķo faktoru (sastāvdaļu), kura prombūtne saistīta ar pašas pētāmās parādības prombūtni. Šo trūkstošo faktoru tad uzskata par pētāmās parādības cēloni jeb formu. 3.Sekojošu izmaiņu tabulā Bēkons iesaka meklēt to atsevišķo faktoru, kura pastiprināšanās vai pavājināšanās ir saistīta ar pētāmās parādības pastiprināšanos vai pavājināšanos; šo faktoru tad arī uzskata par parādības cēloni.

Bēkona induktīvajai metodei bija liela nozīme zinātnes attīstībā, un vēl šodien tā ir zinātniskās metodes elements. Šīs metodes lietošana devusi iespēju veikt daudzus atklājumus. Taču tā nav nevainojama. Zinātnes vēsture zina arī daudz kļūdas, pie kurām novedusi šī metode. Tā vienpusīgi atrauj analīzi no sintēzes, indukciju no dedukcijas. Nodarbojoties tikai ar analīzi, katra sastāvdaļa tiek aplūkota atsevišķi, izolēti un kā nemainīga. Veselo tad uzskata par tā sastāvdaļu vienkāršu sakopojumu. Pazūd vispārīgais. Bēkons identificēja formu un likumu, resp., būtību. Bēkona empīrisms nesavienoja empīrisko un racionālo

domām, Dievs radījis matēriju līdz ar kustību un miera stāvokli un saglabā matēriju vienu un to pašu kustības un miera stāvokļu daudzumu.

Fizioloģijā R.Dekarts izstrādāja kustību reakciju shēmu, kura ir viens no pirmajiem zinātniskajiem refleksa akta aprakstiem.

Mācībā par izziņu R.Dekarts liek pamatus racionālisma* metodei, kas balstās uz analīzi un dedukciju. Vārda plašākā nozīmē par dedukciju sauc jebkuru secināšanu vispār; specifiskākā un visvairāk lietotā nozīmē - apgalvojuma (secinājuma) pilnīgu drošu pierādīšanu, izejot no viena vai vairākiem citiem apgalvojumiem (premisām) un pamatojoties uz loģikas likumiem.

R.Dekarta izziņas metode ietver četrus principus:

1. Nepieņemt neko, kas nav skaidri un noteikti aptverams kā neapšaubāms (patiesības princips).
2. Sadalīt katru pētāmo problēmu tās vismazākajās un visvienkāršākajās sastāvdaļās (analītiskais princips).
3. Sākot ar visvienkāršākajiem un vieglāk izzināmajiem jautājumiem, soli pa solim nonākt pie sarežģītāko problēmu risinājumiem (loģiskā progresa princips).
4. Noslēgumā visu vēlreiz pārskatīt no sākuma līdz beigām, lai neviens jautājums nebūtu izlaists, izdarot pietiekoši aptverošu pētāmo faktu un slēdzienu uzskaiti (pārskata princips) [4, 27.-28.].

Metode savā pamatā bija deduktīva, un tās praktiskā nozīme atklājas R.Dekarta darbā "Meditācijas par pirmo filozofiju" (1641). Tas parāda, ka Dekarta filozofijas metodikas pamatprincips ir šaubu princips, kurš palīdz atbrīvoties no aizspriedumiem. Balstoties uz izstrādātajiem izziņas metodes pamatprincipiem, R.Dekarts attīsta savu izziņas teoriju. Izziņas procesā viņš aizīmē trīs ceļus: prātu, intuīciju un juteklisko izziņu. Viņš uzskata, ka intuīcija ir augstākais izziņas līdzeklis. Ar intuīciju Dekarts saprot zināšanas, ko mēs tieši izdodam no neapzinātā prāta.

Meklējot intuitīvās atziņas filozofijā, kas tieši būtu skaidras un noteiktas, par kurām nav jāšaubās, Dekarts nonāca pie tēzes: "Es domāju (šaubos), tātad esmu" (cogito, ergo sum: sive existo) [4, 36.-37]. Lai nonāktu pie šīs tēzes, Dekarts sāka visu apšaubīt, arī sevis paša eksistēšanu. Tad paliek nepašaubāmi vienīgi tas, ka es šaubos, respektīvi - domāju, tātad es esmu jeb eksistēju.

Domāšana ir atribūts, kas patstāvīgi nevar eksistēt, tāpēc vajadzīga substance, kam ir šis atribūts. Tas nav matērija, jo materiāli ķermeņi nedomā. Tātad domāšana

ir garīgas substances atribūts. Tā no intuitīvas tēzes: domāju, tātad esmu, Dekarts deducēja garīgas substances eksistēšanu, bet tālāk vairs nebija ko deducēt. Šādos apstākļos viņš nonāk pie idejas par Dievu - neierobežotu jeb perfektu esamību, ko

*Racionālisms (lat.racionalis - saprātīgs) ir filozofiska nostādne, kas atzīst, ka prāts (nevis pieredze) ir isto zināšanu avots.

cilvēks atrod pats savā prātā. Tas liek Dekartam izdarīt secinājumu: "Uzskatu par Dievu var dot vienīgi pats Dievs, kas to "ielicis" mūsu prātā" (piemēram, iedzimtu ideju veidā). Tātad kaut kas eksistē ārpus individuālā domātāja (mūsu dvēseles) - Dievs. Bet, ja tā, tad pēc Dekarta domām, mums paveras ceļš uz drošām zināšanām par pasauli un mums pašiem. Pirmkārt, Dievs kā absolūti laba esamība neļauj dēmoniņiem pievilt mūsu prāta darbību, un tā mēs varam uzticēties mūsu pašu prāta loģiskajiem secinājumiem, piemēram, matemātikai. Otrkārt, Dievs kā labais Radītājs mums ir devis maņu orgānus, uz kuriem mēs varam paļauties. Līdz ar to mēs varam izziņāt pasauli, kurā dzīvojam. Teiktais nenozīmē, ka mēs nevarētu kļūdīties, bet tieši šī iemesla dēļ Dievs ir mums piešķīris prātu, lai ar tā palīdzību mēs varam kļūdas labot [4, 39.-42.].

Dekarts bija pārliecināts, ka racionālisms kā izziņas metode dod patiesas zināšanas par cilvēku, Dievu un pasauli. Šīs zināšanas atklāja, ka esamība sastāv no divām pilnīgi atšķirīgām "substancēm" jeb realitātēm. Viena no tām bija garīga, un tai raksturīga domāšana (mentālā realitāte). Pēc Dekarta domām, pie garīgās substances piederēja Dievs un dvēseles. Otra substance bija materiāla jeb fiziska, un to iezīmēja fiziski parametri - garums, augstums, platums, tilpums utt. Pie šādām substancēm pieder dažādas materiālas lietas, cilvēka ķermenis utt. Tādējādi R. Dekarts aizstāvēja duālismu*, jo bija pārliecināts, ka esamība pēc sava rakstura ir divveidīga.

Dekarts norāda, ka tieši cilvēkā abas šīs substances ir apvienotas. Cilvēks sastāv no dvēseles un ķermeņa jeb miesas. Abas šīs substances ir ne tikai būtiski atšķirīgas, bet arī darbojas dažādi, un mēs arī tās zinām dažādos veidos. Lai uzzinātu kaut ko par mūsu prātu, mums nav jāzina par ķermeni un arī otrādi. Pašu ķermeni var izskaidrot fizisku cēloņu ietvaros. Šie procesi notiek automātiski. Savukārt cilvēka dvēseles dzīve ir pilnīgi citāda un padota cita veida cēlonībai. Tā ir mūžīga (nemirstīga), un tai ir savas īpašas spējas - jūtas, griba utt.

Dekarta mācība par substancēm liecina par mehānisku dabas izpratni.

Līdz ar Dekartu beidzas tas pārdomu laikmets, kad dabaszinātnisko atklājumu rezultātā filozofijā un pasaules izjūtā pamazām izzuda hierarhijas princips. Dekarts atkal pasauli sakārto hierarhiski. Viņaprāt, centrā ir nevis Dievs, bet cilvēka prāts. Prāts nosaka pasaules ainu. Dievs, pēc Dekarta domām, pasauli ir radījis, bet pēc tam vairs tajā neiejaucas. Dekarta izpratnē Dievs ir vajadzīgs kā universāls princips, kas garantē prāta darbības un pasaules norišu saskaņotību. Bez šādas garantijas domāšana tiktu pārāk atrauta no materiālās substances.

Tomēr jautājums par prāta un materiālās pasaules saskaņotību Dekarta filozofijā izrādās atrisināts tikai uz īsu brīdi. Turpmākā filozofija pārskatīs Dekarta

*Duālisms (lat. duo - divi) - mācība, kas pretēji monismam (grieķu monos - viens) materiālo un garīgo realitāti uzskata par līdztiesīgiem pirmssākumiem.

nostādnes, jo, atzīstot racionālo izziņas metodi par universālu un vienīgi pareizo, tiek apgrūtināta jaunu faktu un izziņu parādību vispārināšana, ja to nav paredzējušas jau pastāvošās teorijas.

SLĒDZIENI.

Līdz ar F.Bēkona un R.Dekarta mācībām, Eiropas filozofijā nostiprinās jauna domāšanas paradigma. Tās svarīgākā pazīme ir ticība prāta spējām. Plašā nozīmē visu Eiropas Jaunlaiku filozofiju mēdz dēvēt par racionālisma filozofiju. Šajā sakarā ne tikai racionālistus (kā Dekarts), bet arī empīriķus (kā Bēkons) uzskata par racionālisma laikmeta domātājiem.

Empīriķus un racionālistus apvieno pārlicība, ka filozofijai jāaplūko ar pašapziņu un saprātu apveltīta cilvēciska būtne, kas tiecas uzzināt no domāšanas atšķirīgo materiālo pasauli. Atšķirības empīriķu un racionālistu pieejā rodas no tā, kādas tēmas katrs no viņiem izvirza savas filozofijas centrā, kā raksturo izziņas procesu, cilvēka dabu, tikumību, sabiedrību, Dievu.

No Jaunlaiku filozofiskām nostādnēm organiski izaug XVIII gadsimta Apgaismība.

2. XVIII GADSIMTA APGAISMĪBAS FILOZOFIJA

Apgaismību izprot gan plašā, gan šaurā nozīmē. Plašā nozīmē tas ir laikmets, kas seko Viduslaikiem un tic prāta "dabiskajai gaismai", kas ir spējīga pārvarēt sholastiskās domāšanas metodes un sabiedrības stasingumu.

Apgaismības pārstāvji centās novērst pastāvošās sabiedriskās iekārtas trūkumus, grozīt tās likumus, politiku un sadzīvi, izvirzot lozungu: "Cilvēk! Esi vīrišķīgs, patstāvīgs un droši rīkojies ar savu prātu!" Ar savu uzskatu propogandu apgaismotāji vērsās pie visām sabiedrības šķirām un slāņiem, aktīvi izplatot labā, patiesā, taisnīgā idejas un zinātnes atzinumus.

Apgaismība pārnesa analītisko un eksperimentālo metodi, kas bija guvusi panākumus dabaszinātnēs, uz cilvēka un cilvēcisko attiecību izpēti, tiecoties apstiprināt jaunu kosmopolītisku humānismu. Valdīja pārliecība, ka Visums un arī cilvēks kā tā daļiņa ir pakļauts vispārējiem likumiem, kurus var atklāt ar novērojumu un eksperimenta palīdzību.

Apgaismība ir eiropēiskās kultūras un vēstures patiesi modernā perioda sākums un pamats. Tas ir universāls kultūras apvērsums visās dzīves sfērās.

Eiropēiskās Apgaismības kultūras galvenās dominantes ir šādas:

- 1) izmaiņas Eiropas sabiedriski - politiskā un garīgā dzīvē;
- 2) veidojas buržuāziskās ekonomiskās attiecības;
- 3) jauno laikmetu dēvē par saprāta laikmetu, Apgaismības laikmetu, jo, no vienas puses, notiek sabiedriskās apziņas sekularizācija, protestantisko ideju izplatīšanās, bet, no otras puses, pieaug interese par zinātni un filozofiju, kā rezultātā izveidojas jauna cilvēka esības galveno parametru izpratne (attiecsmē pret Dievu, cilvēku, sabiedrību un valsti, kā arī paša cilvēka izpratne).

Šādā nozīmē pie Apgaismības laikmeta pieder visi tie Jaunlaiku filozofi, kuru uzmanības centrā ir cilvēka esamības problēma, īpaši akcentējot uzticību cilvēka prāta spējām (R.Dekarts, B.Spinoza, G.V.Leibnics u.c.).

Šaurākā nozīmē ar Apgaismību saprot tieši XVIII gs. filozofiju Francijā un daļēji Vācijā, kā arī Amerikā. Pie apgaismotājiem pieskaita franču filozofu un rakstnieku Voltēru (1694.-1778.), franču filozofu un rakstnieku Žanu Žaku Ruso (1712.-1778.), franču enciklopēdistu Deni Didro (1713.-1784.), franču filozofu Klodu Adrianu Helvēciju (1715.-1771.), franču filozofu Polu Anri Holbahu (1723.-1789.), vācu filozofu Johanu Gotfrīdu Herderu (1744.-1803), ASV trešo prezidentu Tomasu Džefersonu (1743.-1826.) un citus domātājus [13, 296.-297.].

Terminu "Apgaismība" pirmie sāk lietot Herders (Vācijā) un Voltērs (Francijā).

Johans Gotfrīds Herders ir vācu filozofs apgaismotājs, rakstnieks, literatūrzinātnieks. Herdera mācības uzmanības centrā ir idejas par sabiedrību, valsti un kultūru. Viņš pievērsās valodas, literatūras, it īpaši folkloras studijām.

Herders saraksta "Idejas par cilvēces vēstures filozofiju" [20, 442.-471.], kas ir ievērojams darbs vēstures filozofijas žanrā. Šajā darbā Herders apskata jautājumus:

1. Kas ir filozofija?
2. Kas ir cilvēka rašanās un veidošanās pamatā? Kas rāda ceļu cilvēcei?
3. Kāda ir reliģijas loma cilvēka dzīvē?
4. Vēstures progresa pamati: a) kultūra un audzināšana - cilvēces progresa pamats; b) zinātnes, mākslas, tehnikas un reliģijas rašanās un loma humānās sabiedrības celšanā.
5. Prāts, cilvēciskums, reliģija - mūsu garīgās dzīves pamats.
6. Kas ir laime? u.c.

Četrus gadus Herders pavada Rīgā (1764-1769), kur strādā par Rīgas Doma skolas skolotāju un vēlāk par adjutantu Jēzus un Ģetrūdes baznīcā. Dzīvodams Rīgā, viņš vāc un publicē latviešu un kaimiņtautu folkloru, parādot tās kultūrvēsturisko nozīmību. Caur Herderu Apgaismības vēsmas sasniedz arī Latviju.

Paraugš visai Eiropai bija franču apgaismotāji, kuri nesaistīja sevi ne ar kādu sabiedrisku kārtu, un darbībā un spriedumos, ņemot vērā visu savu patriotismu, vadījās vienīgi no "ratio" un kosmopolitisma idejas.

Apgaismības jaunās vēsmas it īpaši spēcīgi parādās XVIII gs. franču mākslā, literatūrā un filozofijā*. Otrā plānā atvirzās gan reliģiskās, gan nacionālās atšķirības, uzmanības centrā ir "tīri cilvēciska" satura kultūra. Tā, piemēram, glezniecībā starp dažādu meistaru gleznotājiem, personāžiem rodas negaidīta līdzība. Līdzīgi ir ne tikai kostīmi, bet arī izturēšanās manieres un pat dvēseliskā noskaņa.

XVIII gs. franču literatūras centrā ir jauna estētiska pozīcija - mākslinieka aktīva iejaukšanās sabiedriskajā dzīvē. Daudzu lielo franču apgaismotāju daiļrade licina par jaunrades un dzīves interešu universalismu - notiek filozofijas, ētikas, estētikas un literatūras sintēze. Viņos nobriedusi filozofiskā doma apvienojās ar jauneklīgo poēzijas mīlestību, aizraušanās ar dabaszinātniskiem un matemātiskiem pētījumiem, ar pastāvīgu piedalīšanos savas valsts sabiedriski politiskajā dzīvē, lai propogandētu savu pārliecību par brīvu, pašpietiekamu un laimīgu individu.

Interesanti atzīmēt, ka par šo utopiju jeb cilvēku "labāko pasaulju" acīmredzamu iemiesojumu Apgaismības laikmetā kļūst parku un dārzu filozofija, kurā tika konstruēta ideāli skaista pasaule kā alternatīva pastāvošajai pasaulei. Izveidotie dārzi un parki atainoja cilvēka ideālus par laimi, mieru, skaistumu, cilvēka un dabas harmoniju. Līdz ar to tika pasvītota dabas loma kultūras paradigmā, daba tiek pasludināta par patiesības avotu un sabiedrības galveno skolotāju.

*Apgaismība Francijā dzima Luija XIV valdīšanas laika otrajā pusē, t.i., laika posmā no 1680.g.-1715.g.

Parks un dārzs kā dabas daļa, kļūst par filozofisko sarunu un pārdomu vietu, kultivējot ticību prāta spējām un cildenu jūtu ieaudzināšanas nepieciešamībai.

Apgaismības laikmeta parku izveidei bija cildens mērķis - radīt pilnīgu vidi pilnīgam cilvēkam.

Apgaismības ideju paudēji, galvenokārt, bija rakstnieki un filozofi. Īpaši slavens XVIII gs. franču Apgaismībā bija Voltērs (īstā vārdā Fransuā Mari Aruē, 1694.-1778.). Reti apdāvināts cilvēks - liels rakstnieks, polemīķis, pamfletists, satīriķis, publicists, zinātnieks, psihologs, kultūras un vēstures filozofs.

Visu mūžu Voltērs asi kritizē valdošo iekārtu, jo neieredzēja despotismu, karaļus un baznīcas augstmaņus. Tāpēc Voltēru vajā, un kādu laiku viņš ir spiests dzīvot ārpus Francijas (Anglijā, Vācijā un citur).

Voltēram kā apgaismotājam bija liela ietekme augstākās intelektuālās un varas aprindās, viņš sarakstās ar Krievijas carieni Elizabeti II, Austrijas ķeizarieni Mariju Terēzi, kā arī ir Prūsijas karaļa Frīdriha II draugs.

No ievērojamākiem Voltēra filozofiskajiem darbiem var nosaukt "Traktātu par metafiziku" (1734.), "Ņūtona filozofijas elementus" (1735.), "Zadīgs jeb likteni" (1747), "Mikromegu" (1752), "Apcerējumu par vispārīgo vēsturi, tautu tikumiem un garu..." (1756-1769), "Kandīds jeb Optimistu" (1759), "Filozofiskās vēstules par angļiem" (1759), "Vēstures filozofiju" (1765), "Prātojumu par vēsturi" (1769).*

Voltērs savā filozofijā pārliecinoši parāda, ka metafizika nevar būt zinātne, bet tā ir tikai pasaules, dzīves un Dieva saprašana. Tādējādi, pēc Voltēra domām, metafizika nav nekas cits kā specifisks saprotošas domāšanas paveids - filozofija.

Metafizika aptver visu to, kas pastāv aiz dabas. Ar dabu mēs saprotam visu materiālo pasauli (lietas, parādības, priekšmetus), bet metafizika ar savu priekšmetu aptver visu nemateriālo: mūsu saprātu, kam nav garuma, platuma un augstuma ... mūsu dvēseli, kas ir saprāta cēlonis; garus, kas ir kaut kas bezķermenisks un nesaprotams... un visbeidzot Dievu, kuru mēs zinām pēc visa tā, ko Viņš ir radījis. Tātad visi metafizikas priekšmeti ir nemateriāli, t.i., garīgi, ideāli, sākot ar domāšanu un beidzot ar Dievu. Tā ir ļoti būtiska Voltēra atziņa.

Voltēra pasaules uzskats ir ļoti pretrunīgs. Marksisma teorētiķi vienbalsīgi nosauca Voltēru par ateistu, izraujot no kopīgā konteksta citātus, kuri liecina, ka filozofs uzstājās pret reliģiju un baznīcu.

Voltērs nenoliedz Dievu kā pasaules radītāju. Tajā pat laikā viņš nenogurstoši

*Voltēra darbus vēstures filozofijā analizē G.Tauriņš grāmatā "Vēstures filozofija" [20, 410.-422.]. Voltēra filozofiskie romāni "Zadīgs jeb liktenis", "Mikromegs" un "Kandīds" izdoti latviešu valodā Rīgā 1979.gadā (izdevniecība "Avots", sērijā "Pagātnes domātāju darbi")[21].

cinās pret fanātismu, kas balstītos nevis uz atklāsmi, bet uz prātu. Taču tas nenozīmē, ka Voltērs ir ateists. Viņš raksta: "Kā pulkstenis pierāda to, ka eksistē pulksteņmeistars, tā arī mērķtiecīgā Visuma uzbūve liecina par Dievu kā Radītāju un augstākās inteligences klātbūtni. Tomēr Dieva atribūti un nodomi mums nav pilnībā zināmi. Dievs ir radījis dabas likumus, taču pats pasaulē neiejaucas. Lai patiktu Dievam, pilnīgi pietiek, ja seko racionālistiskās morāles prasībām".

Daudzu Voltēra darbu uzmanības centrā bija morāle, sabiedrība un politika. Viņš pieprasa tīri filozofisku, no teoloģijas atbrīvotu morāli, kuras universālie principi būtu atvasināti no cilvēka dabas un kas tāpēc regulētu cilvēku savstarpējās attiecības.

Pēc Voltēra domām, cilvēks ir sabiedriska būtne, kam Dievs devis saprātu un tieksmi uz labāko. Visi cilvēki spēj sasniegt laimi, ja tikai pareizi izmanto savas iespējas. Tāpēc sabiedrībai jābūt apgaismotai un tolerantai. Labā un ļaunā jēdzieniem jēga ir tikai sociālajā dzīvē, tāpēc Voltērs noraida domu par pirmdzimto grēku.

Kaut arī Voltērs nešaubījās par Dieva vajadzīgumu, viņš noliedz teoloģiskās spekulācijas. Viņš pieprasa brīvību un toleranci arī sociālajā sfērā un vēršas pret ārējo spaidu (īpaši cenzūras) novēršanu, kā arī personības un īpašuma aizsargātību.

Voltēra universālais gēnijs pilnā mērā atspoguļoja sevi Apgaismības laikmeta īpašības, visu sarežģītību un pretrunīgumu. Sava laikmeta sabiedrības trūkumu atklāšanā viņam līdzīgu nebija.

Voltērs atstāja pēc sevis kolosālus sacerējumus gan apjoma (vairāk par 70 sējumiem), gan stila un žanru dažādības ziņā (nopietni dabaszinātniskie traktāti, traģēdijas, filozofiski stāsti, galantas vēstules, komēdijas pilnas ar humoru).

Voltērs uzskatīja, ka jāizmanto jebkuri ieroči, kuri dotajā brīdī varētu iedarboties uz pilsoņiem, lai piesauktu viņus cīnīties ar netikumiem un dzīves netaisnībām.

Neskatoties uz to, ka savā daiļradē Voltērs pieturas pie klasicisma tradīcijām, viņš neuzskata, ka 100% jāatdarina iepriekšējos paraugus, un klasiskās literatūras tradicionālās formas (traģēdijas, komēdijas, poēmas) bagātina ar jaunu apgaismības saturu.

Viens no spilgtākajiem un dziļākajiem satīriskajiem Voltēra darbiem "Kandidis jeb optimists" pilnā mērā atspoguļo gan Apgaismības literatūras galvenās tendences, gan autora oriģinālās idejas.

Galvenā varoņa Kandida liktenis nav viegls. Dažādas neveiksmes, vilšanās sekmēja viņa pšaules uztveri. Kaislīgi patiesības meklējumi sākotnēji ir ar spēcīgu optimistisku ievirzi. "Viss iet uz labu šajā labākajā no pasaulēm". Šāda veida uzskatus pauž viens no darba personāžiem zinātnieks Pangloss un pesimistiski noskaņotais Martens. Bet tradicionāli laimīgās beigas Voltērs piepilda ar daudz dziļāku jēgu: ilgie patiesības meklējumu gadi Kandidam un viņa iemīļotajai Kunigundai nepaļauj velti.

Visu dzīves gudrību un cilvēka sūtību Voltērs formulē šādi: "Jāveido mūsu dārzs - lai kas arī nenotiktu - jāstrādā" [21, 185]. Šajā darbā Voltērs apraksta arī ideālas valsts modeli (pasakaina valsts Eidorado, kur valda prāts), kura parametri ir: izglītota monarhija, deisms, civilizācija un dabas vienotība, zinātņu un mākslas kults, visu iedzīvotāju brīvs un saprātīgs darbs. Taču šī zeme nav pieejama, jo ceļš uz turieni nav zināms. Voltērs akcentē domu, ka nekādi filozofu un teologu sofismi nespēj attaisnot jaunumu un nevainīgu cilvēku ciešanas. Viņa izpratnē "cilvēks ir brīvs, jo tas apzinās savu brīvību. Taču ne par kādu gribas brīvību nevar būt ne runas, jo griba, tāpat kā doma, ir abstrakcija, nevis reāla būtība. Reāls ir tikai domājošais un gribošais cilvēks, un viņa brīvība ir tikai tur, kur viņš spēj darīt to, ko viņš grib".

Filozofiskajā romānā "Zadīgs jeb liktenis" darbība notiek senajā Babilonijā, taču īstenībā Voltērs šeit kritizē absolūtiskās Francijas valsts iestāžu darbību [21, 39.-44.]. Arī romāns "Mikromegs" ir asa satīra par tā laika Francijas politiskajām un ideoloģiskajām vērtībām. Voltērs analizē valsts pārvaldes formas un izsaka domu, ka republika ir noderīga tikai teritorijas ziņā mazām zemēm, un apgaismoto monarhiju uzskatīja par ideālu risinājumu: karalim ir jābūt brīvam darīt labu, taču likumam ir jāaizkavē viņu darīt ļaunu saviem pilsoņiem. Izšķirīgā ir nācijas suverenitātes ideja, kas paredz, ka zeme tiek pārvaldīta ar taisnīgumu un publiski fiksētu palīdzību.

Voltērs uzsver savu pārliecību, ka visas pasaules tautas un rases ir vienotas. Cilvēka bioloģiskās īpašības neietekmē tautu sociālos procesus, jo cilvēku dzimtas attīstības pamatā ir prāts, kas veido attiecīgos uzskatus. Tātad, Voltēra izpratnē, prāts rada jaunas idejas uz vēstures un dzīves saprašanas pamata. Tās veido attiecīgā laikmeta uzskatus. Tieši tāpēc Voltērs izdara secinājumus: 1) sabiedrībā nelaimes rodas nesaprātīgu, negodīgu cilvēku rīcības dēļ; 2) dzīve kļūtu daudz jaukāka, ja valdošos amatos izvirzītu gudrus, izglītotus un krietnus cilvēkus.

Īpatnēju vietu XVIII gs. Apgaismībā ieņem Žans Žaks Ruso (1712.-1778.), jo kritizē feodālismu un absolūtismu nevis no buržuāzijas interešu pozīcijas, kā to darīja Voltērs (kurš pats dzīvoja greznajā Fernejas pili un baidījās, ka tautā varētu pamosties politiska pašapziņa), bet gan no sīkburžuāzijas, no zemnieku un amatnieku interešu viedokļa, aicinot gāzt iekārtu, kas kā slogs gāzās uz cilvēci.

Ž.Ž. Ruso bija rakstnieks, filozofs, morālists, sociologs un politisks darbinieks. Apgaismības literatūrā viņš bija romantisma pamatlicējs.

Ž.Ž. Ruso jaunība pagāja trūkumā, klejojumos. Būdams apdāvināts rakstnieks, viņš 1750. gadā debitē ar disertāciju "Pārdomas par zinātnēm un mākslām". Pateicoties savām dziļajām zināšanām, daiļrunības spējām un pārliecības spēkam, Ruso šo darbu aizstāv ļoti veiksmīgi, saņem Dižonas akadēmijas prēmiju un kļūst slavens.

Izcilākie Ruso darbi ir "Domas par nevienlīdzības izcelšanos un tās cēloņiem" (1754), "Jūlija vai jaunā Eloisa" (1761.), "Par sabiedrisko līgumu" (1762.) [27, II, 567.-574.], "Emīls jeb Par audzināšanu" (1762.).

Pievēršoties teorētiskās filozofijas jautājumiem, Ruso pieļauj divus pirmsākumus: matēriju un Dievu. Viņa izpratnē abi ir mūžīgi un nav radīti. Abus nevar iznīcināt. Ruso uzskata, ka Dievs nav radījis matēriju, bet to kombinē un pārvērš no viena veida otrā. Dievs ir Griba, kas pasaulei dod kustību. Dievs ir Prāts, kas dod dabai likumsakarību. Dievs ir tas, kas dod cilvēkam dvēseli. Savukārt reliģija, pēc Ruso domām, ir nevis prāta, bet jūtu lieta.

Ruso izsaka pārlicību, ka "ar kailo intelektuālo kultūru gara dzīve kļūst nabadzīgāka. Ar kultūras attīstību cilvēka sākotnējā labā daba tika samaitāta. Cilvēkā ieaudzināta tieksme uz patvaļas valdību, skaudību un nepatiesību, īsi sakot, visiem netikumiem". Tāpēc Ruso paceļ lozungu: "Atpakaļ pie dabas!" Viņš nav vienisprātis ar apgaismotājiem, ka cilvēces attīstības pozitīvais stāvoklis meklējams nākotnē. Ruso aicina atgriezties atpakaļ pie dabas, cilvēka nesamaitātības stāvoklī. Saprāts kā cilvēces uzlabošanas instruments ir pārāk ierobežots, tajā vajag pastiprināt juteklisko un intuitīvo momentu. Jūtas, pārdzīvojums, tā aprakstīšana literatūrā ir Ruso stiprā puse. Ar viņu aizsākas romantisma un sentimentālisma strāvojums literatūrā. Ruso uzraksta "Grēksūdzi", kurā atklāj savas dvēseles slēptākos pārdzīvojumus. Neparasti ir tas, ka savu dvēseles dzīvi viņš pakļauj publiskai apskatei, raksta par licām, par kurām tā laika sabiedrībā nav pieņemts skatīties. Taču kā atzīmē laikabiedri un Ruso biogrāfi, nevienā grāmatā nav bijis tik daudz melu un nepatiesības, kā par vispaticiesāko izsludinātajā "Grēksūdzē". Uzskatot sevi par unikālu, nozīmīgu, lielu cilvēku, Ruso panāk, ka daudzi cilvēki viņu žēlo un atbalsta. Biogrāfi Ruso raksturo kā uzpūtu, iedomīgu, egoistisku un kašķīgu cilvēku. D.Hjūms, būdams spiests pārvērtēt savus priekšstatus par Ruso, atzīmē, ka viņš ir briesmonis, kurš sevi uzskata par visnozīmīgāko būtni pasaulē. D.Didro, iepazīstoties ar Ruso raksturu, secina, ka viņš ir nodevīgs, velnišķīgi iedomīgs, nepaticīgs, ļauns, liekulīgs un negēlības pārpilns.

Kādēļ tad Ruso kļūst par vienu no Apgaismības laikmeta visspilgtākajām figūrām līdzās Voltēram?

Viņa publiskās atzišanas pamatā ir nereflektēta sabiedrības vēlme pēc vērtību pārmaiņām. Ruso ir spilgts tās dzīves izjūtas iemiesotājs, kas uzplauks nākamajos gadsimtos kā pretstats aristokrātismam un tradicionālismam. Ruso pats atzīst, ka ir barbarš. Taču tieši tas daudziem šķiet īpaši pievilcīgi. Savā ziņā viņš ir prototips saniknotam jaunam cilvēkam, sabiedrības kritiķim, ekstrēmīstam, pielūgtam intelektuālim, jutekliskam, nervozam, egoistiskam individam, kāju mūsdienu kultūrā nav mazums. Ruso atļaujas gērbties un uzvesties izaicinoši, nerespektē tradīcijas un normas, visus savus piecus bērnus aizsūta uz patversmi, dzīvo uz sieviešu rēķina, ignorē domu, ka vārdiem vajadzētu sakrist ar darbiem utt. Taču tas nav pamats, lai ierindotos pasaulslaveno filozofu plejādē. Nenoliedzami, ka Ruso

piemīt izcils literārs talants, vērīgs prāts un precīza laikmeta garīgās situācijas izjūta. Viņš trāpīgi tvor sabiedrības garīgās vēsmas un nebaidās mainīt viedokli, lai ar tām saskanētu.

Aicinot atgriezties pie dabas, Ruso ievieš modi uzturēties brīvā dabā, nodarboties ar sportu, dzīvot vasarnīcās, dzīves stilā uzsvērt dabiskumu un nenākslotību. Viņa filozofija vēršas pret cilvēku atsvešinātību, pilsētniecisko izsmalcinātību, samākslotību, ko nes sev līdzī civilizācijas attīstība [30, 140.-141.].

Ruso izpratnē skaistumam jāsakļaujas ar augstu morāli. Viņš raksta par vienkāršiem cilvēkiem, viņu jutekliskumu un dabisko valodu. Veselam saprātam Ruso pretstata dzīvo jūtu intuīciju.

Cilvēks ir liels, tieši pateicoties savām jūtām.

Savā sentimentālajā romānā "Jūlija jeb jaunā Eloisa", kurš uzrakstīts vēstuļu veidā, Ruso attēlo jauna skolotāja Sen-Pre un viņa audzēknes Jūlijas dziļos un smalki liriskos pārdzīvojumus un paralēli kritizē sabiedrisko iekārtu, pilsētas aristokrātisko salonu tikumu melīgumu, buržuāzisko alkātību.

Romāna galvenā tēma - kaislīgas mīlestības un slāņu morāles konflikts. Jūlija apslāpē savas jūtas, jo to diktē pienākuma apziņa pret tēvu un sabiedriskā doma. Viņa aprecas aiz aprēķina, jo negrib sāpināt vecākus. Tomēr pienākuma apziņa nespēj apslāpēt "dabas balsi", mīlestības alkas un galvenā varone mirst.

XVII un XVIII gs. racionālisms jūtas neatzina par specifisku gara darbību līdzās intelektam un gribai. Turpretī Ruso jūtās saskatīja gara darbības formu, kas ir ne tikai patstāvīga un īpatnēja, bet arī galvenā, primārā gara darbības forma. Vēl agrāk nekā prāts cilvēkā rodas patikas un nepatikas jūtas. Jūtas ne tikai radušās agrāk par prātu, tās ir arī svarīgākas par to.

Ruso mācība par jūtu primaritāti nav viengabalaina. No vienas puses, tā parcīzi atsedza vienpusību, nepietiekamību un abstraktumu, kāds piemita racionālistiskajam priekšstatam par cilvēku un viņu garīgo darbību. No otras puses, Ruso mācībā slēpās dziļi maldīgā tendence, kuru vēlāk ne vienu reizi vien izmantoja filozofiskā reakcija. Šī tendence izpaudās tādējādi, ka jūtas kā gara dzīves augstākā un vērtīgākā sfēra tika pretstatītas prātam kā it kā zemākai sfērai. Ar Ruso sākās tendence, kas cilvēka rīcībā un gara dzīvē pirmajā vietā izvirza instinktīvus neapzinātus un tai pašā laikā augstākā mērā mērķtiecīgus impulsus un rīcību. Ruso mācībā pat sirdsapziņa un ģenialitāte pārvēršas augstākos instinktos, kuri viscaur ir pretstatā prātam. Tuvinādams jūtas un instinktus, Ruso no tā atvasināja domu, ka intelekta formu - fantāzijas un domāšanas - attīstība cilvēkā iznīcinājusi sākotnējo harmoniju, izjaukusi pareizo attiecību starp vajadzībām un spējām, vājinājusi cilvēka dabisko varenību.

Tomēr jāuzsver, ka, kritizējot racionālisma vienpusību, Ruso daudzējādā ziņā pats palika racionālisma pozīcijās. Uzsvērdams jūtu tiesības, viņš atzina, ka jūtu attīstībā liela loma ir izziņai.

Jau savā disertācijā Ruso teica, ka zinātnes un mākslas attīstība kopš renesanses sabiedrības tīkumus nav izlabojusi, bet gan pasliktinājusi. Neraugoties uz skaidri saskatāmiem pāspilējumiem, uz argumentācijas vienpusību un pilnīgu abstraktumu, Ruso šajā darbā izdevās spēcīgi un drosmīgi izteikt dedzīgu plebeja protestu, redzot, ka civilizācijas progresa augļi ne tikai paliek nepieejami viņa sociālā stāvokļa dēļ, bet ka arī paši civilizācijas labumi modernās sabiedrības apstākļos ne tuvu nav absolūti, ka tiem ir arī negatīvā puse. Tā, piemēram, darba dalīšana ir ne tikai viens no progresa priekšnoteikumiem, bet arī cilvēka dzīves dabiskās viengabalainības un harmonijas izjukšanas cēlonis. Specializācija noved pie amatniecības un mākslas uzplaukuma, izraisa vajadzību pēc maiņas. Taču tā pati specializācija pastiprina cilvēka atkarību no citu profesiju cilvēku darba, padara cilvēku par liela veseluma daļiņu, noved pie ārkārtīgas vienpusības. Rezultātā rodas ne tikai atšķirības, nošķirtība starp dažādu profesiju cilvēkiem, bet arī pretruna starp personisko un sabiedrisko darbību. Pēc Ruso uzskata, viens no cilvēku ciešanu galvenajiem cēloņiem ir pretruna starp to, kas mēs esam, un to, ko mēs vēlamies, starp mūsu pienākumu un mūsu tieksmēm, starp dabu un sociālajiem institūtiem, starp cilvēku un pilsoni. "Padariet cilvēku atkal viengabalainu," aicina Ruso, "un jūs viņu padarīsīt tik laimīgu, cik vien viņš var būt". Izsakot šīs idejas, Ruso anticipēja tā saucamās atšķirības problēmas izvēršanos.

Redzot, ka Žans Žaks Ruso dabu nostāda pretstatā kultūrai, daļa viņa laikabiedru uzsvēra to, kā naivu aicinājumu atgriezties atpakaļ kultūras neskartā "dabiskā" stāvoklī. Izsmiedams Ruso, Voltērs teica, ka Ruso aicina cilvēci no jauna nomesties uz visām četrām un rāpties pirmatnējā mežā. Patiesībā Ruso ļoti labi saprata, ka jau noietajā attīstības gaitā nekas vairs nav grozams. Viņš paskaidroja, ka pilnīga atteikšanās no jau sasniegtās civilizācijas cilvēku padarītu par mežoni, taču nepadarītu to laimīgāku. Harmoniskums un viengabalainība cilvēkam jāsasniedz sabiedrībā un nevis "dabiskajā stāvoklī". Par civilizācijas pretrunu avotu Ruso uzskatīja sociālo nevienlīdzību, kuras pamatā ir mantiskā nevienlīdzība, nevienlīdzīgs zemes un darba rīku īpašums. Pēc Ruso uzskata par modernās pilsoniskās sabiedrības patieso nodibinātāju kļuvis tas, kas, pirmais nožogojis zemes gabalu, pateicis: "Tas ir mans" - un atradis cilvēkus, kas bijuši pietiekami vientiesīgi, lai tam noticētu.

Sociālās nevienlīdzības un tā laika darba dalīšanas veidu bēdīgās sekas Ruso atsedza ļoti pārliecinoši un ar morāla sašutuma patosu. Daudz vājāks viņš bija līdzekļu ieteikšanā kultūras pretrunu pārvarēšanai. No vienas puses, viņš meklēja glābiņu vēsturiskās attīstības tempu vienkāršā palēnināšanā, tās bremsēšanā. No otras puses, viņš teica, ka šķēršļi, kas neļauj cilvēkam sasniegt harmoniskumu, jāpārvar ne tikai pakāpeniskā attīstībā, bet arī paša cilvēka ētiskā cīņā pret vajībām un trūkumiem, paša kaislību uzturēšanā un paša jūtu savaldīšanā.

Izeju no civilizācijas pretrunām Ruso saskatīja audzināšanas sistēmas un metožu grozīšanā. Ruso savā slavenajā traktātā "Emīls" uzmeta plānu, kā attīstīt

tādu personību, kurā netiktu apspriesta cilvēka daba un dabiskās spējas. Šī iemesla dēļ Ruso mēdz uzskatīt par vienu no pedagogijas ciltstēviem.

Jāatzīmē, ka Ž.Ž.Ruso mācība par cilvēka audzināšanu balstījās uz tādu pašu pamatprincipu, kādu ieteica angļu filozofs Džons Loks (1632.-1704.), kurš uzskatīja, ka katrai audzināšanai jābūt mērķtiecīgai. Dž.Loks šo pamatprincipu izvirzīja kā priekšnoteikumu džentlmeņa audzināšanā. Dž.Loka izstrādāto pedagogisko teoriju pārņēma daudzās valstīs [31, 60]. Pēc Loka domām, cilvēks, kura gars to nevada pārdomāti, nekad neies vajadzīgo ceļu, bet tas, kura ķermeņa nespēcīgs un trausls, nebūs spējīgs virzīties pa šo ceļu [32, 5].

Ž.Ž.Ruso personības audzināšanā akcentēja individuālās pieejas, indivīda pašregulācijas, pašizglītošanās un dabiskās audzināšanas lomu (dabas vides, kustību aktivitātes lielo nozīmi) [30, 140.-141.]. Tomēr audzināšanas sistēmā Ruso pirmajā vietā izvirzīja jūtas. Racionālismam, sausam, bezjūtīgam saprātīgumam Ruso nostādīja pretī patiesu, dabisku labdarīgo spēku.

Audzināšanas un sabiedrības pārveidošanas teorijas Apgaismībā balstās uz dažiem postulātiem:

1) piedzimstot cilvēks ir dabas būtne, viņa īpašības un vajadzības nosaka daba, taču, dzīvojot sabiedrībā, cilvēkā izpaužas audzināšanas rezultāts; kā dabas būtnes cilvēki principā ir vienlīdzīgi, tāpēc jācenšas šo vienlīdzību panākt arī sociālajā sfērā;

2) visiem cilvēkiem jādod vienādas iespējas gūt izglītību un tikt labi audzinātiem, tad katrs varēs kļūt par priekšzīmīgu sabiedrības locekli;

3) cilvēks, pirmām kārtām, mīl pats sevi, jo to nosaka pašsaglabāšanās instinkts, taču, lai nerastos sabiedriski konflikti, šis egoisms ir jāpadara saprātīgs;

4) sabiedrību kopā satur "sabiedriskais līgums", kurā parādās vispārējā griba; atsevišķās intereses jāpakļauj vispārējai gribai (kas, pēc Ruso domām, atšķiras no visu cilvēku kopējās gribas, kas ir vienkārši vidējais aritmētiskais rādītājs).

Šajos postulātos parādās trīs galvenie Apgaismības koncepti: daba, saprātīgais egoisms, sabiedriskais līgums.

Dabas tēmu izstrādā D.Didro, K.A.Helvēcijs, P.A.Holbahs un citi tā laika ievērojami domātāji.

Deni Didro (1713-1784) - franču filozofs apgaismotājs, rakstnieks, mākslas kritiķis, viens no universālākajiem kultūras darbiniekiem Jauno laiku vēsturē.

D.Didro dzimis Langras pilsētā Francijā, turīga amatnieka ģimenē. No 10-15 gadu vecuma nākamais filozofs mācījies Langras jezuitu skolā. 1728.g. dodas uz Parīzi mācīties koledžā, kur lielu uzmanību pievērš dabaszinātnēm un angļu valodas studijām. 1732.gadā D.Didro nokārto maģistra eksāmenu mākslas zinātnēs. Sakarā ar domstarpībām ar tēvu, desmit turpmākos gadus viņš dzīvo ļoti trūcīgi, pelnīdams iztiku ar privātstundām un dažādu rakstu tulkošanu, jo no mājām vairs atbalstu nesapēma.

1746.g. viņš kopā ar trim kompanjoniem ieguva karaļa privilēģijas izdot angļu Enciklopēdijas tulkojumu franču valodā, bet D.Didro vienojas ar izdevējiem, ka tiks veikts oriģināldarbs. Tā aizsākās viens no viņa mūža lielākajiem darbiem. Līdztekus emciklopēdijas veidošanai viņš rakstīja savus oriģināldarbus gan literatūrā, gan filozofijā, gan zinātnē. Daudz tulkojis, it īpaši no angļu valodas.

No D.Didro ievērojamākiem darbiem jānorāda: "Alejas jeb skeptiķa pastaigāšanās" (1747.), "Vēstule par neredzīgiem, kas derīga redzīgiem" (1749.), "Domas par dabas interpretāciju" (1754.), "Ramo brāļa dēls" (1762.), "D'Alambēra saruna ar Didro" (1762.), "D'Alambēra sapnis" (1769.), "Matērijas un kustības filozofiskie principi"*.

Pēc D.Didro domām: "Mūsu pasaule ir strauji mainīga kustība, tajā nav nekādu pārdabisku, visvarenas būtnes spēku pēdu un visāda veida Dieva esamības pierādījumi ir pilnīgi nepamatoti".

Darbā "Domas par dabas interpretāciju" Didro raksta: "... ir acīmredzams, ka daba nebūtu varējusi saglabāt tik daudz līdzības savās daļās un panākt tādu daudzveidību formas ziņā, ja tā bieži vien neakcentētu vienā organizētā būtnē to, ko tā laupījusi citā. Tā (daba) ir kā sieviete, kas mīl pārgērbties un kuras dažādie tērpi atstāj neseģtu drīz vienu, drīz otru daļu, dodot zināmu cerību tiem, kas tai veltī daudz uzmanības, to kādreiz iepazīt visā pilnībā" [5, 23].

Darbā "Matērijas un kustības filozofiskie principi" Didro norāda uz to, ka daba ir mūžīga, bezgalīga, to neviens nav radījis: ir tikai daba, un ārpus tās nav nekā. "Ir taču pilnīgi skaidrs, - raksta Didro, - ka visi ķermeņi tiecas viens pret otru, ka visas kāda ķermeņa daļiņas cita citu pievelk, un tātad šajā pasaulē viss vai nu pārveidojas, vai izrāda pretestību pārveidošanai, vai arī pārveidojas un izrāda pretestību vienlaicīgi" [5, 68].

Vairākos darbos viņš norāda uz to, ka cilvēki tāpat kā dzīvnieki ir apveltīti ar sajušanas spēju un ar atmiņu. Mūsu sajūtu orgāni ir "klavieru taustiņu", pa kuriem uzsit mums apkārt esošā daba un kuri bieži vien uzsit paši pa sevi. Pēc Didro domām, prāta slēdzienus neizdarām mēs: visus tos izdarījusi daba, mēs tikai reģistrējam kontaktā nonākušas, mums no pieredzes pazīstamas parādības, starp kurām pastāv nepieciešams jeb apstākļu nosacīts sakars. Didro izsaka domu - ja no zemes virsas izzustu cilvēks, tad visi lieliskie dabas skati kļūtu melanholiski un klusējoši: pasaule kļūtu mēma. Cilvēka klātbūtne uz zemes piedod visam interesi. Lūk, tādēļ cilvēks - tas ir vispārējs centrs, no kura visam jāizriet, un kurā viss atgriežas.

Tā nav nejaušība, ka D.Didro estētiskos uzskatus dēvē par savdabīgu Apgaismības manifestu par mākslas priekšmetu, tās dabu, lomu un uzdevumiem. Šo uzskatu pamatā bija D.Didro filozofiskās atziņas par dabas objektivitāti un

*Tulkots latv. valodā un izdots Rīgā, izdevniecībā "Zvaigzne" 1979.gadā, sērijā "Pagātnes domātāju darbi".

cilvēku kā šīs dabas sastāvdaļu. Tāpēc D. Didro izpratnē daba ir mākslas pirmavots, tās "pirmais modelis". Lai arī uz kādu Zemes stūrīti mēs nepaskatītos, tikai dzīves patiesība var kļūt un tai ir jākļūst par mākslas objektu. Pēc Didro domām, jo mākslinieks ir tuvāks reālajai īstenībai, jo labāka un nozīmīgāka ir viņa daiļrade. Didro vērsās pie mākslas darbiniekiem ar saukli studēt dzīvi, piekļūt esības visdziļākajiem noslēpumiem, izprast tautas dzīves impulsus u. tml.

Ja mākslinieks mācās no dzīves, tad galu galā ar saviem patiesiem un kaislīgiem darbiem viņš spēs "mācīt dzīvi", ietekmēt cilvēku jūtas un prātu. Tomēr par pašu būtiskāko mākslas uzdevumu Didro uzskata kalpošanu laikmeta vadošām progresīvām idejām un prasībām. Didro pasludina jaunās mākslas idejisko principu, saskaņā ar kuru katrā mākslas darbā ir jābūt vienai lietai, pamācošai idejai. Tāpat skaistam un ētiskam ir jābūt vienotībā. Citādi mākslas darbs būs mēms un neuzrunās skatītāju. Tas ir reālisma galvenais pamatprincips.

Šāda pieceja ir raksturīga arī pašai D. Didro sacerējumiem. Viņš ir pavisam jauna literatūras žanra - filozofiskā stāsta un filozofiskā romāna pamatlicējs. Šodien jaunieši ar lielu aizrautību lasa N. Gordera filozofisko romānu "Sofijas pasaule" [7].

XVIII gs. Francijas un vēlāk citu valstu intelīgences ar lielu interesi lasīja un apsprieda D. Didro filozofisko stāstu "Ramo brāļadēls", kurā ļoti plašā sabiedrisko tikumu panorāma cieši savijās ar galvenā varoņa dvēseles dzīves dziļu analīzi.

Darbos "D'Alambēra saruna ar Didro" un "D'Alambēra sapnis" [27, II, 649.-661], Didro kritiski izvērtē sava tuvākā palīga Enciklopēdijas sagatavošanā Žana Batista D'Alambēra (1717.-1783.) uzskatus. D'Alambēra galvenā interešu sfēra bija matemātika, fizika un astronomija. Viņa filozofiskie uzskati bija ļoti pretrunīgi. Daļēji viņš pieņem Dž. Loka sensuālistisko principu, saskaņā ar kuru "Nekas nav prātā, kas nav iepriekš bijis sajūtās". Tomēr ar laiku D'Alambērs nonāk Dekarta izstrādāto racionālisma principu ietekmē, lai gan asi kritizē Dekarta mācību par iedzimtām idejām. Tas noved pie tā, ka D'Alambēra filozofiskie uzskati ir duālistiski, eklektiski un tāpēc Didro nosauktajos darbos tos analizē, protams, no sava viedokļa.

Didro filozofisko uzskatu svarīgs elements bija nepārtauktas atīstības koncepcija, kuras centrā viņš ievieto cilvēku. Jāatzīmē viņa centieni apvienot gan empīrisma, gan racionālisma metodes, lai panāktu straujāku zinātnes progresu. Ne uz mirkli Didro nezaudēja ticību patiesības un apgaismības galīgai uzvarai. Laikabiedri raksturo viņu kā vadoni, cīnītāju ar nesalaužamu gribu un enerģiju. Visā pilnībā šīs īpašības izpaudās viņa darbībā, kas bija saistīta ar Enciklopēdijas vadīšanu. Uzņēmīgi izdevēji uzaicināja Didro sastādīt plānu toreiz Anglijā populārās Čembēra Enciklopēdijas franču variantam. Didro izvirzīja grandiozu projektu. Saskaņā ar viņa ieceru viss rakstu materiāls bija organizējams ne tik daudz alfabētiskā secībā, cik no jauna viedokļa, kas noteiktu materiāla atlasī, kā arī filozofisko, sabiedrisko un zinātnisko traktējumu.

Enciklopēdijai bija jāklūst par Apgaismības ideju propogandas spēcīgu orgānu.

Līdz ar 1772.gadu Enciklopēdijas izdošanu vadīja D.Didro, kuram palīdzēja D'Alambērs, Voltērs, Ž.Ž.Ruso, K.Helvēcijs, P.Holbahs un citi domātāji. Darbs pie Enciklopēdijas saistījās ar risku, jo Parīzes parlamenta galvenais prokurors nosauca tās autorus par bezdievjiem, jaunatnes samaitātājiem un baidīja ar ieslodzīšanu Bastilijā, ar moku kambariem un spaidu darbiem līdz mūža beigām. Kā precīzi izteicies rakstnieks L.Feihtvangers romānā "Lapsas vīnkalnā", šī Enciklopēdija ir pabeigts, izjūsts sava laikmeta atspoguļojums, laikmeta Bībele, zināšanu sakopojums, milzīgs zināšanu arsenāls, kas dod jaunus un jaunus ieročus, ar kuru palīdzību prāts būtu spējīgs apšaudīt privilēģētās mulķības cietoksni cīņā pret mārticību un aizspriedumiem. Tas, ko izdarīja franču enciklopēdisti, ir apbrīnas un sajūsmas cienīgs. Asa, pēctecīga loģika, neatkarīga no pagātnes autoritātēm, spīdoša doma - tas viss raksturo katru autoru atsevišķi un visus kopā. Lasot šo Enciklopēdiju, mēs pārliecināties par cilvēka prāta varenību. Jāteic, ka daudzi enciklopēdisti nobīstas no represijas un cenzūras draudiem un aiziet no Enciklopēdijas. Aiziet Voltērs, Ruso un arī D'Alambērs, kura pārziņā bija fizikas un matemātikas zinātņu nodaļa. Tomēr Didro vadībā sējumi, kaut arī ar pārtraukumiem, taču turpināja iznākt, un tieši Didro ir tas, kas šo darbu noveda līdz galam.

Klods Adriāns Helvēcijs (1715.-1771.) - franču filozofs. Franču Apgaismības laikmetam raksturīgās idejas K.A.Helvēcijs izklāsta darbos "Par dvēseli" (1758.) [27, II, 621.-634.]*, "Par cilvēku, tā intelektuālām spējām un tā audzināšanu" (1773.).

Jau pirmā darba publicēšana izsauca lielu rezonansi. Reakcionārie spēki viņu vajā, taču Francijas, Vācijas un Anglijas progresīvi domājošo cilvēku vidū K.A.Helvēcijs ir populārs. D.Didro viņu uzaicina strādāt pie Enciklopēdijas izdošanas.

K.A.Helvēcija filozofijas uzmanības centrā ir mācība par cilvēka dabu, par audzināšanu, par sabiedrību un valsti, pamatojoties uz determinisma** principu.

Traktātā "Par cilvēku, tā intelektuālām spējām un tā audzināšanu", Helvēcijs mēģina atrast tos faktorus, kuri sekmē cilvēka pilnveidošanu un sabiedrības attīstību. Viņaprāt, liela loma cilvēka rakstura veidošanā ir sabiedriskai videi: "Cilvēks ir tāds, kādu to veido vide. Cilvēks ir būtne, no kuras ar audzināšanas palīdzību iespējams izveidot visu, kas vien tūk. Ja mēs gribam būt laimīgi, tad

*Tulkots latv. valodā un izdots Rīgā, izdevniecībā "Zvaigzne" 1979.gadā, sērijā "Pagātnes domātāju darbi".

**Determinisms (latīņu val. determinare - noteikt) - mācība par visu cilvēka rīcības cēlonisko nosacītību.

mums citu labā jādara tas, ko mēs gribētu, lai viņi dara mūsu labā. Cilvēki nevar dzīvot vientulībā, tāpēc viņi izveido sabiedrību. Rezultātā jaunas attiecības, jauni pienākumi. Rodas kopējas intereses, sabiedriskās intereses, no kurām atkarīgas atsevišķu cilvēku intereses. Pareizi saprastas personiskās intereses noved pie tikumības. Līdzeklis kā atbrīvoties no pastāvošo valdīšanas veida trūkumiem ir izglītība. Audzināšanas un izglītības mērķis - pārveidot personības sākotnējo savdabīgumu sabiedrības interesēs" [27, II, 634.-635.].

Traktātā "Par dvēseli" K.A.Helvēcijs raksta par tikumības lomu sabiedrībā, par cilvēka dabīgo tieksmi pēc laimes un brīvības, par viņa saprātīgo egoismu. Filozofa izpratnē dvēsele - tā ir mūsu bagātība. No dabas mēs saņemam tiesības domāt un runāt to, ko domājam.

Helvēcijs uzskata, ka cilvēki ir egoisti aiz nepieciešamības. "Vienīgi tiekšanās pēc tīksmes ir mūsu vērtējumu mērogs, arī mūsu tuvāko mīlestības un taisnības dzinulis". Tas ir ļoti vienpusīgs apgalvojums. Vienpusīgi ir arī domāt, ka visi cilvēki pēc dabas ir līdzīgi; viņu dažādība ceļas vienīgi no viņu dzīves apstākļiem, it īpaši no audzināšanas. Šāda Helvēcija domu gaita kļūst saprotama, ja zinām viņa uzskatus par dvēseli. Viņaprāt, dvēselei nav aktīvas īpatnīgas dzīves, bet tā visu saņem no ārienes ar jutekļiem. Tieši tāpēc Helvēcijs pārāk augstu vērtē audzināšanas lomu. Kā redzam, K.A.Helvēcija spriedumi par cilvēku, viņa saprātīgo egoismu un sabiedrības lomu personības pilnveidošanā ir vienkāršoti, taču tie precīzi atspoguļo laikmeta noskaņu.

Pols Anri Holbahs (1723.-1789.) - franču filozofs. Pēc izcelšanās vācu barons, taču mūža lielāko daļu pavada Francijā. Viņa galvenais darbs ir "Dabas sistēma" [29]. Īstenībā "Dabas sistēmu" sarakstīja brīvdomātāju pulciņš, kura centrā stāvēja barons fon Holbahs. Šo darbu pēc Parīzes parlamenta lēmuma sadedzināja. Citi darbi: "Tā dievvārda īsa vārdnīca" (tulkots latviski), "Vesela saprāts", "Atmaskotā kristietība", "Kabatas teoloģija" ("Portatīvā teoloģija"), "Svētā sērga", kuros satīras, bargas ironijas un dzelīgas zobgalības formā reliģija parādīta kā sabiedriskais jaunums, bet ticība Dievam tika apkarota.

Traktātā "Dabas sistēma" izklāstīta franču XVIII gs. materiālisma būtība. Šis darbs rodas no domu apmaiņas starp draugiem. Traktāta galvenā doma ir tāda, ka visas dabas parādības reducējamas uz dažādām kustības formām, kas piemīt materiālajām daļiņām, kuras kopumā veido mūžīgo, neviena neradīto dabu. Konsekventi tiek noraidīti visi teoloģiskie un ideālistiskie uzskati par to spēku raksturu, kuri darbojas dabā, un par šo spēku cēloņiem.

No dabas atšķirīga dievība nepastāv; matērija un kustība ir mūžīgas.

Nemirstību cilvēks var atrast tikai nākamā paaudžu atmiņā.

Cilvēka pienākumi ir vienīgi līdzekļi augstākā labuma, iespējami ilgstošākas kopīgas laimes sasniegšanai.

Pēc Holbaha domām, visu dabas procesu pamats ir matērija ar tai piemītošo kustību. Matērija ir viss, kas kaut kādā veidā iedarbojas uz mūsu sajūtu orgāniem. Tā sastāv no nemainīgiem un nedalāmiem atomiem, kuru galvenās īpašības ir izplatība, svars, apveids, necaurfaidība. Cilvēks ir dabas daļa, kas pakļauta tās likumiem. Aizstāvēdams determinismu, P.Holbahs tajā pašā laikā cēlonību saprata mehānistiski. Viņš noliedza nejausību objektīvo pastāvēšanu un definēja tās kā parādības, kuru cēloņi mums nav zināmi.

Politikā P.Holbahs bija konstitucionālās monarhijas un vairākos gadījumos apgaismotā absolūtisma piekritējs. Viņš apgalvoja, ka "uzskati valda pār pasauli". Izšķirošo lomu vēsturē viņš piedēvēja likumdevēju darbībai. Ceļu uz cilvēku atbrīvošanos filozofs saskatīja to izglītošanā. "Tādēļ, ka cilvēce nezina savu pašas dabu", teica Holbahs, "tā nonākusi verdzībā un kļuvusi par laupījumu valdībām". Buržuāzisko sabiedrību viņš saprata kā saprāta valstību.

SLĒDZIENI

1. Apgaismība plašā nozīmē ir laikmets, kurā tiek izteikta uzticība prāta apgaismošajai dabai. Lielā mērā tas sakrīt ar Jaunlaiku filozofiju. Šaurākā nozīmē Apgaismību izprot kā laika posmu, kas raksturīgs XVIII gadsimta franču filozofijai, daļēji arī Vācijā un ASV izstrādātajai filozofijai un kultūrvēsturiskajām noskaņām. Pie apgaismotājiem pieder D.Didro, K.A.Helvēcijs, P.A.Holbahs, Voltērs, J.G.Herders, T.Džefersons, daļēji Ž.Ž.Ruso.

2. Apgaismotāji ir pāliecināti, ka cilvēks ir dabas būtne, taču, dzīvojot sabiedrībā, cilvēkā izpaužas audzināšanas rezultāts; kā dabas būtnes cilvēki principā ir vienlīdzīgi, tādēļ jācenšas šo vienlīdzību panākt arī sabiedrībā. Viņi tic, ka būtiska nozīme cilvēka veidošanā ir audzināšanai un izglītībai, tādēļ pievēršas pedagogijai un sabiedrības attīstības teorijām. Apgaismotāji uzskata, ka cilvēka pašsaglabāšanās instinkti jāpārvērš saprātīgā egoismā. Sabiedrību, pēc Ž.Ž.Ruso domām, kopā satur "sabiedriskais līgums", kurā parādās vispārējā griba; atsevišķās intereses jāpakļauj vispārējai gribai. Ruso uzskatus kritizē mūsdienu filozofi, parādot, ka tie ved pie totalitārisma un atšņvišķa indivīda lomas nolieguma.

3. Apgaismības galvenie koncepti ir daba, suverēns, pašpietiekams indivīds, saprātīgs egoisms, intereses, veselais saprāts, sabiedriskais līgums, valsts, vispārējā

griba. Cenšoties saskaņot cilvēka un sabiedrības intereses, apgaismotāji pievērs uzmanību demokrātisma dzīves stilam un vērtībām.

4. Norādot dabiskās pieejas lomu cilvēka audzināšanā, indivīda kustību aktivitātes nepieciešamību, izmantojot dabisko vidi un izdalot dažādus audzināšanas periodus, franču apgaismotāji nesaskata šī procesa vienotību. Kritizējot franču apgaismotāju uzskatus, Johans Pestalocijs pamato vienotu harmonisku cilvēka audzināšanas procesu, kur garīgām un fiziskām īpašībām jābūt līdzsvarā. Šādu teoriju pretstatu rezultātā veidojās dažādas, tajā skaitā arī fiziskās, audzināšanas sistēmas.

3.VĀCU KLASISKĀ FILOZOFIJA

XVIII - XIX gadsimta vācu filozofija tika nosaukta par klasisko, jo tās uzmanības centrā bija Jauno laiku filozofijas galvenā problēma - prāts. Tika pētīts gan prāts, gan saprāts un to vienība kā intelekts.

Sapratne un prāts ir domāšanas pakāpes vai veidi. Ar sapratni visbiežāk saprot spēju pareizi spriest, izdarīt slēdzienus, secīgi izteikt savas domas. Ar prātu saprot spēju atrast parādību cēloņus un būtību, aplūkot tās vispusīgi, atklāt pretstatu vienību. Šāda iedalījuma dēļ ir jau Platona, Aristoteļa un Kūzas Nikolaja mācībā. Īpašu vietu tie ieņem Imanuela Kanta un Georga Hēgeļa filozofijā. Kanta un Hēgeļa uzmanības centrā ir gan individuālais prāts, gan virsindividuālais (dievišķais) prāts. Ceļš no Kanta līdz Hēgelim ir ceļš, kurā izpratne, ka prāts ir cilvēka augstākā spēja, vislabākais cilvēka dzīves pilnveides instruments (Kants), paceļas līdz izpratnei par dievišķā prāta kultu (Hēgelis).

Kants, un vēlāk arī citi vācu klasiskās filozofijas pārstāvji, lielu uzmanību pievērš idealitātes problēmai, noraida "ideālā" empīrisko skaidrojumu un lika pievērsties šī svarīgā jēdziena speciālai teorētiskai analīzei. Tieši vācu klasiskās filozofijas pamatlicējs I.Kants "ideālā" problēmu izvirza visā tās īstenajā apjomā un dialektiskajā asumā - kā ideālā attiecību pret materiālo.

Pats Kants vērtēja savu darbību kā "Kopernika revolūciju" Rietumu domāšanā. Koperniks, kā zināms, izskaidroja dažādas astronomiskās pārmaiņas nevis ar planētu griešanos ap Zemi, BET AR PAŠAS ZEMES ROTĀCIJU un kustību ap Sauli.

Kants centās pierādīt, ka novēroto pārmaiņu pamatā ESAM MĒS PAŠI, nevis kaut kas ārpus mums. Viņš "aicina prātu uzņemties pašu grūtāko no visiem saviem darbiem, proti, pašizziņas darbu, aicina noraidīt nepamatotās prāta pretenzijas nevis ar lēmumu, bet saskaņā ar paša prāta likumiem" [9].

Visu savu mūžu Imanuels Kants nodzīvoja vienā pilsētā - Kēnigsbergā (Austrumprūsijā), kur arī piedzima 1724.gada 22.aprīlī amatnieka ģimenē. Viņam bija trīs māsas un brālis Johans Heinrihs, kura dzīve un darbība Imanuelu saistīja ar Latviju. Astoņu gadu vecumā Imanuelu nodeva mācībās Frīdriha kolēģijā, t.i., valsts ģimnāzijā, kur topošais filozofs mācījās latīņu nodaļā. Tālāk sekoja Kēnigsbergas universitāte. Sācis mācības iniversitātē, 1745.gadā Kants atstāj tēva mājas. Izdzīvot nākas samērā grūti: palīdz mātes radi, turīgākie studiju biedri. Kēnigsbergas universitātē Kanta tiešais skolotājs ir Martins Krutzens, kurš spēcīgi ietekmējis sava studenta intereses un filozofisko gaumi. Pēc universitātes beigšanas Kants deviņus gadus strādā par mājskolotāju dažādās Austrumprūsijas pilsētās. Kanta domāšanas stilam piemīt drosmē un garīgs spēks, taču sākotnēji viņš gūst ievērību tikai dabas zinātnēs. Viņu interesē kosmogonijas (planetārā,

zvaigžņu), antropoloģijas (mācība par cilvēku), fiziskās ģeogrāfijas u.c. dabas zinātnes problēmas.

1755.gadā Kants aizstāv disertāciju par metafizikas izziņas pamatprincipiem un kļūst par privātdocentu. Līdz ar to viņam tiek atļauts lasīt lekcijas Kēnigsbergas universitātē. Kants pasniedz daudzus un dažādus kursus: loģiku, mehāniku, teorētisko fiziku, fizisko ģeogrāfiju, matemātiku. 1770.gadā Kants kļūst par loģikas un metafizikas katedras profesoru. XVIII gs. beigās Kantu zina jau visa Eiropa. 1774.gadā Kantu aicina ieņemt profesora vietu Jelgavas akadēmijā. Taču viņš strādā Kēnigsbergas universitātē līdz 1797.gadam, pabūdam gan par dekānu, gan arī par universitātes rektoru. 1804.gada 12.februārī Imanuels Kants nomirst. Kanta aiziešanu pavada doma, kuru filozofs pats kādreiz izteicis: "Cilvēkam, kas gatavojas pamest šo pasauli, nav nekā mierinošāka par pāliecību, ka mūžs nav aizritējis veltīgi". I.Kanta filozofisko uzskatu attīstība iedalās divos posmos: Pirmajā pirmskritiskajā periodā - (līdz 70.gadu sākumam) - Kants mēģināja risināt filozofiskās problēmas - par esamību, par dabu, ētikas, estētikas un arī loģikas problēmas.

Šajā periodā Kants izstrādā hipotēzi par Saules sistēmas izcelšanos, kuru 50 gadus vēlāk, neatkarīgi no viņa, pamatoja franču matemātiķis Laplass. Kants izstrādāja pilnīgāku, filozofisku šīs hipotēzes pamatojumu nekā Laplass. Laplasa pamatojums bija matemātisks. Kanta izpratnē Saules sistēma radusies dabiskā ceļā no pirmatnējā matērijas miglāja. Viņš saka: "Dodiet man matēriju, un es parādīšu, kā no tās. izceļas pasaule". Pēc viņa domām matērijas kustības cēlonis ir pievilksnās un atgrūšanās spēku darbība. Tas viss liecina, ka pirmskritiskā perioda pamatā ir materiālisma momenti. Taču šai pat laikā viņš pieļauj duālismu - kaut kur savos uzskatos paliek materiālists, bet kaut kur jau spēcīgi jūtama ideālisma izpausme. Tā, piemēram, Kants raksta, ka dabā viss pakļauts cēloņsakarībai, bet mērķtiecību un pilnību visām parādībām tomēr esot devis Dievs. Pat pirmatnējam matērijas haosam esot bijusi skaista mērķtiecība, kas nosakot matērijas likumsakarības. Šo mērķtiecību Kants uzskata par Dieva esamības pierādījumu.

Pirmskritiskā periodā Kants izstrādā arī vēl otru hipotēzi. Tā ir hipotēze par to, ka Zemes griešanos ap savu asi palēnina paisums un bēgums, kas divas reizes diennakti apriņķo Zemi. No tā rodas bremze, kas palēnina Zemes griešanos ap asi.

Kritiskajā periodā Kants saraksta savus galvenos filozofiskos darbus:

- 1."Tīrā prāta kritika" 1781.
- 2."Prolegomenus ikvienai nākamai metafizikai" 1783.
- 3."Dabaszinātņu metafizikas pamatojums" 1786.
- 4."Praktiskā prāta kritika" 1788.
- 5."Spriešanas spēju kritika" 1790.

Filozofijā Kants neataino nekādus priekšrakstus un dogmas. Daba, vēsture, tautu un cilvēku dzīve, matemātika un lietišķās zinātnes bija tie avoti, no kuriem viņš smēlās visu dzīvojošo gudrību. Kanta pārdomas sekmē pastāvošās Jauno laiku

filozofijas tradīcijas: racionālisma un empīrisma pretstats. Kanta nozīmi filozofijā var raksturot kā mēģinājumu savienot empīrismu ar racionālismu. Kants izvirza tēzi: kaut arī jebkuras mūsu zināšanas sākas ar pieredzi, tomēr tās neizriet no pieredzes. Tēzei ir vajadzīgs pierādījums un seko pirmais no Kanta slavenākajiem darbiem - "Tīrā prāta kritika", veltīts izziņas teorijas problēmām. "Tīrā prāta kritikas" un citu darbu publicēšana saista Kantu ar Latviju. "Tīrā prāta kritikā" ir daudz nozīmīgu atziņu par izziņas procesa norisi. Pēc Kanta domām, zināšanu vispārējo un nepieciešamo raksturu var nodrošināt tikai paša prātā esošās aprioras, pirmspieredzes formas. Mūsu juteklībai ir divas tādas formas - telpa un laiks, kurās tiek sakārtota pieredze un vērotas parādības. Kanta filozofija pēc savas būtības ir cilvēka filozofija.

Kants raksta "zināšanas par to, kādas var būt lietas pašas par sevi, ... ir pilnīgi ārpus mūsu izziņas sfēras". Kants runā par trim dažādām dvēseles spējām, par tām piemītošiem apriorajiem principiem. Tos var sakārtot šādā tabulā:

Dvēseles spējas	Izziņas spējas	Apriorie principi	Attiecas uz:	Kanta darbs: veltīts attiecīgās problemātikas izklāstam
I. Izziņas spēja	sapratne	likumsakarība	dabu	"Tīrā prāta kritika"
II. Patikas un nepatikas jūtas	spricšanas spējas	mērķtiecība	mākslu	"Spricšanas prāta kritika"
III. Iekārot spēja	prāts	galamērķis	brīvību	"Praktiskā prāta kritika"

Kanta sistēmā ir apvienotas filozofijas trīs galvenās sastāvdaļas: izziņas teorija, estētika un ētika. Kanta filozofija ir dziļi domājoša, antinomiska, dialektiska prāta skola. Tā ir vērtīga ne tikai satura, izteikto atziņu dēļ, bet arī kā forma, piceja filozofiskam darbam. Cilvēka prāta spēju robežu meklējumi nevar, pēc Kanta domām, būt vienaldzīgi cilvēka dabai.

Kanta filozofēšanas skolai piemīt dažas pamatvērtības, kas īpaši uzsveramas mūsu gadsimtā. Viena no tām ir pamatīgums.

Pamatīgums Kanta filozofijā nozīmē pamatprincipu meklējumus, pieredzes un prāta iespēju izpētīšanu, kas savienota ar kritisku attieksmi pret šīm iespējām. Kants bieži vien savu mācību dēvē par transcendentālo filozofiju. Kants meklē arī filozofijas specifiskā "zinātniskuma" pamatojumu. Viņa koncepcijā iezīmējas būtiska jauna atziņa, ka uz sociāli humanitāro sfēru nav attiecināms tas zinātniskuma ideāls, kas saistīts ar dabaszinātnēm.

Otra būtiska viņa filozofijas iezīme ir cilvēciskums plašā nozīmē, kas ietver humānisma, cilvēka pasaules savdabības, Es pašpietiekamības meklējumus. Viena no būtiskākajām cilvēciskuma pazīmēm ir saprātīgums. Prāta, zināšanu lomas augstais vērtējums Kanta filozofijā ienāk līdz ar Apgaismības tradīcijām.

Kanta filozofiju ietekmē Apgaismība, taču šī filozofija nebūt nav identificējama ar Apgaismību.

"Tīrā prāta kritikas" otrajā daļā Kants formulē savus trīs slavenos filozofiskos jautājumus, kas skar cilvēka prāta intereses un, kuri viņam ir jāpārvērtē:

1. Ko es varu zināt? (metafizikas sfēra);
2. Kas man jādara? (ētikas sfēra);
3. Uz ko es drīkstu cerēt? (relīģijas sfēra).

Mūsdienās, analizējot Kanta mācību, mēdz atzīmēt arī ceturto, apvienojošo jautājumu, kuru viņš izvirzījis "Spriešanas spēju kritikā":

4. Kas ir cilvēks? (antropoloģijas sfēra).

Šie četri jautājumi savā veidā izsaka viņa sistēmas uzbūvi, kas skar zināšanu (I) morāles (II), relīģijas un cilvēka dzīves perspektīvas (III) problēmas.

Kanta aforismi: "Nosaki pats sevi!", "Ja tu nepavēlēsi savai dabai, tā pavēlēs tev!".

Kants, pievēršoties prāta kritikai, vēlas atbrīvot cilvēku ne tikai no tradicionālās mācītības, aizspriedumiem, bet arī no tām spekulācijām un dogmām, kas it kā balstās uz prātu. Kants domā, ka iekams mēs sākam izziņāt, kritiski jāpārbauda, ko mūsu prāts spēj izziņāt, kur ir mūsu prāta robeža, kādas ir mūsu prāta spējas. Šo pieeju vēlāk kritizēs Hēgelis, norādot, ka nevar nosacīt izziņas procesa robežas pirms izziņas procesa, tāpat kā nevar iemācīties peldēt, neiekāpjot ūdenī [9, 5; 39.-44.].

Kants prātu pašu par sevi, pirms tas sācis izziņāt, sauc par "tīru prātu". Šis "tīrais prāts" tad arī ir Kanta pētīšanas objekts. Kants nojauta, ka izziņas procesā vajadzīgas abas izziņas pakāpes - empīriskā jeb jutekliskā un racionālā izziņa, jeb abstraktā domāšana. Tāpat arī jāatzīmē, ka Kants uzskatīja, ka izziņas process sākas ar pieredzi. Viņš atzīst, ka ārpus mums un neatkarīgi no mums, no mūsu apziņas eksistē "lietas pašas par sevi". Šīs "lietas par sevi" iedarbojas uz mūsu jutekļiem un rezultātā mēs iegūstam sajūtas. "Lietas par sevi" ir materiālas lietas, kas eksistē kā objektīvas realitātes. Pēc Kanta domām, nekādas zinātnes nespēj un arī nespēs izziņāt materiālās pasaules būtību. Izziņas process attiecas tikai uz parādību pasauli, nevis uz lietām par sevi. Starp parādībām un lietām par sevi ir mūžīga, nekad nepārejama robeža. Lietas par sevi ir viņpus mūsu prāta robežām; izziņa attiecas tikai uz to, kas ir šaipusīgs, respektīvi ilūzija. Kants norāda, ka "zināšanu apgūšanas procesā svarīgi izprast divas lietas. Pirmkārt, mūsu zināšanām ir sintētisks raksturs. Katrā gadījumā tur ir zināšanas, kas nāk no mūsu prāta (apriori). Tas parādās gan intuīciju izveidošanā, gan kategorizācijā - jēdzienu attīstībā mēs

dodam savām zināšanām laika un telpas izpratni; tāpat mēs nosakām kvalitāti un kvantitāti utt. Izziņa ir sakārtošana, organizēšana. Mūsu zināšanas prasa abu šo elementu - pieredzes un prāta - klātbūtni. Mūsu maņu orgānu sniegtie materiāli bez sapratnes ir "akli", tiem nav jēgas un saturs, bet mūsu prāta sniegtās zināšanu formas bez vērojumiem ir "tukšas". Šie divi elementi tad arī nosaka mūsu zināšanu iespējas un robežas. Otrkārt, mūsu pašu prātam ir jābūt spējīgam izdarīt zināmu sintezēšanu".

Tā I.Kants analizē zināšanu apgūšanas procesu. Shematiski V.V.Klīve [11, 136] to attēlo šādi (skat. shēmu Nr.1).

I.Kanta izpratnē šāda analīze paver iespēju uz vispārīgām un nepieciešamām zināšanām.

Ja ir iespējamas universālas zināšanas, tas ir tādēļ, ka mēs veidojam un sakārtojam pasauli, t.i., vadoties pēc vieniem un tiem pašiem principiem. Tādēļ mēs varam runāt, piemēram, par universālu ģeometriju, par vispārīgām dabas zinātnēm, kā piemēram, ķīmija, fizika vai bioloģija.

Pēc Kanta domām, šis process atklāj arī to, ko mēs zinām vai varam zināt. Shēmā redzam, ka izziņas procesa sākumā ir lielais ikss (X). Tās var būt "lietas par sevi". Kanta izpratnē tās ir un paliek nezināmas, un mēs par tām "nevaram pat sapņot", jo to izziņāšana nenosaka mūsu zināšanu iespējamību un drošticamību.

Kanta izpratnē mūsu zināšanas ir saistītas tikai ar fenomeniem, t.i., lietām, kas parādās, kas stāv "aiz" šiem fenomeniem, nav mūsu zinātniskās izpētes objekts. Ja mēs par šīm lietām sākam runāt, tad mēs nodarbojamies tikai ar pieņēmumiem vai minējumiem, kuriem nav un nevar būt droša pamata. Mūsu izziņāmie objekti ir mūsu pašu konstrukcijas, kas radušās prāta darbības rezultātā.

IZZINĀŠANAS PROCESĀS

(I.Kanta izpratnē)

X	Maņu orgānu Sniegtie materiāli (nesakārtoti)	intuīciju izveidošana, pievienojot aprioros, t.i., neatkarīgos no em- piriskā vērojuma ele- mentus (sakārojums laikā un telpā)	kategorija (4 kategoriju veidi: 1) kvantitāte 2) kvalitatē 3) attiecības(kauzalitāte, substances u.c.) 4) modalitāte). Pavisam 12 kategorijas	JĒDZIENI	(5)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
“Lieta par sevi” (nouns)	Zināšanu sākums “jēlmateriālu veidā” nesakārtoti. Tāpēc tās vēl nav drošas, ticamas zināšanas.	Ar intuītvā prāta palīdzību šie zināšanu “jēlmateriāli” tiek sakārtoti laikā un telpā, kas paši ir apriori, mentāli jēdzieni. Arī tās vēl nav zināšanas.	Šo intuīciju apstrādāšana jeb “kategorizācija”, kuru veic prāts (saprātne) pēc zināšanas un noteiktas kārtības.	Visu šo darbību rezultā- tā rodas jēdzieni, no ku- riem sastāv mūsu zinā- šanas. Tās vienmēr ir jē- dzieniskas, t.i., vispārē- jas.	

I. shēma

Iet tālāk ir nevietā, tas rada tikai ilūzijas.

Protams, Kants saprot, ka cilvēks vienmēr grib uzziņāt kaut ko vairāk par mūsu maņu orgānu sniegtajiem materiāliem, jo mēs varam apriori radīt "formas", kādās tos varētu ietvert. Cilvēkam vienmēr ir ilgas izzināt lietas, kādas tās ir pašas par sevi. BET! Kants uzsver, ka cilvēks var izzināt tikai fenomenus, t.i., parādības, bet noumenus, t.i., lietas pašas par sevi, to būtību NĒ. NOUMENS norāda mūsu zināšanu robežu. Varbūt citas būtnes ar citām garīgām spējām to varētu, bet ne cilvēki. I.Kants salīdzina mūsu prātu ar putnu, kas, sācis lidot, mēģina pacelties arvien augstāk, BET apzinās, ka var lidot tikai līdz zināmai robežai (tik tālu, cik spēj gaisa). To parāda I.Kanta mācība par antinomijām.*

Pēc Kanta domām, ja cilvēks grib idejas pierādīt, tad viņa prāts nonāk nesatricināmās antinomijās - pretrunās, jo rodas iespēja pamatot kā apgalvojumu (tēzi), tā arī noliegumu (antitēzi) katrā no šādām "tirā prāta antinomijām":

1.tēze: Pasaulei ir sākums laikā un tā ir ierobežota telpā.

Antitēze: pasaulei nav sākuma laikā un tā nav ierobežota telpā, tā ir bezgalīga gan laikā, gan telpā.

2.tēze: Pasaule katrā sarežģīta substance sastāv no vienkāršām daļām, eksistē tikai vienkāršais un tas, kas salikts no vienkāršām daļām.

Antitēze: neviena lieta pasaulē nesastāv no vienkāršām daļām, un vispār nav nekā vienkārša.

3.tēze: Pasaule pastāv brīvība.

Antitēze: pasaulē nav nekādas brīvības, viss notiek pēc dabas likumiem.

4.tēze: Pastāv Dievs kā pasaules cēlonis.

Antitēze: nekā tāda, kas būtu pasaules cēlonis nepastāv.

Lūk, šādu antinomiju pastāvēšana, saka Kants, dod signālus par mūsu prāta nevarēšanu izprast lietu būtību [9, 57§, 108.-115.].

Arī par nepieciešamības un brīvības pretrunu Kants teica, ka tā nav īsta pretruna: cilvēks rīkojas nepieciešami vienā ziņā un brīvi - citā ziņā. Cilvēks rīkojas nepieciešami, ciktāl viņš ar savām domām, jūtām un tieksmēm ir "parādība" citu dabas "parādību" vidū un šajā ziņā ir pakļauts nepieciešamībai, kas valda parādību pasaulē. Bet tas pats cilvēks ir arī tikumiska būtne, tikumiskās apziņas subjekts. Kā tikumiska būtne viņš jau pieder pie prāta domāto "lietu par sevi" pasaules. Kā šāda būtne cilvēks ir brīvs. Tikumisko likumu Kants saprata kā bezierunu priekšrakstu jeb, pēc Kanta terminoloģijas, kā "kategorisku imperatīvu". Morāle savas pavēles izdod bez kādiem nosacījumiem. Tāpēc tās ir kategoriskas pavēles. Morāle tikai saka: esi labs! esi patīcīgs! izpildi savu pienākumu! Morāle

*Antinomija (gr. antinomia - pretruna likumā) - divu pretrunīgu, bet vienlīdz pamatotu spriedumu rašanās prātojuma gaitā.

nemāca, pie kādiem nosacījumiem cilvēkam jābūt labam, patiesam u.tml. Viņa tikai saka: cilvēkam kā saprātīgai būtnei jādara tas un tas, un viņš nedrīkst to nedarīt, kaut arī varētu. Morālei nav tāda mērķa, kas stāvētu ārpus viņas. Viņa pati ir sev mērķis un tāpat pašmērķis. Labās gribas augstākais mērķis ir viņa pati. Tāpēc morāle pavēl kategoriski.

Tagad mēs sapratīsim, kāpēc Kants savu augstāko morālisko likumu nosauc par kategorisko imperatīvu. Tā ir pavēle bez nosacījuma. Kāda ir šī augstākā pavēle? - Kants viņu formulē šādi: "Darbojies tā, lai tavas gribas maksīma (t.i., subjektīvās princips) varētu kļūt par vispārēju likumu". Īsi to varētu izteikt šādi: dari tā, kā visi var darīt! Ja citi cilvēki tāpat rīkotos kā tu un ja tas apdraudētu cilvēces dzīvi, tad tava darbība nav morāliska! Kants min piemēru: ja kāds aizņemas naudu, zinādams, ka nevarēs to atdot, tad tas nav morāliski. Jo kas gan notiktos, ja visi cilvēki tāpat rīkotos? Vai tad būtu vēl kāda uzticība naudas lietās? Vai cilvēku sabiedriskā dzīve varētu vēl tad pastāvēt? Taču nē. Tāda darbība nes sevī iekšēju pretrunu un viņas princips nevar kļūt par vispārēju likumu.

Dodams šādu augstāko tikumības mērogu, Kants nedomā, ka viņš ar to būtu atklājis jaunu tikumisku patiesību. Nē! Kants tikai ir filozofiski noskaidrojis un pamatojis to tikumiskās vērtēšanas principu, kas jau ir katra dziļi tikumīga cilvēka sirdsapziņā. Jo vienmēr, kad mēs kaut ko tikumiski vērtējam, mēs prasām - kas būtu, ja visi tāpat rīkotos? Tikumiski labs ir tikai tas, ko visi drīkst darīt.

Kants kategorisko likumu uzskata par vispārēju un nepieciešamu. No viņa nedrīkst būt izņēmumu. Visām saprātīgām būtnēm jādarbojas pēc šī likuma. Tāpēc viņš ir formāls, jo nenorāda, ko lai dara tikumīgs cilvēks, bet tikai - kā lai dara. Katrs saturs ienēs kaut kādu sašaurinājumu, norobežojumu. Visiem cilvēkiem nevar pavēlēt darīt vienu un to pašu. Katram cilvēkam un katram laikmetam ir savas prasības un savi mērķi. Tāpēc arī morāles saturs ir vēsturiski mainījies, bet forma palikusi tā pati. Un tā kā filozofiskai ētikai jānodod tāda tikumības mēraukla, pēc kuras visas saprātīgas būtnes varētu rīkoties, tad arī Kanta kategoriskais imperatīvs izsaka tikai vispārējo morālisko darbības formu, respektīvi, tiro morālisko likumību.

Tāpat pats cilvēks brīvi, citu nepiespiests, izvirza sev šādu augstāko morālisko likumu. Viņš pats ir morāliskā likuma "radītājs". Tāpēc, cienot morālisko likumu, mums ir jāciena arī viņa nesējs. Lidz ar to Kantam personība (t.i., cilvēks kā saprātīga būtne, kas nes sevī morālisko likumu) kļūst par pašvērtību. Cilvēks nav līdzeklis, bet pašmērķis! Ar to Kants ir parādījis augstāko cilvēcības ideju arī modernam laikmetam. Ideju, kas varbūt nekad netiks pilnīgi realizēta, bet no kuras nedrīkst atteikties neviens, kas gribētu kļūt par augstākās cilvēcības "apustuli". Piemērodamies šai idejai, Kants savu imperatīvu formulē vēl arī šādi: "Darbojies tā, ka tu cilvēcību, tiklab kā pats savā, tā arī katra cita personā, vienmēr izlietotu arī kā mērķi, bet nekad tikai kā līdzekli".

Cilvēks, uzņemdamies savā gribā morālisko likumu un tā kļūdamas tikumīgs, iegūst cieņu. Vienīgi morāliskam cilvēkam kā absolūtai vērtībai ir cieņa, visam citam ir tikai cena. Lietas vērtība nekad nav pašā lietā, bet vienīgi personībā, kas to vērtē un izlieto sev kā līdzekli. Tāpēc visam citam ir tikai relatīva vērtība un viena lieta ir atvietoājama ar otru. Viens cilvēks nekad nav atvietoājams ar otru cilvēku. Ja to dara, tad mēs vairs viņu necienām kā pašvērtību, bet vērtējam tikai kā līdzekli jeb lietu.

Kļūdamas par pašvērtīgu personību, cilvēks paceļas pāri līdzekļu, respektīvi, lietu pasaulei un ieiet "mērķu valstībā", kas ir augstākā ideja Kanta mācībā un kur valda vienīgi morāliska dzīves kārtība uz brīvības pamatiem [3, 135.-143.].

No teiktā redzam, ka Kanta ētika noteikti prasa, lai mēs kļūtu iekšēji brīvi. Ideālus piepildīt var tikai tas, kas ir izcīnījis šo iekšējo brīvību, tā kļūdamas pats savs kungs. Kas grib nest saprātīgas būtnes cieņu, tam jāsarauj arī iekšējās važas. Tā mēs sapratīsim arī sekojošos Kanta vārdus: "Dvēseles trīs labumi ir: vesels saprāts, priecīga sirds un brīva, pār sevi pašu valdoša griba. Ja pie tā vēl pievieno veselīgu miesu, kas saprātam palīdz ar jutekļiem, dziļākai sirds izjūtai ar jautru noskaņojumu un gribai ar aktivitāti, tad ir doti visi iekšējie labumi."

Tāda ir cilvēcīgi dziļās Kanta ētikas pamatnoskaņa. Tā izteikta arī slavenajās vārdos: "Ir divas lietas, kas cilvēka sirdi un garu pilda ar allaž jaunu un picaugošu godbijību un apbrīnošanu, jo biežāki un pamatīgāki mēs viņās nodziļinājamies: zvaigžņotā debess pār mani (kas liek man apzināties manas mazās spējas, kas ir man kā sīkam un pie tam ātri izzūdošam punktam bezgalīgajā visumā) un morāliskais likums mani (kas, neskatoties uz visu to, tomēr mani atklāj bezgalībā iesniedzošos manas neredzamas būtības, manas personības uzdevumus).

Jāņem vērā, ka Kants nemāca, kā tad īsti jārikojas. Viņa kategoriskais imperatīvs ir formāls, t.i., tas nemāca ievērot formu - kā rīkoties, bet neko nepasaka par saturu - ko tieši darīt katrā atsevišķajā situācijā. Atšķirībā no visām iepriekšējām ētikas teorijām un morālajām normām tas neko noteiktu neaizliedz, nepavēl, neuzliek nekādas konkrētas saistības. Tas prasa tikai vienu: jebkurā rīcībā vadīties no savas gribas autonomijas (neatkarības), lemt un rīkoties pilnīgi patstāvīgi.

Šo mācību Kants vēl papildina ar svarīgu tēzi: būtiski labais tavā rīcībā rodas pārliecībā, un sekas var būt kādas būdamas. Tas nozīmē, ka pats svarīgākais ir cilvēka labā griba. Bieži dzīvē gadās, ka mēs esam gribējuši labu taču, nepārzinot apstākļus, esam bijuši ļauni. Gribējam palīdzēt invalīdam pāriešanu ielu, taču nepratām viņu pieturēt kā nākas, un notika nelaimc. Šajā situācijā galvenais morāles kritērijs ir labā griba. Ja tā mums ir bijusi no visas sirds, tad situācijas ļaunās sekas tomēr nemazina mūsu tikumiski iecerēto rīcību.

Morālais likums Kanta izpratnē it kā stāv pāri telpai un laikam, pāri vēsturei. Taču tieši šādā veidā tas iemieto sevī universālu cilvēcības mēru, prasību, kura

apliecinājums ir idents pašai cilvēka un cilvēces pastāvēšanai. Universālā prasība pēc cilvēcības vienmēr jāiemiešo konkrētās vēsturiskās formās. Vienā laikmetā kāda ticība būs laba, bet citā - pavisam nepiemērota. Šo konkrēto formu radītājs ir pats cilvēks. Nav nekā pabeigta. Ir tikai urdošs nemiers, šaubas un atbildība pastāvošo cilvēcības formu priekšā. Cilvēks savā morālē un atbildībā ir kļuvis līdzīgs Dievam [13, 311.-312.].

Pēc Kanta domām, cilvēka problēma ir "radikālā jaunuma pārvarošana". Citiem vārdiem, tas ir jautājums par paša cilvēka pārveidošanu, visas morālās dzīves atjaunošanu.

Faktiski tas ir arī reliģiskās dzīves centrālais jautājums. Teologs V.V.Klīve norāda, ka uz šo jautājumu mēģina rast atbildi "universālā" reliģija, kurai var būt dažādas vēsturiskās izpausmes (šajā ziņā universālā reliģija ir tikai viena un tās mērķis ir cilvēka atjaunošana jeb, reliģiskā valodā runājot, "atpestīšana") [11, 147]. Kants arī neslēpj savu viedokli, ka šīs universālās reliģijas augstākā izpausme ir kristīgā ticība tieši tādēļ, ka tā nodarbojas ar šī morālās dzīves pamata atjaunošanu. Citas reliģiskās dzīves parādības ir aplūkojamas šī centrālā jautājuma gaismā, piemēram, morāli likumi jāizprot kā Dieva gribas izpausmes. Šo faktu ir jāuzsver, lai nerastos nepareizs uzskats, ka Kants grib "reducēt" reliģiju uz morāli. Cita lieta, ka Kants noraida racionālo teoloģiju.

Kanta uzskats, ka ideju vai tīrā prāta pasaule nav pieejama racionālajai izziņai, bija trieciens tradicionālajai teoloģijai. Teoloģija ar šīs sfēras jautājumu nodarbojās, lai pierādītu Dieva esamību un pētītu Dieva būtību.

I.Kanta uzskatus kodolīgi izsaka viņa pēdējā lielākā darba nosaukums - "Reliģija tikai prāta ietvaros" (1793.). Kants nenoliedz Dieva pastāvēšanu. Viņa izpratnē reliģija ir ticība labajam, savām morālajām iespējām, nececot ne uz kādu izdevīgumu, nenoveļot atbildību uz Dievu.

I.Kants neredz iespēju, kā var pierādīt Dieva esamību, jo ar "tīro prātu" to pierādīt nevar, bet Dievam var ticēt, pamatojoties uz ticību. Kā norāda V.Rēpers un L.Smite: "Kristiešiem tagad tika piedāvāts atklāt Dievu sev ar savas izvēles un praktiskā prāta palīdzību. Ticības autoritāte nepastāv ārpus ticīgā, Bībelē vai atklāsmē, bet gan viņā pašā" [15, 154]. Tas nozīmē, ka mēs, cilvēki, esam pēdējā autoritāte ticības spriedumos. Tātad ticība, kurai atbrīvo vietu I.Kants, galvenokārt ir vajadzīga morālei, praktiskajam prātam.

I.Kanta brīvdomībai reliģijas jomā, saprotams, bija daudz pretinieku, jo tā nonāk pretrunā ar Mārtiņa Lutera vārdiem, kad viņš saka: "Neviens nestāv pāri Bībelei, lai par to spriestu, bet zemāk par Bībeli, lai dzirdētu un paklausītu!" I.Kants mums piedāvā pašiem spriest par Bībeli un izšķirties, vai dot Bībelei varu pār mums vai nē. Tajā pat laikā jāuzsver, ka I.Kanta atziņa, ka reliģijai pirmām kārtām ir morāls pamats, arvien vairāk iekaro cilvēku prātus.

Jāatzīmē, ka ne tikai klasiskās vācu filozofijas pamatlicējs I.Kants, bet arī citi ievērojamākie šīs filozofijas pārstāvji un kultūras darbinieki (I.G.Fihte (1762.-

1814.), F.V.Šellings (1775.-1854.), G.V.F.Hēgelis (1770.-1831.) u.c.) XVIII gs. otrajā pusē un XIX gs. pirmajos gadu desmitos risināja visas cilvēces problēmas tiklab izziņas teorijā, kā arī ētikā, estētikā un citās zinātnēs, kas tieši vai pastarpinātā veidā saskārās ar atsevišķo indivīdu vai visas sabiedrības dzīvi. Daudzas zinātnes nozares viņi pacēla jaunā, līdz tam vēl neredzētā teorētiskajā līmenī. Tomēr klasiskās vācu filozofijas veidotāju lielākais nopelns ir dialektikas attīstīšana, it īpaši G.V.F.Hēgeļa darbos.

Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis ir viens no izcilākajiem domātājiem ne tikai vācu, bet arī visas cilvēces vēsturē. Visu savu mūžu Hēgelis atdeva milzīgās vācu filozofiskās sistēmas radīšanai. Hēgeļa nozīmīgākie darbi ir : "Gara fenomenoloģija" (1807.), "Filozofijas propedeitika" (1809.-1811.), "Loģikas zinātne" (1812.-1816.), "Filozofisko zinātņu enciklopēdija" (1817.), "Tiesību filozofija" (1821.).

G.V.F.Hēgelis dzimis 1770.gada 27.augustā Štutgartē. Viņa tēvs bija augsts ierēdnis Virtembergas hercogistē. Ģimene, kurā auga trīs bērni, bija materiāli nodrošināta, taču 13 gadu vecumā Hēgelis zaudēja māti. Līdztekus mācībām Štutgartes ģimnāzijā, kur viņš katra mācību gada beigās saņēma uzslavu par centību un teicamām sekmēm, Hēgelis pēc tēva lūguma mācījās arī pie privātskolotājiem, galvenokārt padziļinot zināšanas senajās valodās. Ģimnāzijas audzēkņiem bieži bija jāpiedalās retorikas konkursos, un Hēgelis allaž izpelnījās atzinību par sacerēto runu saturu, taču viņa priekšnesums tika vērtēts kā samērā bāls un neizteiksmīgs, un tāds tas saglabājās visu Hēgeļa mūžu.

1788.gada beigās G.Hēgelis sāka mācīties Tībingenes teoloģiskajā seminārā. Šās iestādes galvenais uzdevums bija gatavot luterāņu mācītājus Virtembergai un citām protestantiskajām Vācijas valstīm. Semināra kurss bija piecgadīgs. Pirmajos divos gados tur līdztekus senajām valodām mācīja galvenokārt filozofiju, bet pēdējos - teoloģiju. Lai gan šim semināram bija teoloģisks profils, tā sienās izauga daudzi ievērojami kultūras darbinieki.

Pēc semināra beigšanas Hēgelis septiņus gadus strādāja par mājskolotāju Bernē (Šveicē) un Frankfurtē pie Mainas. Garīdznieka profesija viņu nevilināja, bet kļūt par pasniedzēju augstskolā vai atrast citu algotu darbu, kas dotu iespēju augt garīgi, bija maz izredžu. Mājskolotāja alga gan nebija liela, toties šis darbs ļāva atlicināt daudz laika, ko Hēgelis galvenokārt izmantoja padziļinātām filozofijas vēstures tekstu studijām. Frankfurtē pie Mainas tapa manuskripts, kur ļoti abstraktā un grūti izprotamā formā ieskicēta viņa sistēmas pirmā shēma (tajā iztirzātas loģikas, natūrfilozofijas un gara filozofijas problēmas). Minētajā laikposmā Hēgelis sarakstīja arī dažus publicistiska satura darbus, kuros kritizēja Vācijas likumdošanu, taču, klausīdams draugu padomam, npublicēja tos.

Pēc tēva nāves, saņēmis mantojumu, Hēgelis kļuva materiāli neatkarīgāks. Viņš drīz vien atstāja mājskolotāja darbu un pārcēlās uz Jēnu, kas tajā laikā bija

Vācijas filozofiskās dzīves centrs. Jēnas universitātē lekcijas bija lasījis Fihte, strādāja Šellings un vēlējās strādāt daudzi citi spējīgi filozofijas pasniedzēji.

Šajā universitātē kā maz atalgots privātdocents (kopš 1805.gada kā ekstraordinārs profesors) Hēgelis ar neilgiem pārtraukumiem strādāja no 1801.gada līdz 1807.gadam. Viņš lasīja lekcijas loģikā, metafizikā, natūrfilozofijā, filozofijas vēsturē, matemātikā, kā arī citos mācību priekšmetos. G.Hēgeļa galvenais veikums minētajā periodā bija grāmatas "Gara fenomenoloģija" sarakstīšana. Šis darbs visas cilvēces un atsevišķo cilvēku attīstību vairs neattēloja kā neskaitāmu nejaušību kļūdu un maldu nesakarīgu savirkņojumu; tas garīgās dzīves tapšanu un attīstību atainoja kā vienotu procesu. Ikvienu atsevišķā laikmeta filozofiju un kultūru Hēgelis interpretēja kā cilvēces attīstības gaitas nepieciešamu posmu un sastāvdaļu. Lai gan "Gara fenomenoloģijā" viņš daudz sīkāk iztirzāja pagātnes, nekā sava laika zinātnes problēmas, tajā asna formā rodami gandrīz visi autora turpmāko darbu svarīgākie atzinumi.

1807.gadā izrādījās, ka Napolēona karu rezultātā Vēimāras valsts finanses nonākušas katastrofālā stāvoklī un vairs nav līdzekļu universitātes pasniedzēju atalgošanai. Tādēļ Hēgelis vienu gadu strādāja par Bambergas avīzes redaktoru, bet, nevarēdams saprasties ar cenzoriem, devās uz Nirnbergu, kur astoņus gadus darbojās kā ģimnāzijas direktors un vēlāk arī kā rātes skolu daļas vadītājs.

Nirnbergā Hēgelis sarakstīja savu nozīmīgāko darbu "Loģikas zinātne", kur ne tikai risināja loģikas jautājumus, bet arī centās pamatot savu filozofisko sistēmu kopumā, kritiski pārstrādājot un radoši attīstot visas iepriekšējās filozofijas jēdzienus un kategorijas, turklāt dialektika un izziņas teorija parādīta to vienībā ar loģiku. Svarīgi svarīgs ir Hēgeļa atzinums, ka agrāk par nesavienojamiem pretstatiem uzskatītās kategorijas (pirmēram, nepieciešamība un nejaušība, būtība un parādība utt.) īstenībā ir nesaraujami saistītas savā starpā un caurauž viena otru.

1816.gadā Heidelbergas universitāte uzaicināja Hēgeli par štata profesoru. Te viņš divus gadus lasīja lekciju kursus loģikā, metafizikā, dabiskajās un valsts tiesībās, filozofijas vēsturē, antropoloģijā, psiholoģijā un estētikā. Līdztekus pasniedzēja darbībai viņš sagatavoja iespiešanai "Filozofijas zinātņu enciklopēdijas" pirmo izdevumu. 1818.gadā Hēgelis saņēma priekšlikumu kļūt par Berlīnes universitātes profesoru un pieņēma to. Berlīnes universitātē Hēgelis strādāja līdz savai nāves stundai. 1829./1830.mācību gadā viņu ievēlēja par universitātes rektoru. Hēgeļa lekcijas un zinātniskās publikācijas te rada gan dedzīgus piekritējus un sekotājus, gan arī niknus ienaidniekus. Tieši Berlīnē sāka veidoties Hēgeļa zinātniskā skola, kaut arī spēju un gara apvēršņa plašuma ziņā neviens no skolniekiem nespēja pat tuvotes skolotājam.

Hēgeļa ievērojamākā publikācija Berlīnes periodā bija "Tiesību filozofijas pamatlīnijas" (1821.), ko daži pētnieki uzskata par viņa viskonservatīvāko sacerējumu.

Hēgelis nomira pēkšņi un negaidīti 1831.gada 14.novembrī, saslimis ar holeru. Draugi un skolnieki, izmantodami Hēgeļa rakstītās lekciju klades un studentu konpektus, sagatavoja izdošanai viņa lasīto lekciju kursus. Svarīgākie no tiem ir "Lekcijas filozofijas vēsturē", "Lekcijas vēstures filozofijā", "Lekcijas reliģijas filozofijā" un "Estētika jeb mākslas filozofija". Daži Hēgeļa jaunības gadu darbi pirmo reizi tika publicēti XX gs. beigās [8, 10.-15.].

Vispilnīgāk Hēgeļa filozofiskā sistēma izklāstīta viņa "Filozofijas zinātņu enciklopēdijā" [8]. Šeit tiek izanalizētas Hēgeļa filozofiskās sistēmas trīs daļas: loģika, natūrfilozofija (dabas filozofija) un Gara filozofija. Visas šīs trīs daļas apvieno Absolūtā Gara būtības un attīstības skaidrojums. Pēc Hēgeļa domām, visas esamības, t.i., dabas un sabiedrības pirmamatā ir Absolūts - garīgais un prāta princips - "Absolūtā ideja", "Pasaules prāts" vai "Absolūtais Gars". Hēgeļa Absolūtā Gara jēdziens tuvs Dieva panteiskai izpratnei. Tas ir objektīvs, atrauts no cilvēka un pārvērsts par patstāvīgi eksistējošu Vispasaules Prātu, kas nosaka pats sevi un ir sevis paša cēlonis. Pie tam šis Absolūtais Gars ir arī dinamisks, aktīvs un darbīgs, un tā darbība ir domāšana, precīzāk pašizziņa. Savā attīstībā Absolūtais Gars iziet trīs posmus: loģikā, dabā un gara sfērā. Pirmkārt, Absolūtā Gara attīstība norit loģikas sfērā - "ūrās domāšanas stūhijā", kur ideja atklāj savu saturu loģikas kategoriju sistēmā, kuras ir savstarpēji saistītas un pāriet cita citā. Jebkura attīstība, pēc Hēgeļa domām, notiek pēc noteiktas shēmas, kuras pamatā ir triāde: tēze - apgalvojums, antitēze - šī apgalvojuma noliegums un sintēze - nolieguma noliegums kā pretstatu reducēšana vai atceļšana. Pie kam antitēze nav tēzes dogmatiska atmešana, bet gan dialektisks noliegums, tā akumulē sevī to, kas saglabā nozīmi, nevis vienkārši reducējas sintēzē. Sintēzes seko cita citai, atkārtojoties arvien augstākā līmenī. Loģiskā attīstība tādējādi ir dialektiska un norit pēc likumiem, kurus Hēgelis noformulē kā pretstatu vienības un cīņas likumu, likumu par kvalitatīvām un kvantitatīvām izmaiņām un nolieguma nolieguma likumu. Otrkārt, Absolūtā Gara attīstība norit "cīņsamības" formā, t.i., dabas formā. Daba tiek aplūkota kā pakāpju sistēma, kur viena pakāpe izriet no otras. Pati dabas filozofija sastāv no trim daļām: mehānikas, fizikas un organikas. Šis iedalījums atbilst kategorijām: vispārīgais sevišķais, atsevišķais. Dabas filozofijā Hēgelis analizē telpas un laika, matērijas un kustības būtību, kā arī dzīvības būtību. Visi materiālie ķermeņi un parādības Hēgeļa izpratnē ir Absolūtā Gara izpausmes veidi. Treškārt, idejas attīstība norit Gara sfērā. Gara filozofijā Hēgelis apskata Absolūtā Gara attīstības augstāko pakāpi, kad Gars atbrīvojas no dabas un atgriežas pie sevis.

Arī Gara filozofija sastāda triādi: subjektīvais Gars, objektīvais Gars un Absolūtais Gars, t.i., attiecīgi individuālā apziņa, sabiedrības vēsture un sabiedriskās apziņas formas. Pie subjektīvā Gara pieder antropoloģija ((1) mācība par individuālā cilvēka attīstību), fenomenoloģija (mācība par apziņu kā tādu, kas apzinās, ka priekšmeti cilvēkam ir ārpus viņa un neatkarīgi no viņa; 2) mācība par

pašapziņu; 3) mācība par prātu, kurā ārējs objektīvs priekšmets pieder cilvēkam kā doma par to. Tādējādi Hēgeļa izpratnē Absolūtais Gars ir subjektīvā un objektīvā Gara dialektiska vienība un dod Absolūto patiesību, kura atklājas pakāpeniski, sākumā mākslā, tad reliģijā un beidzot filozofijā.

Pēc Hēgeļa domām, viena un tā pati Absolūtā patiesība parādās mākslā - vērošanas formā, reliģijā - priekšstatos, bet filozofijā - jēdzienos. Tātad Absolūtā Gara augstākā attīstības pakāpe un nobeigums ir filozofija.

Filozofijas būtību Hēgelis apskata "Filozofijas zinātņu enciklopēdijā" [8, ievads 2§]. "Filozofiju sākotnēji vispārējos vilcienos var noteikt kā priekšmetu domājošu apceri", raksta Hēgelis. Pēc viņa domām, "filozofija nodarbojas tikai ar tādu ideju, kas nav tik nesvarīga, ka tai būtu tikai jābūt, bet tās īstenībā nebūtu; un līdz ar to filozofija nodarbojas ar īstenību" [8, 27]. Cilvēks ar prāta filozofijas palīdzību mēģina aptvert Absolūto. Tā Hēgelis saprot pašas filozofijas nozīmi. "Filozofijas vēsture rāda, ka filozofiskās mācības, kuras šķiet dažādas, pa daļai ir tikai viena filozofija dažādās veidošanas pakāpēs, un atsevišķie principi, kuri bijuši tās vai citas sistēmas pamatā, pa daļai ir tikai viena un tā paša iepriekšējo filozofiju rezultāts, un tādēļ tai jāsaturs visi to principi; tādēļ - ja vien tā ir filozofijas mācība, tā ir visattīstītākā bagātākā un konkrētākā" [8, 35].

Apskatot filozofijas dialektisko attīstību, Hēgelis parādīja filozofijas iekšējo attīstības loģiku, tās attīstības likumsakarības. Tas ir viens no Hēgeļa vērtīgākajiem sasniegumiem. Tajā pat laikā klasisko vācu filozofiju Hēgelis uzskata par visas filozofijas augstāko attīstības pakāpi. Savu filozofiju Hēgelis nosauc par filozofijas attīstības nobeigumu. Hēgelis nepieļauj domu, ka nākotne varētu noliegt tagadni, kurā Absolūtais Gars būs sasniedzis savu pašizpratni. No vienas puses, Hēgelis aicina visam piciet vēsturiski, no otras puses, apgalvo, ka Absolūtā Gara pašizziņa ir sasniegta pilnībā, tāpēc filozofijai tālāk nav kur attīstīties. Tā ir Hēgeļa filozofijas vislielākā pretruna.

SLĒDZIENI

1. Vācu klasiskās filozofijas pamatlicējs I.Kants turpina Jaunlaiku racionālisma tradīcijas, pētot prāta darbības likumsakarības, tajā pat laikā ņemot vērā empīrisma filozofijā izstrādātās atziņas.

I.Kanta filozofijas galvenie pamatjautājumi ir: ko es varu zināt? kas man jādara? uz ko es varu cerēt? kas ir cilvēks? Kanta izpratnē prātā pastāv aprioras (pirms pieredzes) formas. Jutekliskajā līmenī šādas aprioras formas ir telpa un laiks - pasaules ainas sakārtojuma cilvēcīgas formas. Augstākajā - sapratnes līmenī šādas formas ir kategorijas. Cilvēka izziņas spējas nesniedzās tālāk par parādību pasauli, aiz tās paliek "lietas par sevi", kuru būtība nav izzināma. Cilvēks, pēc Kanta domām, ir divējāda būtne: pirmkārt - dabas būtne, kas pakļauta dabas likumsakarībām un, otrkārt, garīga būtne, apveltīta ar prātu, spriestspēju un gribu. Cilvēka labo gribu Kants uzskata par tikumīgas dzīves augstāko principu. Filozofs noformulē kategorisko imperatīvu, lai uzsvērtu, ka mums vienmēr jārikojas tā, lai mēs tiklab savā, kā arī ikviena cita personā cilvēku allaž uzlūkotu kā mērķi, bet nekad tikai par līdzekli. Savukārt reliģiju I.Kants atzīst tikai prāta ietvaros, akcentējot iekšējo tikumisko likumu.

2. G.V.F.Hēgeļa filozofija ir vācu klasiskās filozofijas rezumējums. Savā filozofiskajā sistēmā Hēgelis izdala trīs daļas:

- loģiku - zinātņi par ideju;
- natūrfilozofiju kā zinātņi par ideju tās cītesamībā un
- Gara filozofiju kā filozofiju par ideju, kura no savas cītesamības atgriežas sevī.

Hēgelis aplūko Absolūtā Gara attīstību. Pēc filozofa domām, Gars izzina sevi vēsturē, kamēr nonāk pie absolūtās pašizziņas. Gara patiesības iegūšanai Hēgelis pielieto dialektisko metodi un norāda, ka dialektika nozīmē tvert attīstību kopumā, saskatīt pretstatus un paredzēt to apvienošanas augstākā attīstības pakāpē.

Hēgeļa filozofijā dialektika ieguva teorētiskas sistēmas formu, kura ietvēra zināšanas par izziņas likumsakarībām. Skaidrojot izziņas likumsakarības, Hēgelis balstījās uz racionālisma metodi. Tā kā domāšana un esamība Hēgeļa izpratnē ir atbilstīgas, tad prāta slēdzieni noteikti ved pie patiesības.

Eiropas filozofijas vēsturē Hēgelis ievieš vēsturiskuma principu. Viena no būtiskākajām Hēgeļa atziņām, kas ir spēkā mūsdienās, ir doma, ka katra patiesība atbilst savam laikam. Tas nozīmē vēsturiskuma principa attiecināšanu uz izziņas procesu.

3. Klasiskās vācu filozofijas pārstāvji pievērs uzmanību arī jautājumam par garīgā un ķermeniskā attiecībām. I.Kants uzsver tikumiskā neatkarību no ķermeniskā. Viņa izpratnē galvenais ir gars, kas ir visa vadītājs un noteicējs. Ķermenis tiek savaldīts un pakļauts. Citi klasiskās filozofijas pārstāvji uzsver, ka

cilvēka būtība veidojas saskaņā ar pārējiem indivīdiem un saskarsmē viņš piedalās ne tikai kā garīga, bet arī kā ķermeniska būtne. Šādu viedokli pauž L.Feierbahs. Viņš iestājas par īstenu un vienotu cilvēka izpratni, par tikumības siastību ar visu cilvēku, ne tikai viņa prātu.

Mūsdienās daudz nekas nav mainījies. Cilvēka garīgā darbība tiek skatīta saistībā ar ķermeniskajiem procesiem. Gars raksturīgs vienīgi cilvēkam, turklāt dzīvojot ne bioloģiski un intuitīvi vien, bet apzināti uztverot un virzot dzīvi. Gars atklājas emocionālā, intelektuālā attieksmē, aktīvā pārdzīvojumā, kurš nav domājams bez fiziskās aktivitātes.

Neskatoties uz slimībām, sāpēm ķermenī, cilvēks turpina attīstīt sevi gan fiziski, gan garīgi. Gars palīdz panest visu un turpināt dzīvot pilnvērtīgu, radošu dzīvi.

LITERATŪRA

1. Bēkons F. Jaunais organons jeb patiesie norādījumi dabas interpretācijā.-Rīga: Zvaigzne, 1989.-315 lpp.
2. Bēringers H. Kas ir filosofija?-Rīga: Lielvārds, 1995. Nodaļa Hēgelis, 43.-53.lpp.
3. Dāle P. I.Kants dzīvē un darbā.-Rīga: A.Rapča apgāds, 1930., 135.-148.lpp.
4. Dekarts R. Pārruna par metodi.-Rīga: Zvaigzne, 1978.-92 lpp.
5. Didro D. Domas par dabas interpretāciju. Matērijas un kustības filozofiskie principi.-Rīga: Zvaigzne, 1979.-103 lpp.
6. Enciklopēdiskā vārdnīca 2 sēj.-Rīga: Zinātne, 1991.
7. Gordners N. Sofijas pasaule.-Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.-511 lpp.
8. Hēgelis G.V.F. Filozofijas zinātņu enciklopēdija.-Rīga: Zvaigzne, 1981. - 118 lpp.
9. Kants I. Prolegomeni katrai nākotnes metafizikai, kura varēs rasties kā zinātne.-Rīga: Zvaigzne, 1990. -156 lpp.
10. Kants I. Tīrā prāta kritika. -Rīga, 1931 (1.sēj.); 1934.(2.sēj.).
11. Kļīve V.V. Gudrības ceļos.-Rīga: Zinātne, 1996.-153 lpp.
12. Kļīve V.V. Rīcības ceļos. -Rīga: Zinātne, 1998., 133.-139.lpp.
13. Kāle M.,Kūlis R. Filosofija.-Rīga: Apgāds Burtnieks, 1996.-10.nodaļa Jaunlaiku filozofija, 244.-304.lpp.; 11.nodaļa Vācu klasiskā filozofija 304.-322.lpp.
14. Latviešu valodas vārdnīca.-Rīga, 1987.
15. Rēpers V., Smīte L. Ievads ideju vēsturē. -Rīga: Zvaigzne ABC, 1997., 23.-26., 46.-59., 153.-158.lpp.
16. Rubenis A. Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. -Rīga: Zvaigzne ABC, 1996., 6.nodaļa 207.-264.lpp., 13.nodaļa 352.-361.lpp.
17. Sūna U., Oļševskis G. Ievads filozofijā.-Rīga: Pētergailis, 1993., 77.-92.lpp.
18. Svešvārdu vārdnīca.-Rīga, 1969.
19. Tauriņš G. Filozofija.-Rīga: LRNA, 1993., 138.-155.lpp.
20. Tauriņš G. Vēstures filozofija.-Rīga: LRNA, 1996., 410.-423.,442.-471.lpp.
21. Voltērs. Zudīgs jeb liktenis. Mikromegs. Kandidis. -Rīga: Zvaigzne, 1979. - 211 lpp.
22. Friedleinc. Philosophie.-Hannover, 1962.
23. Hoppers I. Introduction to Philosophie. -London, 1964.
24. Lewis I. Introduction to Philosophical Analysis.-London, 1982.
25. Medina J.,Morali S.,Senik A. Philosophie. Magnard., 1988.
26. Stumpf S.E. Philosophy. History and Problems. Mc.Graw-Hill, Inc.1989.
27. Антология мировой философии. В 4-х т. МЖМысльБ 1970.

28. Гельвеций К.А. О человекеб его умственных способностях и воспитании.- МЖСоцэкгизб1918.483 с.
29. Гольбах П.А. Избранные произведения.-М. 1963.т.1.-С.П.-684 с.
30. Камперс А. Ж.Ж.Руссо и воспитание естественное. -М.Типография О.Л.Сомовой. 1903. с.140-141.
31. Литвинов Е.Ф. Джон Лок. Его жизнь и философская деятельность.- СПб.тип.Ю.Н.Эрлыхб 1892-с.60.
32. Локк Дж. Мысль о воспитании.-СПБ.Русская школа. 1890.с.5.
33. Нарский И.С. Западно-европейская философия ЧМШШ века.-М.Высшая школа. 1971.-381 с.
34. Наторн П. Песталоцци. Его жизнь и его идеи.-2-е изд.Пч.Школа и жизнь.1920.-с.168.
35. Современный философский словарь.-М.Бишек Екатеринбург.1996.-608 с.

V. LATVIEŠU PROFESIONĀLĀ (AKADĒMISKĀ) FILOZOFIJA (1920.-1940.)

IEVADS

Mēs dzīvojam laikmetā, kad latviešu tautai un kultūrai atkal aktuāls ir jautājums "būt vai nebūt?". Tas lielā mērā ir jautājums par mūsu kultūras pamatbalstiem - valodu un dzīvo spēku. Tāpēc it īpaši aktuāls ir jautājums par gara kultūras tradīcijām, par filozofijas attīstību un tās vēsturi Latvijā, par tās lomu un vietu latviešu kultūrā.

Pašreizējās krīzes apstākļos mūsu sabiedrībā ļoti jūtams garīguma trūkums, ko kaut daļēji var kompensēt zinātniskā tautas garīgo bagātību, mentalitātes apzināšanās, ētiskā izpratnes attīrīšana no ilgu maldu un stagnācijas gadu demagoģijas uzslāņojumiem. Vajadzīgi ideāli, kas nav atrauti no dzīves un izriet no tautas interesēm, tradīcijām, sakņojas tās vēsturē un spēj saistīt visplašākās ļaužu grupas un aprindas.

Filozofiskā doma kā kultūras apjēguma forma nerodas tukšā vietā. Filozofiskās refleksijas aizsākumi Latvijā saskatāmi mitoloģiskajā domāšanā un tautas daiļradē. Tie saistīti ar tautas gudrību, ar priekšstatiem par tikumiskām, reliģiskām un estētiskām vērtībām tautas prātniecībā.

Pats senākais teksts, kas vēstī par latviešu ciltīm - latgaļiem, libjiem, sēļiem, zemgaļiem, kuršiem, tālaviešiem, idumiešiem ir Indriķa hronika. Hronikas ir tipisks viduslaiku sacerējumu žanrs. Indriķis apraksta bīskapu darbošanos latviešu ciltīs, cīņās par Vidzemes iekarošanu un kristīšanu u.t.

Pēc vēsturnieku domām, Latvijā dzīvojošo cilšu konsolidācija sākusies jau mitoloģiskās domāšanas periodā. Tomēr nacionālā garīguma, "tautas dvēseliskuma", mentalitātes veidošanā liela loma bijusi kristietībai.

Filozofiskās domas attīstībā un dažādu filozofijas mācību popularizēšanā XVIII gadsimtā un XIX gadsimta sākumā ievērojama ietekme bija vācbaltu apgaismotājiem Teodoram Ludvigam Lausam (1670.-1740.), Gotlībam Dāvidam Hartmanim (1753.-1775.), Johanam Georgam Eizenam (1717.-1779.) u.c. Nenoliedzama nozīme bija arī vācu humānista un apgaismotāja Johana Gotfrida Herdera (1744.-1803.) neilgajai darbībai (apm. 5 gadi) Rīgā, kur viņš strādā par Domskolas rektora palīgu [9. 112.-129.; 190.-209.; 233.-257.].

Plašāk pazīstams un vispusīgāk izvērtēts ir Gotharda Stendera (1714.-1796.) un Garlība Helviga Merķeļa (1769.-1850.) ieguldījums tautas garīgajā kultūrā un tieši filozofiskās domas attīstībā [9. 284.-293.].

Filozofiskās domas attīstībai XIX gs. 50.-70.gados sevišķi nozīmīgs bija tautas atmodas laikmeta garīgais pacēlums un jaunlatviešu darbība. Redzamāko jaunlatviešu pārstāvju Jura Ahmāna (1832.-1864.), Kaspara Biezbārda (1806.-1886.), Krišjāņa Valdemāra (1825.-1891.), Krišjāņa Barona (1845.-1923.), Friča Brīvzemnieka (1846.-1907.), Ata Kronvalda (1837.-1875.), Andreja Spāga (1820.-1871.), Jāņa Krodznieka (1851.-1924.), Ausekļa (1850.-1879.), Andreja Pumpura

(1841-1902), kā arī citu ieguldījumu latviešu nācijas garīgās kultūras veidošanā grūti pārvērtēt. Viņu darbība visai plaši atspoguļota vēsturnieku, literatūrteoriētiku un arī filozofiskās domas pētnieku darbos [9, 361.-552.].

Jaunlatvieši pierādīja, ka latviešu valodā var rakstīt ne vien par ikdienas notikumiem, bet arī par dabaszinātņu problēmām, par vēsturi, filozofiju, psiholoģiju, reliģiju, mākslu un morāli.

Jaunlatviešu kustības pārstāvju pasaules uzskata pamatievirze atbilst apgaismības filozofijai. Viņi popularizē un sintezē Rietumeiropas redzamāko filozofu uzskatus par cilvēka būtību, dabu, Dievu un sabiedrību, brīžam nonākot pie oriģināliem secinājumiem.

XIX gadsimta sociālās pārmaiņas Latvijā būtiski ietekmēja arī filozofijas attīstību. 1920.gadā Latvijas Universitātē tika izveidota filozofijas nodaļa, kas sāka gatavot filozofiski izglītotus kadrus, un radās iespēja filozofijai plašāk iesakņoties mūsu kultūrā. Taču laiki mainījās un ideoloģisku apsvērumu dēļ padomju vara nodaļu slēdza. To atjaunoja tikai 1966.gadā, tad vēlreiz slēdza un vēlreiz atjaunoja 1986.gadā. Šajā situācijā grūti runāt par filozofisko ideju un tradīciju pēctecību. Par trūkumu jāuzskata arī tas, ka latviešu filozofiskajā domā nepietiekoši izpētīta tā kultūras mantojuma daļa, kas ļautu izprast latvisko mentalitāti, tautas garīgo būtību.

Tāpēc atsevišķiem galvenokārt radošās inteliģences pārstāvjiem, ir pamatotas pretenzijas pret filozofu līdzšinējo devumu tieši savas kultūras ietvaros.

Pēdējā laikā šis tas tomēr ir mainījies. Plašākais un nozīmīgākais pētījums ir 1969., 1977. un 1982.gados izdotās grāmatas "Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā" (I, II un III sēj.). Te pirmo reizi plašāk izvērtēti ideālistiskās filozofijas ievērojamākie pārstāvji Latvijā, un īsi raksturota tās filozofiskā doma kopumā.

1995.gadā izdevniecība "Zinātne" ir laidusi klajā apjomīgu grāmatu "Ideju vēsture Latvijā" (no pirmsākumiem līdz 19.gs.90.gadiem), Antoloģija, I daļa. Otrajā daļā paredzēts atspoguļot latviešu profesionālās filozofijas ievērojamāko pārstāvju dzīvi un darbību, bet kamēr tas nav izdarīts, ir pamats apgalvot, ka mums vēl joprojām ir nepietiekama informācija par 30.gados Latvijas universitātē dibināto Kanta, vēlāk Filozofisko biedrību, par filozofiskām studijām, par nozīmīgiem pasākumiem, līdzdalību starptautiskos kongresos, simpozijos, par sakariem ar citu valstu mācību centriem, par tulkoto filozofisko literatūru, oriģināldarbiem un to ietekmi un sabiedrisko domu. Jāizvērtē 20.-30.gados izdotā pasaules filozofiskā literatūra. Vērtīgākais ar laiku jāiekļauj mūsdienu kultūras aprītē vai jāpārstrādā.

Nozīmīga ir arī ievērojamāko latviešu filozofu un domātāju piemiņas saglabāšana.

XIX gs. beigās Latvijas garīgās kultūras aprītē ienāk akadēmiski izglītoti filozofi, un līdz ar to var runāt par profesionālās filozofijas sākumu. Kā pirmais no viņiem minams Jēkabs Osis.

XX gs. 20.-30.gados filozofijas akadēmiskās virsotnes noteica un pārstāvēja profesionāli filozofi. Latviešu profesionālās filozofijas ievērojamāko pārstāvju dzīve un darbība zināmā mērā liecina par latviešu inteliģences centieniem, alkām pēc gara gaismas, pēc savas Latvijas, cerības kaut kad atbrīvoties no carisma jūga un beidzot vienreiz būt saimniekiem savā zemē. Šo alku raksturīga iezīme - nevis varmācības apoloģētika, bet neatlaidīga cenšanās apgūt pasaules kultūru, valodas, saprotot, ka cilvēka un visas tautas lielumu nosaka garīgo vērtību apguve un piepildījums, un tikai tad - materiālās labklājības pakāpe.

Dotajā metodiskajā palīglīdzekli raksturoti izcilāko latviešu profesionālo filozofu - Jēkaba Oša, Pētera Zāliša, Paula Dāles, Paula Jureviča un Teodora Celma uzskati.

1. JĒKABS OSIS - PIRMAIS AKADĒMISKI IZGLĪTOTAIS LATVIEŠU FILOZOFŠ

Jēkabs Osis (1860.-1920.) dzimis Kurzemē, Kabilē turīga zemnieka ģimenē, mācījies Tērbatas universitātē (1877.-1881.), kur studē filozofiju, teoloģiju un dabas zinātnes. 1888.gadā par darbu, kas veltīts substances jēdzienam vācu filozofa, zinātnieka G.V.Leibnica (1646.-1716.) filozofijā, J.Osis iegūst filozofijas maģistra grādu. 1897.gadā Maskavas universitātē viņš aizstāv doktora disertāciju "Personālisms un projektīvisms* Loces metafizikā"**. J.Osis ir bijis Tērbatas universitātes profesors, kādu laiku - filoloģijas fakultātes dekāns un periodiski veicis arī rektora pienākumus.

Tāpat kā viņa skolotājs, vācu tautības Tērbatas universitātes profesors G.Teihmillers, viņš ir iegājis filozofiskās domas vēsturē kā personālisma pārstāvis agrīnajā variantā. **Personālisms** (lat. persona - personība) - reliģiskās filozofijas novirziens, kura sākotne ir Leibnica monodoloģija; izplatīts amerikāņu filozofijā XIX gs. beigās un XX gs sākumā. Personālisma pamatā ir "augstākās personības - Dieva", "personālā universa" koncepcija. Ar J.Oša kritisko personālismu daudzējādā ziņā sasaucas mūsdienu personālisma formas.

J.Oša personālistiskās doktrīnas pamatā ir jēdziens par apziņu, kas tiek izprasta kā "tīrā apziņa" un tiek dota triju faktoru - satūra, akta un reālā objekta jeb "es" vienībā.

Viņa izpratnē personības substancionālais "es" neapzināti tiecas sasniegt garīguma augstāko stāvokli un tādēļ tuvojas Dievam kā esamības augstākajai personālizācijai, lai ar to savienotos. Pēc filozofa domām, personālā esamība eksistē divās formās - dievišķā un cilvēciskā, turklāt Dievs tiek domāts analogijā ar dvēseli, ar cilvēka "es", kura ontoloģiskais statuss tiek atsavināts no to piederības Dieva personībai.

J.Oša vēstures koncepcija ir teleoloģiska un teocentriska. Uzskats par cilvēces vēsturi kā likumsakarīgi attīstošos veselo tiek klasificēts kā "projektivistisks izkropļojums", bet personības tiek domātas kā atsevišķi "vēstures punkti". J.Oša vēstures filozofijā personība ir vēstures veidotāja un arī tās telos - mērķis. Viņa izpratnē personība, neskatoties uz savu neapzināto tieksmi savienoties ar esamības virsotni, visa pastāvošā rezultātu un mērķi, proti - Dievu, ir savā dziļākajā būtībā aktīva, jo spēj mērķtiecīgi darboties un iemiesot savu būtību jaunās garīgās un materiālās vērtībās.

*Uzmanības centrā apziņas projicējošā darbība un tās rezultāti.

**Metafizika - mācība par esamību.

Jēkabs Osis ir atstājis lielu ietekmi uz Latvijas 20.-30.gadu profesionālajiem filozofiem (P.Dāli, P.Jureviču) un teologiem (piemēram, V.Maldoni). Ar J.Oša

vārdu saistīta Latvijas augstskolas ideja. J. Osis izstrādā un aizstāv šo ideju kopā ar citiem latviešu intelligentiem bēgļu vidū Krievijā.

Paies laiks un Latvijai būs sava gaismas pils - universitāte. Tās profesors Pauls Dāle, pieminot Jēkabu Osi, teiks: "Latvijas augstskola un sevišķi jaunā valodnieciski filozofiskā fakultāte profesora Oša personā cieš neatsveramu, ļoti smagu zaudējumu. Atgriezušies profesors Endzelins, docents Plāķis un citi, bet profesora Oša nav viņu starpā - viņam nebija lemts atgriezties brīvajā dzimtenē un strādāt Latvijas nacionālajā universitātē [9, 558.-560.].

2. PĒTERA ZĀLIŠA IEGULDĪJUMS LATVIEŠU FILOZOFISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBĀ

XIX gs. otrajā pusē Rietumeiropas filozofiskās domas orientācija ir ļoti daudzveidīga. Lozungi "Atpakaļ pie Kanta!", "Atpakaļ pie Hēgeļa!", "Atpakaļ pie Akvīnas Toma!" kļuva ļoti aktuāli un to rezultātā sāka veidoties neokantisms, neohēgelisms un vēlāk neotomisms. Gadsimta pēdējos trijos gadu desmitos un 20. gs. sākumā neokantisms ar savām abām - Freiburgas un Bādenes (Marburgas) - skolām kļūst par valdošo virzienu Vācijas filozofijā. Pamazām tas sāka izplatīties arī Krievijā, Baltijas guberņās.

Neokantieši aicina atgriezties pie Imanuēla Kanta mācības, lai to padarītu laikmetīgāku. Viņi atceras, ka I.Kanta grāmatā "Spriestspējas kritika" tika skarts, bet netika izvērsti vērtību jautājums. Tāpēc neokantietis V.Vindelbands paziņo, ka vērtības jāizvirza filozofijas centrā, un filozofija var pastāvēt tikai kā mācība par vispārnozīmīgām vērtībām.* Neokantieši ir pārliecināti, ka vērtības pastāv neatkarīgi no tā, vai tās šobrīd kādam ir vajadzīgas vai nav. Pēc viņu domām, normas, uz kurām balstās vērtības, sakārto kultūru. Katrs cilvēks var izteikt savu vērtējumu, dot priekšroku vienai vai otrai vērtībai, taču kopējā vērtību sistēma no tā neko būtisku neiegūst un nezaudē.

Latvijā XX gs. 20.gados neokantisma filozofiju pārstāv Pēteris Zālīte (1864-1939). Interese par I.Kanta filozofiju Latvijā izskaidrojama arī ar filozofa 200. dzimšanas dienas atzīmēšanu (1924.g.).

Pēteris Zālīte neokantismam pievērsās jau studējams Jēnas universitātē. Disertācijā viņš galvenokārt seko I.Kanta filozofijai.

Pētera Zālīša uzmanības centrā ir I.Kanta mācība par brīvību un kategoriskais imperatīvs. Viņu īpaši interesē Kanta idejas par taisnību, vispārējo labumu, labo gribu, par pienākumu un jaunuma novēršanu.

1923.gadā tiek publicēts P.Zālīša darbs "Fridriha Vilhelma Ničes dzīve un filozofija", īpaši viņa "Antikrists un Zaratustra" [12].

Latvijā XX gs. sākumā daudzi literāti, dzejnieki un filozofi aizraujas ar F.Ničes idejām. Kā zināms, Niče pats par sevi ir teicis: "Esmu priesteris, dzejnieks un prātnieks. Esmu dinamīts!" Viņa domas patiešām uzspīdzina visu iepriekšējo laikmeta kultūru, vērtības, priekšstatus. Mūsu J.Poruks Ničē saskata absolūtās brīvības vēstnesi. Lielais Rainis uzsver Ničes filozofijas pretrunīgumu, neviennozīmīgumu: "... Brīvība un taisnība ir sabiedrības principi, spāids un vara viņai pretīgi, nevar reizē dievināt Ničes varas mācību un sekot modernam sabiedrības virzienam." [14, 344].

*Filozofisko mācību par vērtībām sauc par aksioloģiju (grieķu val. axia - vērtība).

Zentai Mauriņai patik F.Ničes optimisms, dzīves slavinašana. Par Niči interesējas Fricis Bārda un Rūdolfs Blaumanis. Ničes skaistāko darbu "Tā runāja Zaratustra" tulko Vilis Plūdonis. Kritizējot F.Ničes filozofiju, P.Zālite noraida viņa pārcilvēka kultu un vērsas pret tā sekotājiem Latvijā A.Niedru un F.Veinbergu. Pēc viņa domām, Ničes pārcilvēka tips ir iznīcināms. No viņa visiem, it īpaši jaunatnei, būtu ar šausmām un riebumu jānovēršas [12; 7, 270.].

Savdabīgas ir Pētera Zāliša domas par dvēseli. Darbā "Latviešu tautas dvēsele. Ar iepriekšēju dvēseles jēdziena un tautu dvēseles apskatu" viņš izskaidro dažādu tautu dzīvi un to kultūru, balstoties uz ideālistisko "tautas dvēseles" koncepciju [18, 52]. Pēc Zāliša domām, latviešu tautas dvēsele esot radniecīga sengrieķu dvēselei. Tā tiecoties pēc harmonijas, gudrības, visa labā un daiļā. Arī tautu pašnoteikšanās problēmu Zālite saista ar "tautas dvēseles" koncepciju. Tie ir centieni rast nacionālās pašapziņas filozofisko pamatojumu, latviešu tautai raksturīgo garīgās kultūras īpatnību skaidrojumu. Pēc P.Zāliša domām, cilvēka dvēsele nav izzināma. Viņš analizē filozofu un psihologu uzskatus par dvēseli un secina: "Ieskati par dvēseli, redzams, ir ļoti dažādi. Citādi tas arī nemaz nevarēja būt, ja ievērojam Kanta "Tīrā prāta kritiku", pēc kura dvēseles jēdziens atrodas viņpus mūsu atziņas spēju robežām. Jaunākā - modernā psiholoģija tāpēc arī vairs netiek uzskatīta kā mācība par dvēseli, bet vienkārši kā zinātne par dvēseles parādībām, kuras stāv sakarā ar nervu sistēmu. Jēdziens dvēsele viņā vairs tik tiek lietots kā palīga līdzeklis, kā hipotēze. Tā darīsim arī mēs. Runāsim tik par dvēseles parādībām un dvēseli lietosim tik kā hipotēzi, kā palīga līdzekli" [18, 39].

Raksturojot latviešu tautas dvēseli, P.Zālite parāda, cik spilgti visā savā skaistumā un varenībā tā izpaužas tautas dziesmās, cik dziļas ir tās brīvības tieksmes un brīvības mīlestība, kā gaišā, saulainā dvēsele alkst gaismas, saules, cik līdzjūtīga ir latvju baltā dvēsele. Daudz vērtīgākas, kā pasaules mantas tautu dēlam un tautu meitai, ir gara mantas. Šo darbu par dvēseli P.Zālite nobeidz ar vārdiem: "Tautas dvēsele ir spēks, kas visur izpaužas, kas visu vada, noteic" [18, 84].

Ar savām refleksijām par tautas dvēseli, mentalitāti, P.Zālite aizsāk tēmu, ko skāruši visi redzamākie latviešu profesionālās filozofijas pārstāvji. Tie ir personiskās un nacionālās identitātes meklējumi, kas liecina par P.Zāliša ieguldījumu latviešu filozofiskās domas attīstībā.

3. PAULA DĀLES DZĪVES UN DARBĪBAS RAKSTUROJUMS

Filozofa, psihologa un literāta Paula Dāles (1889.-1968.) jaunības gadi un dzīves virzība zīmīgi parāda visas tālaika latviešu inteliģences centienus pēc gara gaismas un apņēmību turpināt jaunlatviešu aizsākto.

Pēc Rīgas pilsētas klasiskās ģimnāzijas beigšanas Pauls Dāle dodas studēt uz Maskavas universitāti, kur 1908.gadā iestājas Vēstures un filoloģijas fakultātes filozofijas zinātņu nodaļā. Svešvalodu prasme (krievu, vācu, latīņu, sengrieķu, angļu, franču valodu zināšana) nodrošina ne tikai brīvu pasaules kultūras apguvi, bet ļauj arī mēģināt apzināties latviešu tautas vietu un mirdzējumu Eiropas raibajā mozaikā. Jau no 1910.gada (tad Paulam Dālem ir 21 gads) periodikā parādās viņa raksti par Solovjovu, Dostojevski, Šlēgeri, Vundtu; Bodlēra, Tolstoja, Lukiāna, Bernheima darbu tulkojumi, recenzijas par teātra izrādēm un simfoniskās mūzikas koncertiem.

Studiju gados viņa filozofijas un pasaules uzskata veidošanos ietekmē krievu ideālistiskā filozofija, pirmkārt, Vladimira Solovjova darbi. Dāle mācās pie profesora G.Celpanova, pie kura mācījies arī Nikolajs Berdjajevs. Par otru Paula Dāles skolotāju var nosaukt kritiskā personālisma pārstāvi, Tērbatas universitātes profesoru Jēkabu Osi. Viņam veltīta arī P.Dāles doktora disertācija. Latviešu kultūrā vistuvākais visu mūžu Paulam Dālem ir Jānis Poruks - par viņu sacerēti vairāki raksti, par viņu lasīti referāti, 1913.gadā krieviski pārtulkota Poruka stāstu izlase "Baltās drānas". Kad profesors Pauls Dāle 1929.gadā ceļ sev māju, tolaik vēl mazapdzīvotajā Mežaparkā, tad ielu pie savas mājas nosauc - J.Poruka iela. Šis nosaukums, par spīti okupācijas varas nepatīkai pret šo "reakcionārās ideoloģijas paudēju", apbrīnojamā kārtā saglabājies vēl šodien.

Studijas Maskavā Paulam Dālem nav kavēklis ieņemt redzamu vietu tālaika latviešu inteliģences aprindās. Dažādas tikšanās, saviesīgi vakari, sarīkojumi Rīgas Latviešu biedrībā saved kopā daudzus šādus jaunos censonus. Lasot dzejnieka Kārļa Krūzas atmiņas par šo laiku - "Domu dārzos" -, šķiet, ka tolaik visu latviešu inteliģenci vieno šis jau iepriekšminētais mērķis - sapnis par Latviju latviešiem. A.Ķeniņš, J. Akuraters, K.Skalbe, A.Bērziņš, A.Austriņš, E.Vulfs, Fr.Adamovičs, K.Štrāls, V.Olavs, Fricis un Antons Bārdas, T.Zeiferts, L.Laicens, P.Rozītis, A.Saulietis un vēl un vēl ... Dažādi cilvēki, dažādi likteņi un gājumi, taču tolaik viņi visi ir kopā, un atšķirības uzskatos vēl nepadara draugus par ienaidniekiem. Tolaik viņi vēl zina, ka Latvijai - tai Latvijai, kas vēl ir tikai ideja - viņi ir vajadzīgi vienotībā, gara vienotībā nesavtīgi ziedojoties tai. Pauls Dāle 1913.gadā kādā galda runā saka : "Man ir tāda pārliecība, ka latvieši ko lielu varēs sasniegt zinātnes un mākslas laukā... Latviešiem vajaga nodoties garīgām interesēm, tad tie iegūs visas

civilizētās pasaules ievēribu".*

1914.gadā Pauls Dāle beidz Maskavas universitāti ar I šķiras diplomu un sudraba medaļu un tiek atstāts pie universitātes sagatavoties zinātniskai darbībai, gatavojas doties papildināt izglītību uz ārzemēm. Un tad sagriežas kara virpulī - mainot daudzus plānus un radot neparedzētus uzdevumus un darbus. P.Dāle 1916.gadā iegūst filozofijas zinātņu kandidāta grādu, strādā par skolotāju Maskavā, ir Latvijas bēgļu centrālkomitejas kultūras biroja valdes loceklis, Viskrievijas Latviešu rakstnieku un mākslinieku biedrības sekretārs. Kādā no šīs biedrības rīkotajiem tā saucamajiem Inteliģences vakariem Pauls Dāle 1916.gadā nolasa referātu "Latvijas Augstskola - Universitāte", jo viņš ir viens no tiem, kas šajos juku un posta laikos sapņo par latviešu tautas Gaismas pili - Latvju augstskolu.

1917.gadā Pauls Dāle sāk strādāt par meiteņu ģimnāzijas direktoru Valmierā, kur ir viens no pirmās Latviešu tautas universitātes dibinātājiem. Šīs universitātes darbība gan izbeidzas līdz ar padomju varas ieņākšanu Valmierā.

1917.gada jūnijā Tērbatā darbu sāk Latvijas augstskolas padome profesoru Jēkaba Oša un Ernesta Felsberga vadībā. Par padomes sekretāriem kļūst teologs Kārlis Kundziņš un filozofs Pauls Dāle. Abi sekretāri 1917.gada vasarā savās visas viņiem picejamās latviešu zinātnieku adreses gan Krievijas, gan Rietumeiropas universitātēs, piesūtot viņiem Latvijas augstskolas projektu un uzaicinājumu gatavoties pārnākšanai dzimtenē. 1918.gada beigās Pauls Dāle atgriežas Rīgā, taču turpmāko darbu Latvijas augstskolas veidošanā aizkavē notikumi, kas saistīti ar padomju varas neilgo laiku Latvijā. Tas atsākas tikai 1919.gada jūlijā pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā.

1919.gada 2.augustā Latvijas Pagaidu valdība nolemj pārņemt Rīgas politehnisko institūtu un pārveidot to par Latvijas augstskolu ar humanitārām un tehniskām fakultātēm un mācībām latviešu valodā. Par organizācijas komitejas priekšsēdi tiek ievēlēts institūta direktors profesors P.Valdens, par viņa vietnieku kā izglītības ministrijas augstskolas nodaļas vadītājs tiek iecelts Pauls Dāle. P.Valdens dodas uz Vāciju, solidamies spert vajadzīgos soļus mācību līdzekļu iegādei, bet vairs neatgriežas, jo ir pieņēmis profesora vietu Rostokas universitātē, un tāpēc par komisijas priekšsēdētāju kļūst Pauls Dāle, paliekot šai amatā vēl divus gadus. Tātad tieši viņš uzskatāms par Latvijas Universitātes pamatlicēju. Pēc Paula Dāles iniciatīvas tiek izveidotas Filoloģijas un filozofijas fakultāte un Teoloģijas fakultāte. Šo laikposmu P.Dāle apraksta grāmatā "Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā mācības gadā" (R., 1921.). (Šai pašā gadā iznāk arī viņa darbs "Cilvēka dvēsele un centrālā nervu sistēma. R.Avenariusa psiholoģiski - filozofiskie uzskati un viņu kritika", kuru 1928.gadā aizstāvo, Pauls Dāle kļūst par filozofijas zinātņu doktoru).

*Krūza K. Domu dārzos. Atrodas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu nodaļā.

Lai novērtētu Paula Dāles nepelnīti piemirsto ieguldījumu Latvijas Gaismas pils izveidošanā (un tolaik tā tiešām ir Gaismas pils), jāievēro arī apstākļi, kuros viņš darbojas: 1917.gada revolūcija Krievijā ar visām no tās izrietošām sekām, 1918.gada vācu okupācija, neskaidrība par iecerētās Latvijas valsts likteni, kara vējos izkaisītā latviešu inteliģence un akadēmiskā saime, Rīgas politehniskā institūta bibliotēkas un materiālu evakuācija uz Maskavu 1915.gadā, Bermonta rudens uzbrukums jau pēc LU nodibināšanas ... Paulam Dālem ir tikai 28 gadi, ideālista sirds un vēlēšanās savu darbu, spējas un pūles ziedot Latvijai.

Laiks no 1917. līdz 1919.gadam Latvijas vēsturē vēl joprojām ir nepietiekami apzināts un nepatiesi vērtēts, dzenoties nevis pēc patiesības, bet gan pēc noteiktu šķiru interešu izpausmju meklēšanas faktu interpretācijā.

Šeit noslēdzas pirmais Paula Dāles dzīves loks, kura vadmotīvi bija alkas pēc zināšanām, garīgām vērtībām, gatavība censties un pūlēties Tēvzemes labā, atsakoties no savtīgas pašlabuma meklēšanas.

Jaunajā Latvijas Universitātē Pauls Dāle lasa lekcijas filozofijā un psiholoģijā. Sākumā viņš ir docents, tad 1928.gadā pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas tiek ievēlēts par profesoru. Vairākus gadus Pauls Dāle ir Filoloģijas un filozofijas fakultātes sekretārs, Universitātes padomes loceklis, Latvijas Tautas universitātes padomes priekšsēdētājs un mākslas un filozofijas nodaļas vadītājs. Pie LU izveido eksperimentālās psiholoģijas laboratoriju, kas vēlāk tiek paplašināta par Psiholoģijas institūtu - to profesors ir uzskatījis par vienu no saviem nozīmīgākajiem veikumiem. Pauls Dāle ir arī Kanta (vēlākās Filozofijas) biedrības biedrs, Filozofijas un reliģijas zinātņu biedrības biedrs, strādā par konsultantu Rīgas psihotehnikas un arodizvēles institūtā, darbojas starptautiskajā žurnālā "Philosophia" un amerikāņu periodiskajā psiholoģijas izdevumā "The Psychological Register", piedalās starptautiskajos filozofu kongresos, ir Starptautiskās psihologu komitejas biedrs.

Profesors darbojas arī vairākās tuvināšanās biedrībās (latviešu-zviedru, latviešu-dāņu, latviešu-čehu), arī Latviešu izglītības biedrībā, kā arī LU kristīgo studentu biedrībā, piedaloties šīs biedrības regulāri rīkotajās konferencēs, kā arī ir Kristus draudzes priekšnieks, kur vada Bībeles stundas.

Zināmu daļu laika aizņem arī ģimenes rūpes. Profesoram aug trīs bērni - Karmena, Ilze un Māris. Paula Dāles māja Mežaparkā neatkarīgās Latvijas gados kļūst par latviešu akadēmiskās inteliģences iemīļotu pulcēšanās vietu, jo viņš prot būt ne tikai prasīgs un stingrs profesors, bet arī laipns un viesmīlīgs namatēvs, kuru vēl tagad ar labu vārdu piemin tie, kam bijusi izdevība par to pārliecināties.

Vēl minamas profesora grāmatas - "Ievads filozofijā" (R., 1928.), "Imanuels Kants" (R., 1930., kopā ar A.Stūrīti un K.Krauliņu), "Gara problēmas" (R., 1935.), kā arī raksti dažādos latviešu un ārzemju periodiskos izdevumos.

Grāmatas "Latviešu literatūras vēsture" (R., 1937.) 6.sējumā P.Jureviča rakstā par Paulu Dāli ir šādas rindas :

"Dzīves jēga meklējama darbīgā radošā mīlestībā uz Dievu un cilvēkiem; mīlēdam Dievu, cilvēks kļūst par pasaules kosma jaunradītāju un Dieva valstības veidotāju. Precīzāk to, kas jāizdara, noteic pienākuma apziņa. Pienākums nav nepieciešamā pretstatā laimei. Uzticīgi pildot pienākumus, cilvēks izjūt iekšēju apmierinājumu, sirdsapziņas mieru un saskaņu, kas ir īstas laimes pamats".

Taču vislabāko liecību par katra dzīves un pasaules uzskatu dod viņa darbi. Pauls Dāle dažādos gados un darbos ir izteicis šādas atziņas :

"Caur individuālās dvēseles - mikrokosma - būtību un caur viņas spēkiem staro un darbojas arī visuma - mikrokosma - iekšējā dinamiskā būtība - kā mūžīga radoša dzīvības enerģija un griba" [5].

"Ja Dievs ir, ja reliģija ir dzīves augstākā patiesība, tad cilvēks paceļas pāri dabas akilai, mehāniskai nepieciešamībai un ir augstākas, transcendentālas pasaules loceklis, Dieva bērns, kas nav pamests vicus dabas nežēlīgā varā un bezgalības aukstā vientulībā, bet kura niecīgais "es" atrod sevi un visumā lielo un svēto "Tu" un ir laimīgs un stiprs no viņa tuvuma" [7].

"... Reliģijā atrodams lielākais dzīves spēks un tās stiprākais pamats, tai jāzina (inteliģencei - A.K.) arī, ka reliģija ir vienīgā instance, kas atver cilvēkam viņa un visas pasaules eksistences pēdējo, augstāko jēgu;... tas ne tikai jāzina, bet arī jādzīvo saskaņā ar savu reliģisko atziņu" [6, 119].

"Kristietība vērtē cilvēka miesīgo substrātu jeb būtību tik augsti, ka savā ticībā piešķir tai (..) savu daļu pie neiznīcīgās dzīvības, sludina un aplicina viņas augšāmcelšanos pastarā dienā un individuālu nemirstību, neiznīcīgu esamību, pie kam katra cilvēka miesīgās daļas īpatnība zināmā mērā un nozīmē varēs paturēt savu neatkārtojamo savdabību arī jaunā lietu kārtībā, pārvēršoties par apskaidrotu, garīgu miesu" [6, 140.-141.].

"Cilvēks ir Dieva radījums, kurā savienojas zeme un debess, laicīgais un mūžīgais. Pasaules radīšana nav vēl noslēgusies, bet cilvēks tiek atzīts par līdzradītāju. Šis radīšanas mērķis ir visa jaunuma un disharmonijas novēršana. Tas spēks, kas cilvēku dara par radītāju, ir dziļa ticības apziņa un liela aptveroša mīlestība. Patiesi liels ir tikai tas, kam ir lielā, dievišķā mīlestība"*.

Jau šie daži citāti liecina, ka profesors Dāle bija reliģiskais filozofs. Jaunā padomju vara ar to nevarēja samierināties. Kā tad jaunā padomju vara rikoja universitātē?

Jaunais rektors J.Paškevičs diezgan kuriozā veidā pārņemdam amata pienākumus - pats no rīta atnākdams un sākdam darbu pat bez iepazīšanās ar bijušo rektoru, profesoru Primani - 1940. gada 5.augustā paraksta rīkojumu par abu teoloģijas fakultāšu slēgšanu. Kā uteras toreizējais LU sekretārs J.Vēliņš, tā teksts bijis apmēram šāds : "Slēdzu Teoloģijas un Romas katoļu teoloģijas fakultāti kā

*Dāle P. Kas ir cilvēks? Referāts Kristīgās vēsts nedēļā LU 1937.g.8.-12.febr.

vecās apspiedējas varas mānītības un tumsonības simbolus un atbrivoju šo fakultāšu mācības spēkus no amata, skaitot ar šo dienu" [17, 46]. Slēgta tika arī Filoloģijas un filozofijas fakultāte. Fakultāšu mācību spēkiem tiek atceltas tiesības uz pensiju, bet studentiem - likvidētas iespējas iestāties citās fakultātēs izglītības turpināšanai.

Parādās jauna - Marksisma - Ēņinisma katedra, kuras vadītājs ir V.Miške. Nomainīts tiek arī J.Paškevičs - par rektoru kļūst J.Jurgens, pēc kura stāšanās amatā "universitātē sākās lielās apcietināšanas studentu starpā".

Pēc 1941.gada jūnija notikumiem vāciešu ienākšana karam sākoties arī universitātē tiek uzņemta ar sajūsmu. Taču viņu valdīšanas laiks izrādās daudz citādāks, nekā sākumā šķitis ... Pauls Dāle gan lasa lekcijas atjaunotajā filozofijas nodaļā, iznāk arī viņa grāmata "Vērojumi un pārdomas", kurā lielākoties apkopoti agrāko gadu periodikā publicētie raksti - esejas par cilvēku un gara kultūru [8].

Kad 1944.gada vasarā un rudenī gandrīz visa latviešu inteliģence dodas piespiedu trimdā svešumā, Pauls Dāle atsakās no vairākkārtējiem uzaicinājumiem aizbraukt. Grūti nosaukt galveno šīs rīcības motīvu - varbūt nevēlēšanās atstāt Psiholoģijas institūta telpas un iekārtas bez saimnieka, varbūt meitas Karmenas smagā slimība, varbūt gadu nasta un apziņa, ka svešumā viss būs atkal jāsāk no jauna, varbūt vienkārši nevēlēšanās atstāt Tēvzemi un klusa cerība - gan jau Dievs pasargās no ļauna, varbūt - viss kopā ...

Latvijas Valsts universitātē profesors Dāle lasa lekcijas un strādā Vēstures un filoloģijas fakultātē par sekretāru. Atestācijas komisija, kas atceļ visus neatkarīgās Latvijas gados piešķirtos zinātniskos grādus, viņam piešķir pedagoģijas zinātņu doktora grādu. Vēl kādu laiku viss šķiet mierīgi - profesors pat uzraksta vairākus rakstus presē, taču drīz jaunās dzīves cēlāji atpazīst, ka Pauls Dāle taču nav vēl pārkārtojies atbilstoši jaunajām prasībām - nav atmetis savus "religiskos maldus", un I.Meikšāns, toreizējais LPSR izglītības ministra vietnieks, vērsās pie profesora ar šādiem vārdiem: "Marksismu jūs esat apguvis līdz pēdējam sīkumam un tomēr varat ticēt Dievam. Kā tāds jūs mūsu sabiedrībai esat nevēlams un turpmāk nevarēsiet mācīt mūsu padomju studentus" [15, 68].

Profesoram tiek piedāvāts uzrakstīt referātu "Zinātne un reliģija" un tajā atteikties no saviem agrākajiem uzskatiem. Pauls Dāle visiem par brīnumu atsakās rakstīt referātu: "Ļaujiet taču man mierīgi strādāt! Vai tad no mākslinieka kāds prasa atteikšanos no saviem darbiem? Kā var prasīt no filozofa un zinātnieka, lai viņš kritizētu savu pagātņi?" [13, 41.-42.].

1947.gada "Padomju Latvijas Boļševika" 10.numurā parādās J.Dimaņa raksts "Par tiem, kas nevēlas atzīt savas kļūdas", kuras piecās lappusēs tā autors neatstāj "akmeni uz akmens" no visa tā, ko Pauls Dāle domājis, rakstījis, darījis no 1910. līdz 1940.gadam. Un tad tiek izdarīti secinājumi: "No katra zinātnieka, kas patiesi pārgājis strādnieku šķiras un padomju varas pusē, kas vēlas piedalīties sociālistiskajā celtniecībā, padomju sabiedrībai ir tiesības prasīt, lai viņš kritiski

revidētu savu aplamo pasaules uzskatu, atsacītos no pseidozinātniskām teorijām un stingri nostātos zinātniskā materiālisma pozīcijās. Tikai dzirdēdami no paša P.Dāles drošu un noteiktu paškritiku, padomju ļaudis varētu noticēt, ka P.Dāle patiesi pārgājis darbļaužu pusē." [13, 43]

Ko tad no profesora prasa?"... Lai profesors Dāle skaidri novērtētu savu pagātņi, kritizētu tās padomju cilvēkam dziļi naidīgās idejas un teorijas, kuras viņš sludinājis gadu desmitiem."

Tolaik šādi raksti bija modē. Žurnālā tika kritizēti vairāki LU profesori, pēc tam no dažiem redakcija saņem vēstules, kurās to autori pateicas par kritiku un solās "trūkumus novērst un izlabot" utt.

Vai tas, ko prasīja no profesora, bija daudz vai maz? Paulam Dālem tā bija traģiska alternatīva : vai atteikties no saviem uzskatiem, vai arī - palikt bez darba kā "padomju cilvēkam dziļi naidīgu ideju" studinātājam.

Paškritikas referāts notika Latvijas Valsts universitātē 1947.gada 1.novembrī. Pirmkārt, ar atzinumu, ka revīzijas gaismā profesora agrākās idejas izrādījušās par "ilgi glabātām stipri mistiski orientēta ideālisma ilūzijām." Otrkārt, ar solījumu : "Kā padomju zinātnieks gribu iet kopšoli ar padomju zinātni un ceru, ka arī ar savu darbu varēšu sniegt zināmu ieguldījumu lielajā Padomju kultūras celtniecībā."*

Pēc referāta noklausīšanās kāds no vadošiem LKP biedriem jautā : "Bet kā tad ar jūsu māņticību, profesors?"

Referents atbild : "Tā ir mana personīgā darīšana." Tiek izdarīts secinājums - reliģiozs tumsoņa nedrīkst kropļot padomju studentus, un P.Dālem no LVU jāaiziet.

Turpmākie gadi P.Dālem ir ļoti grūti. Draugi novēršas, jo nevēlas uzturēt kontaktus ar "tautas ienaidnieku". Profesora ģimene piedzīvo arī visai Latvijai raksturīgās sociālisma celtniecības sākuma perioda islaicīgās, pārejošās grūtības. Arī profesora tuvinieki tiek "iezmēti" kā padomju varai neuzticami.

1953.gadā profesors Dāle tiek pieņemts darbā LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā - par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku. Viņš piedalās Latviešu literārās vārdnīcas, Latviešu-krievu vārdnīcas sastādīšanā, uzraksta dažus darbus leksikoloģijā - ar atsaucēm uz Marksu un Staļinu, jo citādi tos nublicētu. Kolēģi savukārt, reizēm nekavējas demonstrēt savu padomju pilsoņa nostāju attiecībā uz profesoru. Tomēr profesors no jaunākā zinātniskā līdzstrādnieka kļūst par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku, kā arī ieņem kādu sabiedrisku amatu. 1963.gadā viņu izvada pensijā. 1968.gadā profesors aiziet mūžībā.

*Stūrītis A. Atmiņas par profesoru Dr.philos.Paulu Dāli. Rokraksts.

4. PAULA JUREVIČA FILOZOFISKIE UZSKATI

Pauls Jurevičs (1891.-1981.) - pārstāv "dzīves filozofijas" bergsonistiskās* orientācijas virzienu. Mācījies Tērbatas universitātē, kur viņa interešu centrā ir Seno laiku filozofija, pēc tam papildinājis savas zināšanas citās augstskolās, arī Francijā.

P. Jurevičs buržuāziskās Latvijas laikā bija privātdocents filozofijā, vēlāk arī grieķu valodas lektors un profesors Latvijas universitātē. Jurevičs galvenokārt nodarbojās ar ideālistiskās, īpaši franču filozofa Anri Bergsona filozofijas pētīšanu un popularizēšanu. **Anri Bergsons** (1859.-1941.) - franču filozofs, ideālists, intuitīvisma pārstāvis, racionālajai izziņai nostāda pretstatā īstenības tiešu "aptveršanu", kas dibināta uz intuīciju, izprastu kā īpašu spēju, kura nav reducējama ne uz juteklisko pieredzi, ne uz loģisko domāšanu.

1926. gadā parādās viņa darbs "Bergsona atziņas teorija". 1930. gadā tas iznāk Parīzē un tiek aizstāvēts kā doktora disertācija. Viņš, tāpat kā A. Bergsons, uzskatīja, ka filozofijas priekšmets būs gara pasaule un tās metode būs intuīcija.

20. gadu otrajā pusē Jurevičs pievērsās arī citu ideālistisko mācību gan pagātnes, gan arī jaunāko laiku filozofu uzskatu popularizēšanai (piem. Platona, Epiktēta, M. Heidegera, Ž. M. Gijo u.c.).*

1938. gadā iznāk P. Jureviča konspektīvais pārskats par filozofiskās domas attīstību Latvijā, kur aplūkoti G. F. Stendera, jaunlatviešu, E. Veidenbauma, J. Raiņa, latviešu filozofu P. Zālītes, P. Dāles, T. Celma, Z. Mauriņas u.c. uzskati.** Viņa darbiem ir raksturīga augsta filozofiskā kultūra. Jau pirms kara Latvijā izdoti vairāki P. Jureviča darbi, kas liecina par jau izveidojušos pasaules uzskatu. Arī trimdā filozofs aktīvi publicējies, darbi apkopoti vairākās grāmatās: "Idejas un īstenība". Esejas. (1946. g., paplašinātais izdevums 1965. g. izdevniecība - Daugava);

"Variācijas par moderno cilvēku" (1956. g.); "Kultūras sejas". Esejas. (1965); "Dzīve un liktenis". (1965.); "Pretstatu pasaule" (1973. g.). Par darbu "Pretstatu pasaule", filozofs saņēmis ārzemju latviešu Kultūras fonda balvu.

Filozofa uzmanības centrā ir dažādas filozofiskas problēmas, bet vienu no centrālajām vietām viņa darbos ieņem kultūra.

*Skat.: Jurevičs P. Platons dzīvē un darbā. -R., 1930.; Jurevičs P. Grieķu gudrais Epiktēts, viņa dzīve un stoiskā mācība. -R., 1936.; Jurevičs P. Nacionālās dzīves problēmas. -R., 1936. u.c.

**Jurevičs P. Filozofija. -Grām.: Latviešu literatūras vēsture. -Rīga, 1938. 6. sēj., 390.-428. lpp.

Esejā "Kultūras traģēdija", filozofs apcer dažādus šīs traģēdijas izpausmes veidus. P.Jurevičs kultūras jautājumu sakarā iedziļinājies dažādu tautu psiholoģijā. Filozofa uzskatos par kultūru nozīmīgu vietu ieņem dvēseles izpausme. Jēdzienu "dvēsele" viņš lieto psiholoģijas termina "psihe" nozīmē. Dvēsele ir mūžīga, dziļākajā būtībā neizskaidrojama. Kultūra, viņaprāt, ir dvēseles dziļākā - ētiskā, estētiskā un reliģiskā - zemapziņas slāņa izpausme. P.Jurevičs mēģinājis atklāt latvisko dvēseli, īpašu vēribu veltot ticšmju un prāta, domāšanas attiecībām. Latviskā dvēselē dominē tādas ticšmes kā stabilitāte, noturīgums, tādēļ tās viegli pakļaut prātam. Pēc filozofa domām, latviskai dvēselei nedraud briesmas sastingt, un tas dod iespējas pārvarēt kultūras krīzi.

Profesors Pauls Jurevičs uzskata, ka tautas dvēseles īpašības ir visai līdzīgas individuālajam raksturojumam. Ikvienā individā ir kaut kas vienreizīgs, neatdarināms, ko nevar ietvert nevienā shēmā. Tautas psiholoģiju tas netraucē, jo te galvenais ir vispārēja shēma, izceļot kopējās īpašības; bet te rodas grūtības, jo nav tādu shēmu, kurā varētu ielikt zīmīgas tautas rakstura iezīmes, jo katra tauta ietver sevī dažādu ļaužu grupu ar savu īpatnēju raksturu. Tautas dvēseles raksturojums tādēļ vienmēr būs saistīts ar zināmu risku, bet filozofs nepiekrīt arī tiem skeptiķiem, kuri saka, ka nemaz nav iespējams raksturot kādu tautu kopumā, jo tajā par daudz gluži dažādu īpatņu. P.Jurevičs cenšas raksturot latviešu tautas dvēseli, ņemot vērā to tautas daļu, kas latviešu vārdam piešķīrusi īpatnu skaņu un radījusi priekšstatu par tipisko latvieti.

Pēc P.Jureviča domām, latvju tauta ir jauna, ne jau kultūras ziņā, bet jauna modernās pilsētu un patstāvīgas nācijas kultūras ziņā.

"Šo pilsētu kultūru mēs - augstās zemnieku kultūras veidotāji - neesam paši radījuši, esam to, vismaz pa lielai daļai, saņēnuši no ārienes un, lūk, vispirms šai ziņā mēs vēl esam jauni. Otrkārt, mēs esam jauni arī kā patstāvīga nācija vai vismaz jauni kā savā patstāvībā restaurēta nācija - savā valsts un sabiedriskajā dzīvē. Šai apstākli ir reizē kā mūsu spēks, tā vājums, kas atklājas it sevišķi spilgti, ja mūsu dzīvi salīdzina ar lielo rietumu vai austrumu veco nāciju stabilizēto un formās izveidoto dzīvi." [10, 355, 380].

Par stabilizētu P.Jurevičs uzskata kultūras dzīvi Ķīnā, Francijā, Indijā, kur ilgā nepārtrauktā vēsturiskā attīstības gaita organizējusi visu dzīvi ne tikai materiālo vērtību veidā, bet vēl daudz vairāk - uz garīgo vērtību pamata (uzskati, paradumi, aizspriedumi, normas, likumi utt.).

Dzīve tādās apstākļos šādās kultūras zemēs mums, kas pie tādas neesam pieraduši, liekas šaura, bet tā noteikti ir vieglāka un drošāka, jo ejamie ceļi te labi redzami un dziļi iemīti, bet akmeņi, pret kuriem var kļūpt, gandrīz novākti. Pie mums viss vēl ir plūsmā un veidošanās stadijā. Pie mums bieži vien atsevišķam individam pašam jālauž savs ceļš, jāpārvar ne tikai dabas, bet arī cilvēku pretstība. Nevienam pie mums nav vēl pilnīgi drošs par rītdienu, tāpēc daudz kas notiek uz labu laimi. Līdz ar to mūsu dzīvei raksturīga liela steiga. Skatīties daudz atpakaļ tomēr

mēs nemīlam, vairāk uz priekšu. Tikai ar mūsu zemez pēdējo 70.-80. gadu vēsturi jūtamies ciešāk saistīti, lai gan liekas, ka šī pagātne ir pati par sevi saprotama, no kuras it kā nevaram smelt sevišķi daudz ierosinājumu.

Pagātne, būdama pret mums skopa ar modernās dzīves pieredzi, atstājusi mums lielu iekšējo brīvību. P. Jurevičs uzskata, ka mūsu jaunatnei nākotne vēl nav kā vecām tautām ierakstīta pagātnē. Mums vēl visi ceļi vaļā, mums vēl ir drosme iet diezgan grūtus ceļus. Tā nu iznācis, ka mūsu vājums reizē kļuvis par mūsu spēku un cerību avotu.

P. Jurevičs gan pats jautā, vai šis kulturālās situācijas raksturojums atklāj šīs kultūras nesējas - latviešu tautas - garīgo satversmi. Ir raksturots dinamiski ievirzīts gars uz nākotni, uz jaunradišanu, samērā maz skatoties atpakaļ un maz pievērsoties tagadnī. Bez tam ir jautājums, vai šis raksturojums atbilst tikai kādam noteiktam vēsturiskam brīdim vai izteic kaut ko no tautas būtības.

Tiekšanās uz priekšu, griba radīt kaut ko, censties pēc kā pilnīgāka, nestāvēt uz vietas, - tā latviešos vienmēr ir bijusi īpatnēja būtība, kas atklājas, ja salīdzina latviešus ar kaimiņiem - krieviem, igauņiem, leišiem. Tātad viena no tipiskām parādībām ir latviskā censonība, - pat nedraugi šo īpašību nevar noliegt, to lielā mērā ir apliecinājusi pati vēsture. Censonā tips ir tas, ko mūsu tauta, gan literatūra ir turējusi sevišķi mīlu, piemēram, kalnā kāpējs vai Saules meklētājs. Domādams par iešanu uz priekšu, par lielākas pilnības sasniegšanu, latvietis allaž ir strādājis un mācījies, nerēķinādamies ne ar kādām darba un laika normām, bieži vien nesaudzēdamas ne sevi, ne citus.

Analizējot Paula Jureviča uzskatus, Modris Treilis darbā "Pauls Jurevičs kā kultūras filozofs" izsaka domu, ka iespējams, ka šo latvisko censonību esam ieguvuši no tiem apstākļiem, kuros latviešu tauta dzīvojusi - apspiestība, grūta dzīve, kas dabiski modināja vēlēšanos tikt ārā. Bet nepietiek tikai ar ārējiem apstākļiem, jo galu galā arī ir daudz piemēru, kuros redzama kūtrība, nevēžīgums, negribēšana. Tomēr nešauboties var teikt, ka tikai pateicoties censonībai, latvieši ir daudz sasnieguši, jo laušanās ārā no zemnieku šķiras bija vienīgais līdzeklis celt ārā sevi un savu tautu.

Latvietis visumā uzlūkojams par cilvēku ar stipri attīstītu tieksmju dzīvi, t. i., liels gribētājs, liels vērtību iekarotājs. Šīs vērtības gan var būt augstākas un zemākas. Latvietis tomēr nav galējs tieksmju cilvēks. Arī censonība - ar visām pozitīvajām un negatīvajām īpašībām - ir īpatnēja tieksmju izpausme, lai gan ļoti komplicēta. Tomēr P. Jurevičs atzīmē, ka arī trimdas dzīve apliecina, ka latvieši sev pievērsa uzmanību tieši ar savu censonību. Latvisko tieksmi raksturo tas, ka tā nav pārāk brāzmaina, toties sīkta, ilgstoša, neatlaidīga un vienmērīgi darbīga.

Latvietis ir darba, varbūt darbības cilvēks un bez darba nevar dzīvot. Pati labākā atpūta - padarīt kaut ko. Lai gan nesamērīgi kāpināta censonība, respektīvi, darbības tieksme, liekot sevi apkraut ar pārmērīgi daudz darbiem, ved pie dzīves steigas, pie modernās dzīves kardinālā jaunuma, kas laupa dzīves prieku, pat dzīves

jēgu, jo neļauj padomāt, kādēļ kaut kas tiek darīts, kāda tam nozīme. Šī dzīves steiga darītājam atņem vērtību, arī darbu nevar izpildīt ar rūpību, apdomu. Bieži steigoties, kļūstam nepacietīgi, gribam uzreiz un strauji iegūt panākumus. Vēl jaunāk, ja steigai tiek upurēta arī paša dzīves pilnvērtība un laime, pat ētiskās normas. Te parādās karjerisms. Tas ir censonības miesīgs brālis. Ja galvenais ir tikšana uz priekšu, bieži kļūstam neizvēlīgi līdzekļos un paņēmienos. Ja panākumi dzīvē ir tas, kas visu attaisno, vai tad ir grēks nepildīt solījumus, noliegt tautu, kurā esi dzimis?

Nereti izsaka, ka tautas ticšmju objekts ir manta. Tas neizklausās neticami, ja ņem vērā, ka mūsu tauta ļoti ilgu laiku ir bijusi apspiesta. Arī zemi atņēma. Visumā tomēr latvietis nekad nav bijis nesaraujami saistīts ar mantu. Tā tomēr nav bijusi augstākā vērtība, kurai gatavs upurēt visu. Bet kam tad?

Ja vēro mūsu literatūrā attēlotos tipus, arī dzīvi, kur runā par godu un cieņu, tad varam apzīmēt latvisko centienu priekšmetu - goda vai varas kāri. Tomēr tas nav precīzi, tas ir par šauru. Analizējot stūrgalvīgo cenšanos, var atklāt, ka tās pamatā ir tieksme pēc neatkarības.

"Latviešu cilvēka centienu centrā tādā kārtā būtu savas personības apstiprināšana, individuālās neatkarības tieksme, vēlēšanās pilnīgi būt tam, kas viņš ir, - vēlēšanās izdzīvot un "piepildīt sevi" [11, 380].

Arī jau minētā varas un goda kāre, kas bieži izpaužas latviešu cilvēkā, ir speciāls un kāpināts savas personības apstiprināšanas veids. Arī dziļānās pēc mantas bieži vien ir kā personības nodrošinājuma veids. Turpinot latviešu tautas garīgās sejas raksturojumu, P.Jurevičs personības nodrošinājumus cieši saista ar latviešu neatkarības un brīvības tieksmi, kas ir personības attīstības nosacījums.

Latviešiem, cik tālu liecina vēsture, vienmēr ir piemītis "dumpības gars", - acīm redzot ar paaugstinātu savas personības apziņu. Ja latvietis kādreiz bijis pazemīgs, tad drīzāk tā bijusi kara viltība cīņā ar stipru pretinīku. Latvietis ir īsts nemiera gars, pat revolucionārs - tas prasa brīvību savas personības izpaušmei. Bet latvietis ir jūtīgs arī pret citu interesēm, tiesībām, un viņš nonāk pie taisnības jēdziena, ka ne tikai viņam, arī otram ir tiesības realizēt savu brīvību. Bieži norāda uz latviešu skaudību, bet arī tas norāda uz savu tiesību apziņu, uz netaisnības izjūti; protams, blakus pozitīvajam vienmēr ir arī negatīvais - arī šīs pašas saasinātās personības apziņas sakarā. Latvieti bieži sastopama lepnība, lepnums, kas nav nekas cits kā apmierinātības pilns savas personības vērtības konstatējums, tam piemērota izturēšanās, lai gan varbūt cilvēki ar paaugstinātu pašapziņu.

Interesanti, ka latvieši visumā ir nesabiedriski ļaudis, varbūt to var izskaidrot ar vēsturiskiem apstākļiem, proti, dzīvi viensētās, vai to noteikuši iedzimtie faktori, bet varbūt ar to, ka, būdami atkarīgi no dabas ne no cilvēkiem, tie paraduši visu gaidīt no sevis. Latvietis vienmēr bijis liels individuālists.

Tomēr latvieši allaž turējušies kopā un izveidojies arī kopības gars. Tiem gan bija jābūt labvēlīgiem apstākļiem vispirms jau individuālajā dvēseles struktūrā. Tā

kā latviešu tieksmes nav pārāk brāzmainas, tad neaptumšo dominējošo prātu, drīzāk ņem sev par sabiedroto, prāts liek atzīt kopdzīves nepieciešamību. P.Jurevičs uzskata, ka latvieši diezgan ātri sajūsminās par dažādām jaukām un jaunām lietām, idejām, kas liek domāt, ka latvietis spēj būt daudzpusīgs, viņam raksturīga emocionalitāte, reaģēšana uz daudzām lietām, nevis kaislīgums.

Runājot par jūtām, filozofs uzsver, ka latvietim nav raksturīga jūtu izsmalcinātība, darbīgajam latvietim nav bijis laika iedziļināties, iegremdēties lietu būtībā un reģistrēt visas nianšes, tāpēc arī dziļi un traģiski iekšēji konflikti latviešos nav pārāk bieži. Latvietis tomēr ir noslēgts sevī, atturīgs, - tas izpaužas arī publiskajās sanāksšanās, vajadzīga iesilšana, zināma saņemšanās, lai pārvarētu savu atturību, bieži cietā garoza paliek nesalauzta. Ja tomēr tas notiek, latvietim raksturīga silta sirsnība. Piem., francūzis nekad nav tik ieslēgts sevī, nedz tik atklāts un silti sirsnīgs, maigs un cilvēcīgs kā latvietis.

Šis atturīgums saistīts ar to, ka latviešu dzīves īpatnība ir cīņas dzīve. Latvieši nav "baudas" cilvēki, tas gan nenozīmē, ka latvieši neprastu un nespētu priecāties, lai gan latviešu dzīves nav rafinētu baudas cilvēku dzīves, kur viss koncentrēts uz acumirkliģo baudas momentu. Mūsu dzīves ir sasprindzinājuma atslābums, "atskrūvēšanās", tās nav pašmērķis, lielais runu daudzums dzīrēs ir saskrūvēšanās, iekvēlināšanās nākamajām darbībām. Arī dzeršanas netikums, kas plaši izplatīts, radies no vajadzības atslābināties vai nu pēc sūra, saspringta darba, vai vājāka rakstura cilvēkiem no neveiksmēm.

Arī dziedāšanas paradums, kas izzudis rietumu tautās, patiesībā ir līdzīgs, tikai nevainīgs un cēlāks aizmiršanas līdzeklis. Apziņa tiek pārnesta citā, ilūziju pasaulē. Tomēr mūsu baudas un ar tām saistītie tikumi un netikumi apliecina latviešu skatu uz nākotni, uz darbību orientēto tieksmju iedabu. Latvieši nav pesimisti, pamattonis ir viegls un optimistisks: dzīve un cīņai latvieti pievelk. Dzīves prieks, spirtums un atjautība allaž sprēgās latviešu valodā, izpaužoties darbos, izlīdzinot kādu svarīgu rakstura iezīmi. Prieks liek simpatizēt citiem, iedveš labvēlību pret tiem, tas atņem smagnējību latviešu sabiedrībai. Latviskais optimisms ir tautas vitalitātes pierādījums, gan ķīla nākotnē veicamajiem uzdevumiem. Interesanti, ka pretstatā visam iepriekš teiktajam, latviešu rakstnieki J. Poruks, Fr.Bārda, K. Skalbe, A. Brigadere u.c. latvieši kā ideālu rāda divos veidos :

1) tas atklājas kā sapņotājs, romantiķis ar vārgu un maigu dvēseli, kas mierinājumu rod, pievēršoties dabai;

2) atklājas pret visu atvērts, pret visu dzīvo radību, pret cilvēkiem neierobežoti labvēlīgs, sirdsskaidra personība, bez viltus, tas ir populārais "Antiņa" tips.

Kā apstiprina paši rakstnieki, viņi šos tipus tēlo pretstatā pārējai pasaulei. Kā rāda tautasdziesmas, laikam gan katrā latvieša dvēselē ir kaut kas no šiem tipiem. Tas tomēr nav pretrunā ar iekšējo, jo katrs tieksmju cilvēks ir sapņotājs, kas

pievēršas dabai, kur cilvēks atpūšas pats no sevis. Tāpēc latvietis mīl dabu un ceļojumus.

Latvieša izpausme svārstās starp diviem pretpoliem: vienā atrodas sevi ieslēgtais un skarbais darbības un ciņas cilvēks, kurā visas dvēseles potences pārvērstas aktivitātē, otrā, dvēseliskais, pret visu atvērtais sapņotājs, pat vientiesis, bet vairums latviešu ir starp abiem pretstatiem.

Izdarot kopsavilkumu, filozofs secina, ka latviešu tauta atklājas kā jauneklīga, uz nākotni izvīrīta tauta, apveltīta ar lielu centības garu, kas tai liek nemitīgi censties pēc lielākiem sasniegumiem. Kā latvisko tieksmju objekts jāuzskata realizācijas iespēju sagādāšanu paša personībai, pie kam latvietim īpaša kļūst tieksmju koalīcija ar prāta racionalitāti, kas harmonizē un līdzsvaro.

No šejienes arī dažādās latvieša rakstura iezīmes: neapmierinātība, revolucionārisms, brīvības gars, gribaspēks, pienākuma apziņa, taisnības kults, bet nelabvēlīgākos gadījumos - materiālisms, lepnība, lielība, skaudība, nesabiedriskums. Tomēr pāri visam dzims prieks un optimisms.

Kā redzam, filozofa Paula Jureviča, kā arī citu pieminēto latviešu profesionālās filozofijas pārstāvju domas ir ļoti rosinošas.

5. TEODORA CELMA FILOZOFISKO UZSKATU BŪTĪBA

Teodors Celms (1893.-1989.) - viens no redzamākajiem latviešu profesionālās filozofijas pārstāvjiem. 1920.gadā, beidzis studijas Maskavas Komerccinstitūtā, Celms no 1922. līdz 1925.gadam uzturējās Vācijā, studēja Freiburgā pie neokantieša G.Rikerta. Kopš 1927.gada T.Celms bija privātdocents, no 1936.gada - profesors Latvijas Universitātē, fašistiskās okupācijas laikā - Rīgas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns. 1944.gadā emigrēja uz ārzemēm.

Filozofijas galvenais uzdevums pēc T.Celma domām, ir radīt mācību par universu, par pasauli kopumā. Savā mācībā par universu viņš mēģina apskatīt pasauli kā veselumu, kas iekļauj sevī dažādus esamības veidus: reālā un ideālā esamība, vērtības, jābūtība u.c. Pasaulē noteicošā ir forma, kurai attiecībā pret matēriju ir primāra un aktīva loma.

Grāmatā "Huserla fenomenoloģiskais ideālisms" (R., 1928.g. vācu valodā), T.Celms izsaka savas domas par fenomenoloģiju.*

Fenomenoloģiju kā jaunu filozofijas virzienu XX gs. sākumā Vācijā rada **Edmunds Huserls** (1859.-1938.). Fenomenoloģija ir apziņas filozofija. Apziņas struktūras, funkcionēšanas likumsakarības, laiks apziņā, jēgas veidošanās, cilvēka dzīves pasaule - visas tās ir tēmas, kas īpaši interesē fenomenologus. Fenomenologi darbojas pēc principa: viss, kas ir uzmanības vērts, jau atrodas apziņā - vajag tikai to ieraudzīt un aprakstīt! Tas, kas ir dots apziņā, jāpieņem par tādu un ar to arī jānodarbojas, nemeklējot tam nekādus citus pamatus.

T.Celms apšaubā apziņas spēju līdz galam tvērt citu Es. Cilvēki labi zina, kā noslēpt savas domas un jūtas, un ja viņi nevēlas, lai tās citi uzzina, tad tur neko nevar darīt - neviens to arī neuzzina. Tāpēc T.Celms fenomenoloģiju nosauc par metafizisko solipsismu (latīņu val. solus - vienīgais, ipse - pats), t.i., par teoriju, kas neiziet ārpus vienas subjektivitātes ietvariem un nevar pamatot dažādu apziņu spēju pilnīgi saprast vienai otru. T.Celma izpratnē psihiskie procesi ir tieši pieejami tikai tam, kurš tos pārdzīvo.

Daudzos T.Celma darbos jūtama interese par I.Kanta filozofiju. Celma disertācija doktora grāda iegūšanai veltīta tematam "Kanta vispārloģiskais uzskats par jēdziena būtību, izcelsmi un uzdevumu", kuru viņš aizstāvēja Freiburgā 1923.gadā.

*Vārds "fenomenoloģija" ir atvasināts no vārda "fenomens". Burtiskā tulkojumā tas nozīmē parādība un attiecīgi fenomenoloģija - mācība par parādībām. Parādības, ko aplūko fenomenoloģija, ir cieši saistītas ar būtībām.

1934.gadā Celms publicē rakstu krājumu "Tagadnes problēmas". Līdzās jau publicētajiem rakstiem šeit ievietots pirmiespiedums - raksts "Kultūras krīze tagadnes Vakareuropā", kurā viņš izklāsta savu sabiedriskās dzīves izpratni, par savas mācības avotiem nosaukdams redzamākos "dzīves filozofijas" pārstāvjus (G.Zimmelu, F.Niči u.c.). "Dzīves filozofijas" kodols bija uzskats par dzīvību kā absolūtu, bezgalīgu pasaules pirmsākumu, kas atšķirībā no matērijas un apziņas ir aktīvs, daudzveidīgs un atrodas mūžīgā kustībā. To nav iespējams izziņāt ar jūtu vai loģiskās domāšanas palīdzību, tā aptverama tikai intuitīvi, pieejama pārdzīvojumam. Par galveno cilvēka dzīvē Celms uzskata pretrunu starp cilvēka "psiho-fizioloģisko dzīves plūdumu un objektīvām kultūras formām, kā materiālām, tā garīgām". Šai polaritātē viņš saskata kultūras krīžu atkārtošānās pamatu, jo krīzes esot dzīves sacelšanās pret formu.

T.Celma izpratnē filozofijai ir divējādas funkcijas:

1) teorētiskais pasaules uzskats un 2) metodoloģiskā, jo parāda filozofijas, mākslas, morāles attiecības. Filozofijas mērķis ir dot šim zinātnēm pamatojumu. Pēc T.Celma domām, zinātne, iedziļinoties lietu pasaulē, konstatē to attiecības un sakarus, taču nespēj atklāt dzīves jēgu. "Kamēr būs cilvēki un viņos būs prasība pēc jēgas, tikmēr būs reliģija", apgalvo T.Celms [3, 209].

Darbā "Tagadnes problēmas" T.Celms paceļ arī cilvēka vientulības problēmu. Viņš raksta: "... te slēpjas tā lielā, bieži vien liktenīgā vientulība, par kuru kāds filozofs teicis, ka mūsu dvēseles dzīvē mēs visi esam kā cietumnieki atsevišķās kamerās, kas pat vislabākās saprašanās gadījumā tomēr paliks viens otram tāli. Vai arī, kā to mēdz citādi teikt, cilvēki gan ļoti tālu var savā dvēseles dzīvē sakust viens ar otru, bet tomēr it kā stikla siena paliek starp viņiem, kas ieslēdz cilvēku nepārprotamā vientulībā" [3, 141].

Krājumā "Patiesība un šķitums" (1939.) Celms turpina sabiedrība dzīves izpratnes izklāstu. Tā rakstā "Tehnikas progress un morāle" (1939.) viņš pārskata savu uzskatu par periodisko kultūras krīžu nepieciešamību, ko bija izteicis grāmatā "Tagadnes problēmas", un izvirza uzdevumu pārveidot cilvēka morāli, pašu cilvēku, lai pielāgotos straujajam tehnikas progresam. "Tehniskais progress uzdevis cilvēcei liktenīgu uzdevumu: savaldīt savas ārdošās tieksmes. Ja šis uzdevums netiks atrisināts, "pasaules ugunsgrēks" neizbēgams." [2, 176].

Krājuma kopsavilkumā, izceļot vairākus momentus, kas, pēc viņa domām, raksturo moderno sabiedrisko dzīvi. Celms spilgti un atklāti parādās kā latviešu nacionālistiskās buržuāzijas ideologs. Viņš cenšas pamatot vadoņa kulta, nacionālisma, "stiprākas valsts varas" nozīmes pieaugumu, jo šāda vara būs kā instruments, kas kopumā ļautu neitralizēt "sociālā haosa iespējamību pieaugumu" [2, 368].

1934.gadā Celms publicē savu otro lielāko darbu "Subjekts un subjektivizācija", kurā viņš atkal aplūko jau "Huserla fenomenoloģiskajā ideālismā" izvirzīto problēmu par subjekta un ārējās pasaules attiecībām. Balstoties uz plašu

filozofijas vēstures materiālu, Celms klasificē dažādus uzskatus par subjektu un precīzi norāda uz ideālisma saiknēm izziņas un ārējās esamības izpratnē. Viņš izstrādā oriģinālu ideālisma formu klasifikāciju, izdalot "absolūto objektīvo ideālismu" (Platons) pretstatā subjektīvajam ideālismam plašākā nozīmē, apvienojot ar šo nosaukumu 1) mācības, kas pamatā liek bezgalīgo vai dievišķo subjektu (piemēram, Augustīns, Hēgelis, Fihte); 2) mācības, kas pamatā liek galīgo, cilvēcisko subjektu (piemēram, Kants, Berklis). Reizē, risinot jautājumu par subjekta un ārējās pasaules attiecībām, Celms raksta: "Ne pati šā uzdevuma atrisināšana, bet tikai priekšdarbi tam - ... tāds ir šā pētījuma uzdevums." Ši ievirze jāuzskata par raksturīgu visai Celma filozofiskajai darbībai.

Ja modernās filozofijas analizē Celms iekarojis paliekošu vietu kā patstāvīgs pētnieks, kas prata agrāk par citiem atklāt dažas sava laika filozofiskās domas attīstības tendences, tad viņa pozitīvā programma neizceļas ar oriģinalitāti. Celms ir eklektīks, kas centās savienot savā mācībā E.Huserla, N.Hartmaņa, A.Pfendera, M.Šēlera, O.Špenglera mācību bieži vien pretrunīgos atzinumus. Pēc otrā pasaules kara, atrodoties emigrācijā, Celms turpina attīstīt vēl pirmskara darbos izteiktās idejas, neradot nekā principiāli jauna.

SLĒDZIENI

1. Dzīve ir pierādījusi, ka mantu var nolaupīt un izvazāt, cilvēki var zaudēt dzīvību un aizklist pasaulē, bet tautu satur un vieno tās garīgās vērtības - valoda, kultūra un tradīcijas, kas, protams, nepastāv bez cilvēka, bet bez kā arī cilvēks ir kā koks bez saknēm. Ja no mantas mēs varam atteikties, tad garīgais mantojums ir daļa no mums. Mēs gan varam to sevī apzināties, kopt un attīstīt vai no tās atsacīties, to noliegt. Iepriekšējo paaudžu pieredze, dzīves gudrība, tikumība, gaume un citas vērtības var būt iemiesotas zinātnes atziņās, mākslas darbos, rakstniecībā, kā arī netveramās formās, kas izpaužas sadzīves kultūrā, tradīcijās un visas kopā ņemtas veido tautas garīgo seju. Gadu gaitā tā var mainīties.

2. Filozofija arī veido attīstītas kultūras sastāvdaļu. Latviešu filozofijas vēsturē nav daudz izcilu teorētisku darbu, kas bagātinātu pasaules filozofisko domu - tāpēc īpaša nozīme katram darbam un pētījumam. Mūsu kultūra nav tik bagāta, lai drīkstētu atteikties no kādas sava mantojuma daļas - vienalga, vai mēs runājam par kādu filozofijas profesoru, kas padomju laikā emigrējis, vai staļinisma upuri no marksistu rindām, kura darbi izvazāti, piemiņa nosūbējusi, bet materiāli par viņa darbību pazuduši nepieejamo arhīvu dzīlēs.

Pie maz izpētīta perioda pieskaita filozofisko dzīvi Latvijā no 1920.-1940. gadam.

XX gs. sākumā garīgās kultūras aprītē ienāk akadēmiski izglītoti filozofi: Jēkabs Osis, Pēteris Zālīte, Pauls Dāle, Pauls Jurevičs, Teodors Celms un citi, kuri publicēja savas grāmatas ideālisma garā. Viņu darbības pamatmērķi bija, pirmkārt, godā celt garīgās vērtības, ko tauta uzkrājusi gadsimtos, otrkārt, attīstīt tautas pašapziņu, treškārt, izglītot tautu un sekmēt nacionālās kultūras attīstību, ceturtkārt, popularizēt redzamāko Rietumeiropas filozofijas novirzienu pārstāvju uzskatus (personālisms, neokantisms, intuitīvisms, eksistenciālisms, "dzīves filozofija" u.c.) izdarot savus secinājumus par apskatāmajām problēmām, piektkārt, rast nacionālās pašapziņas, identitātes skaidrojumu.

3. Latviešu filozofi pievēršas cilvēka kā veseluma izpētei, iztīrājot arī jautājumu par garīgā un ķermeniskā mijiedarbību un savstarpējo sakarību. Daži no viņiem uzskata, ka personība ir garīgās substances pamatvienība, kuras nesējs ir ķermenis (J. Osis, P. Zālīte). Ķermenis nav pasīvs, jo spēj mērķtiecīgi darboties un iemiesot savu būtību jaunās garīgās un materiālās vērtībās (T. Celms). Cilvēks ir būtne, kas apzinās savas fiziskās un garīgās tieksmes, un tieši tieksmēs izpaužas personības radošā aktivitāte. Lai cilvēki būtu aktīvi, fiziski un garīgi stipri, tiem ir jākjūst par sevi un līdz ar to par sabiedrību domājošiem un atbildīgiem. Katram nepieciešams apzināties sevi kā garīgā un ķermeniskā mijiedarbības subjektu. Tikai uzņemoties atbildību par sevi, var vadīt citus (P. Dāle).

Mūsdienu izpratnē cilvēks ir biosociāla būtne. No vienas puses, cilvēka daba ietver sevī ķermenisko, dabisko, organisko, no otras puses, viņš ir sabiedriska būtne un viņa garīgumu raksturo sociālā pieredze, zināšanas, kultūras līmenis, vērtību orientācija utt. Garīgā un ķermeniskā dialektika rod savu atspoguļojumu personības struktūrā un tās reālās darbības motivācijā. Cilvēka problēmas atspoguļojums modernajā filozofijā tiks izanalizēts grāmatas otrajā daļā.

LITERATŪRA

1. Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā 1920.-1940.gadiem.-Rīga: Zvaigzne, 1982.,3.-83.lpp.
2. Celms T. Patiesība un šķitums.-Rīga, 1939.,-369 lpp.
3. Celms T. Tagadnes problēmas.-Rīga, 1934.,-213 lpp.
4. Čakars O.,Grigulis A.,Losberga M. Latviešu literatūras vēsture. No pirmsākumiem līdz XIX gadsimta 80.gadiem.-Rīga: Zvaigzne, 1990.,-458 lpp.
5. Dāle P. Cilvēka dvēsele un centrālā nervu sistēma.R.Avenariusa psiholoģiski-filozofiskie uzskati un viņu kritika.-Rīga, 1921,
6. Dāle P. Gara problēmas.-Rīga, 1935., 119.,140.-141.lpp.
7. Dāle P. Ievads filozofijā.-Rīga, 1928., 79.lpp.
8. Dāle P. Vērojumi un pārdomas par cilvēku un gara pasauli.-Rīga, 1994., 175 lpp.
9. Ideju vēsture Latvijā (no pirmsākumiem līdz XIX gs. 90.gadiem). Antoloģija.-Rīga: Zvaigzne ABC, 1995., 558.-560.lpp.
10. Jurevičs P. Filozofija. -Grām.: Latviešu literatūras vēsture.-Rīga, 1938., 6.sēj. 390.-428.lpp.
11. Jurevičs P.Idejas un īstenība.-Rīga: Daugava, 1965., 355., 380.lpp.
- 12.Latvijas Universitātes Raksti.-Rīga, 1923.
13. Padomju Latvijas Boļševiks. 1947.g.Nr.10, 41.-45.lpp.
14. Rainis.Kopotie Raksti.18.sēj.-Rīga, 1987., 344.lpp.
15. Serģis I. Par ticīgiem un neticīgiem. Avots. 1988.g.Nr.12., 68.lpp.
16. Sūna U.,Oļševskis G. Ievads filozofijā.-Rīga: Pētergailis, 1993., nodaļa "Filozofiskās domas attīstība Latvijā", 123.-135.lpp.
17. Vēliņš J. Mana Gaismas pils.-Sidneja, 1988., 46.lpp.
18. Zālite P.Latviešu tautas dvēsele.-Latvijas Universitātes Raksti. 8.burtnīcas atsevišķs novilkums.-Rīga, 1923.-52 lpp.

Aino KUZNECOVA

FILOZOFIJAS VĒSTURES AKTUALITĀTES I DAĻA

Mācību līdzeklis LSPA studentiem

Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija
Latviešu valodā
Rīga - 1998

© Kuzņecova, 1998

Materiāls tiek publicēts ar
LSPA Mācību līdzekļu un metodisko darbu izdošanas komisijas atļauju,
protokols Nr. 44 1998.gada 15.oktobrī

Par izdevumu atbild A.KUZNECOVA

Parakstīts iespiešanai 2.12.1998. Formāts 60 x 84/16

7,6 iesp.loksnes. Metiens 250 eks.

Pasūtāmā. Pasūtījums Nr. 25

Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija
Brīvības gatvē 333, Rīga, LV 1006

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300036569

0. 53

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

99-3
L633 II

1

L.